

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

HERCEG JÁNOS, HOLTI MÁRIA
ÉS DANILO KIŠ NOVELLÁJA
KONTRA FERENC SZOCIOGRÁFIAI SZÉPPRÓZÁJA
P. NAGY ISTVÁN ÉS BOGDÁN JÓZSEF VERSEI
BORDÁS GYŐZŐ REGÉNYÉNEK FOLYTATÁSA
KALAPIS ZOLTÁN A HÁBORÚ VÉGÉRŐL
BURÁNY BÉLA A MAGYAR EROTIKUS
NÉPMESÉK SZIMBÓLUMRENDSZERÉRŐL

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI-

1990

Október

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LIV. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

Ágoston Mihály, Bányai János, Đorđe Beara, Bordás Győző, Bori Imre,
Fenyvesi Ottó, Hódi Sándor, Hornyik Miklós, Losonczi Alpár, Maurits Ferenc,
Móra András, P. Nagy István, Thomka Beáta, Toldi Éva, Utasi Csaba, Várady Tibor,
Virág Mária

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, Gerold László (kritikai rovat)
és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Herceg János: Gyergyói (novella)</i>	977
<i>Embersors</i>	
<i>Kontra Ferenc: Felsírnak álmukban</i>	981
<i>Holti Mária: Ki töri össze a köcsögöt? (novella)</i>	992
<i>P. Nagy István: Szülőhelyére és anyjára emlékezik (vers)</i>	997
<i>Bogdán József versei</i>	999
<i>Ablak</i>	
<i>Bordás Győző: Fűzfasíp III. (A megvesztegetési kísérlet)</i>	1002
<i>Danilo Kiš: Amerikai történet (novella)</i>	1011

GYERGYÓI

HERCEG JÁNOS

Mikor a főtca üres telkén már elegyengették simára a talajt, megjelentek a kőművesek. Először a betonkoszorút fektették le alapnak a földbe, aztán megtették az előkészületeket az építkezéshez. Várni kellett, amíg az alap megszilárdul, és hozzáfoghatnak felhúzni rá a falakat.

Mindössze négyen voltak, s csak időnként jelent meg közöttük egy vadászkalapos, hosszú, pipás ember, de irtó nagy hanggal hozzá.

– Megmondtam, milyen állványokat hozzatok ki, de énram már nem hallgat senki ebben az üzemben, azt a nemjóját ennek a keserves világnak!

Aztán visszatette meg újra kivette szájából azt a kurta pipát, s mintha ezzel a haragja is elmúlt volna, kocsiba ült, és elhajtott a többi terepre, másnap reggelig nem látta itt senki. És akkor megint kiadott egy kis mérget magából, mintha csak ez lett volna a dolga.

Az építkezés izgalmat keltett a faluban. Mert olyan eseménytelen volt az élet, nem történt soha semmi, s ami történt, az se volt érdekes. A kőművesek munkája viszont már azzal is figyelmet érdemelt, hogy ismeretlen, szilárd anyaggal dolgoztak, és gép keverte nekik lassú forgással a maltert hozzá. Így hát állandó közönségük volt, de kitartóan csak egyvalaki nézte, hogy mit csinálnak, egy lány. A járókelők megálltak egy-két percre, csóválták a fejüket, hogy milyen érdekes mindez, aztán továbbmentek. A lány ott maradt.

– Hallott maga Kőműves Kelemennéről? – szolt rá egyszer Gyergyói György, egy zömök, barna fiatalember a kőművesek közül, mire a többiek halkabban verték meg kalapácsukkal a téglát, mert ez olyan nagy tréfames-ter volt, ez a Gyergyói, hogy ennek minden egyes szavára érdemes volt odafigyelni. – Az iskolában is tanították, ha még emlékszik rá!

A lány elpirult, és felállt, mert addig egy gerendán ült, fehér vászoncipós lábát keresztbe téve. S ahogy a kék farmernadrágban felállt, fél fejjel magasabbnak látszott, mint a tréfás kőműves.

– Azt akarja, hogy elmenjek?

– Isten őrizz! – tiltakozott nagy komolyan amaz. – Csak mondom, hátha fél, hogy befalazzuk magát, és észre se veszi. Mire meg körülnéz, eltűntünk!

De a lány elment, és nem jött se másnap, se harmadnap. Az arrajárók megálltak, kicsit bámészkodtak, kicsit még morgolódtak is, mert már mindenki tudta, hogy melyik lesz a szövetkezeti igazgató lakása, melyik a rendőré, mert az emeletesnek tervezett épületnek csaknem minden majdani lakóját ismerték, s a kőművesek keze alatt gyorsan ment a munka. Jött a pipás, már csak a rend kedvéért lármázott kicsit, aztán odábbállt, mintha minden rendben lett volna.

Csak Gyergyói Gyurinak lohadt le a kedve. Délután jött értük a kocsi, hogy visszavigye őket a közeli városba, s reggel megint kiguruljon velük. Ilyenkor Gyergyói hosszan nézett ki a házra, ahol a lány lakott, mert közben apróra megérdeklődött mindent róla. Hogy kijárta a kanizsai földművesiskolát, s ha állást nem is kapott a falujában, nem győzte kikoszarzni a kéroket, mintha minden parasztlegény pont ilyen tanult lányt szeretett volna feleségnek. Gyergyóinak meg nem maradt más, csak az a halvány remény, hogy egyszer majd mégiscsak megpillantja a kocsiból kinézve, s már az is valami. De nem látta.

Egy szombati napon aztán bebújt a trieszti piacról hozatott fekete bőrzekéjébe, s egyébként is kinyalta magát gavallérosan, hogy egyedül jöjjön ki, egyenesen a lányhoz.

– Kisasszony! – mondta már a virágos gangon. – Én megbántottam magát. Most azért jöttem ki, hogy bocsánatot kérjek. Lágy szívu gyerek vagyok, csak a számat szoktam járítani, és maga még tetszik is nekem nagyon.

– Tessék, tessék! – invitálták beljebb az említett muskátlik közül a lány szülei. – Csak nevezze ötet Rozikának, mert nem kisasszony ez, dehogy! Rendes, dolgos parasztlány. Mondta is, hogy most majd máshol legelteti a libákat, mert a kőművesek elriasztják őket a kalapálásukkal.

Az utóbbi szöveg persze csak mese volt, a lány találta ki otthoni használatra. Most meg már másnap ott volt megint a libáival az építőknél, és Gyergyói Gyuri harsány hangon köszönt rá az állványról:

– Kezeit csókolom, Rozika!

– Húha! – kiáltott fel valaki a kőművesek közül. – De nagyban megy itt a rongyrázás! A szia itt meg se teszi már!

– Csend legyen! – intette le őket a pipás pallér. – Szeretem, ha úriemberek dolgoznak a kezem alatt! És nehogy tényleg befalazzátok nekem ezt a hölgyet! Kár lenne érte!

Már magasan felhúzva álltak a falak, lombos ág hirdette rajtuk a kőművesek szorgalmát, s Gyergyói akkor már rég nem járt velük délutánonként

haza. Volt egy kis motorja, azzal pöfögött ki reggel, este meg vissza. Mikor meg már vakolni kezdték a házat, mert az ajtók és ablakok is benne voltak, egyszer csak megint beült a többiek közé a kocsiba.

Másnap a lány sírva jött a házhoz.

Nem volt nehéz kitalálni, hogy a bitang Gyergyói otthagya.

– Te, ide hallgass! – vette elő a pipás, és szemébe húzta a kalapot. – Én tudom, hogy te a terepen mindig találasz nőt magadnak. De ezt én nem hagyom csak úgy egyszerűen lerázni. Én is lányos apa vagyok, együtt érzek az ilyen szegény szülőkkel, ha így megjárják a bűdös nőcsábászokkal.

– Mit akar velem, főnök! – védekezett Gyergyói, mert még neki állt föl-jebb. – Nem tettem én semmi rosszat. Házasságot sem ígértem, s láthatja, fél fejjel magasabb, mint én. Megfájdulna a nyakam egy életen át felnézni rá!

– Eddig nem fájt, mi? Ha tekergetted is utána! Eddig jó volt, mi? Mentél utána, bocsánatot kértél, hogy megbántottad. Kinézted a szemedet, hogy lássad. Most meg, hogy egészen beléd pistult szegény, most akarsz odébb-állni? Szombaton vagy vasárnap készülj föl, veled megyek a szegény szülőkhez!

Így is volt. Egyesült erővel kérték meg a lány kezét.

A lakodalom meg ugyanarra a napra esett, mint a lakók beköltözése abba az új házba. Így aztán ott volt persze a lakodalomban a szövetkezeti igazgató, a rendőr, a könyvelő és a ház valamennyi lakója, mert ezt a pallér már így rendezte. Nagy volt a hejehuja, városi muzsikások húzták a dalt, s ott ült feleszesen a vőlegény a szép menyasszony mellett, meg se látszott, hogy alacsonyabb nála. Pedig annak mirtuszkoszorú volt a fején gyöngyös fátyollal.

És akkor bejött egy asszony.

Egyszerű, fekete selyemruhás asszony volt, szép is, fiatal is, s most megállt a terem közepén, mert éppen szünetelt a tánc, és azt mondta csengő hangon:

– Kőműves Kelemenné vagyok! Engem nem hívott meg senki ebbe a lakodalomba, magamtól jöttem, hogy megnézzem ezt a másik nőt, aki nem hagyta magát befalazni. Mert én hagytam. Én hittem a csábítónak!

Elkezdtek fészkelődni a népek, a nők összecsapták a kezüket, a rendőr meg felállt mint hivatalos közeg, és elkiáltotta magát:

– Micsoda dolog ez, hogy valaki csak így beállít, és elrontja a jókedvünket! Felszólítom az illető személyt, hagyja el a menyegzőt, mert különben kénytelen leszek őrizetbe venni!

De az asszony csak állt, mintha a rend őrének a szava rá nem lett volna érvényes, és amikor egy kis csend támadt, a menyasszony zokogását lehetett hallani. Gyergyói megkövülten ült mellette, az asszony meg így folytatta abban a néma csendben:

– Mert az én szívem ott van örökre befalazva, s így jómagam csak árnyéka vagyok magamnak meg ennek a szegény lánynak, akinek ez a vőlegény szintén örök szerelmet és hűséget ígért.

Már kezdték rosszallón csóválni fejüket a meghívottak és sajnálni azt a szegény asszonyt, aki még mindig nagyon szép volt, ha ott is maradt a szíve befalazva magas Déva várába vagy hol, amelyet meg se sirat már senki.

– Tisztelt násznép! – állt fel most a nyurga pallér, és kivette szájából a pipát. – Ne hagyjuk elrontani ezt a szép estét! Meg nincs is olyan nagy baj a világon, amelyen nem lehet segíteni. Mert meg vagyon ugyan mondván, hogy amit reggel építettünk, estére leomlott, hanem az a magas Déva vára mégis ott van valahol messze, mink meg azért vagyunk kőművesek, hogy építsünk, amíg csak élünk! És lesz még kőműves, aki egy ilyen szép nőnek nem hagyja befalazni a szívét. Az első én lennék, ha már nem volna feleségem!

Mindenki megtapsolta az okos szónoklatot, a muzsikások új nótára zendítettek, mire a pallér letette a pipát, kibújt az asztal mögül, és táncrea kérte a hívatlan asszonyt.

Olyan jókedv kerekedett, hogy a rendőr háromszor beledurrantott a levegőbe, s a menyasszony se sírt már, csupán a vőlegény lapított a helyén, mint a bűnös, pedig már nem is haragudott rá senki. De ő maga talán csak most látta, milyen szép volt az a nő, akit hűtlenül elhagyott. Csak hát ezen már nem lehetett segíteni. Viszont ott maradt neki a másik a csapat libáival, s az is oly szép volt, mint az álom. Érdemes volt felnézni rá!

Az elhagyott szeretőt kézről kézre adták ezalatt. Még az igazgató is táncolt vele, meg a rendőr egy sort, a pallér meg a fülébe súgta, hogy ne féljen, mert úgy férjhez adja ő ennél a Gyergyóinál is különb legényhez, hogy igazán csak bámulhat a világ. Ahogy ezt a lányt, a menyasszonyt sem engedte hűtlenül elhagyni. Különben többé már nem lehet befalazni senkit, az a világ elmúlt, s a kőművesek is megváltoztak.

Mikor kivilágosodott, fölkerekedett a násznép, s elöl a pallérral, aki az elhagyott szeretőt vezette karon fogva, megindult a menet az új házhoz, amely magasan és szilárdan állt a falu közepén, mintha csak ez is valamiféle vár lett volna, s a rendőr lakásának ablakán is pirosan nyílt már a muskátli.

Embersors

FELSÍRNAK ÁLMUKBAN

K O N T R A F E R E N C

Rám maradt ez a ház, és egy kis nyugdíjat is kapok a második férjem után, aki kőműves volt. Tizenhárom évig éltünk együtt. Markónak hívták, mároki sokác létére kitűnően beszélt magyarul is. Már eltemetett két feleséget, amikor megismerkedtünk. Az elsőt, aki egyébként egy évvel volt idősebb nálam, Annusnak hívták. Tüdőbajban halt meg, fiatalon. Egy fiuk született, aki most éppen a harmadik feleségével él. Úgy látszik, ez is családi hagyomány. Jóban vagyunk, gyakran benéznek, egészen közel lagnak. Néha elhozzák a kisgyereket, ha mennek valahova, szívesen vigyázok rá.

Major Julisnak hívták a megboldogult uram második feleségét. Neki is a második házassága volt. De a szíve nem bírta soká, már nem élt, mire Marko a fogságból hazahozta.

Özvegyasszony voltam, amikor megismerkedtünk. Akkor költöztem Pélmonostorra. Nekem már ez az otthonom. Marko vastagbélrákot kapott, és meghalt hatvanöt évesen.

Apámat Szabó Pálnak hívták; anyám lánykori neve Pálinkás Borbála volt, iszonyúan sokat gürcölt a családjáért, korán ráment az egészsége. Sokat szenvedett a részeges urától, mint a legtöbb darázsi asszony. Amikor az öcsém megszületett, úgy éreztem, engem félrelökött, mivel az újszülött elvonta rólam a család figyelmét; fájt, hogy őt szeretik, nem engem. Kifakadtam, hogy velem senki nem törődik. Önző módon csüngtem anyámon, birtokolni akartam, mint minden gyerek, aki elvárja, hogy csak vele foglalkozzanak. Aztán azért fokozódott bennem a félelem, mert bántott, hogy elveszítem. Súlyos beteg lett. Hiába hívtuk Markovič doktort Batináról, nem segíthetett. Akkoriban nagyon sokan kaptak a hegyen tüdőbajt. Tízéves voltam, amikor 1933. szeptember 23-án meghalt az édesanyám. Sohasem felejttem el azt a rettenetes napot. Egy hé-

tig haldoklott már, mégsem hittük, hogy ilyen korán itt hagy bennünket. Mondogatta: mi lesz veletek. Felrémlik előttem ma is aggódó tekintete. Jószívú volt, mindenki szerette. Ő példa maradt előttem. Azt hiszem, az ő természetét örököltem.

Apám, ahogy megözvegyült, Bezdánból hozott új asszonyt. Nem panaszkodhattam rá, sok mindenre megtanított; szófogadó voltam, nem úgy, mint a testvérem, aki folyton hadban állt vele: ami a szívében, az a száján. Apám régtől hurcolt magában mindenféle nyavalyát. Még a tizennégyes háborúban sérvet kapott. Albániában került hadifogságba. Azt mesélte, annyira éhezették őket, hogy a tiszték lovainak ganéjából ették ki az egészben maradt kukoricaszemeket. És jött a második háború. Apám folyton az oroszoktól félt. Negyvennégyben halt meg. Alig bírtuk eltemetni. Dübörögtek az ágyúk, fölöttünk süvöltöttek a repülőök. A gyásznap a sírok közt hasalt, amíg elhúztak az égen a vadászrepülőök.

Akkor már a pincébe költöztünk. Fent laktunk a szurdokban. Ismerősök jöttek menedéket kérni, sokaknak találat érte a házat. Különbem sem volt tanácsos a faluban maradni. Batina felől szüntelen fegyverropogás hallatszott, a visszhang körbejárta a hegyet. A németeket jobbra csak visszavonulni, menekülni láttuk. Aztán jöttek az oroszok, hoztak a pincébe néhány sebesültet. Közben szállingóztak a partizánok is. Egyre közelebb került hozzánk a front. Rengett a föld. Bemenekültünk a pincébe. Több tucat ember szorongott a petróleumlámpa fényénél. Ismerősök, rokonok, olyanok is, akiket sosem láttam. Csak egymás lélegzését hallottuk két robbanás között. Az apósom apja azt mondta, ő már öregember, nem ingázik folyton háztól pincéig, hanem marad a konyhában. Ugyan neki miért esne baja? Aztán elcsendesedett a környék. Amikor visszamentünk a konyhába, láttuk, hogy az öreg dermedt tekintettel ül a tűzhely mellett a széken. Főbe lőtték az ablakon keresztül. A ház mellett vezetett el egy meredek ösvény, azon jártak a katonák a hegyre. Estig ott ült a széken, nem is csuklott le. Ült mereven a sötét vérfolttal a fején. A férfiak sírgödört ástak az istálló mellett. Az is volt a kívánsága megboldogultnak, hogy olyan szegénységben legyen eltemetve, amilyenben élt. Hónapok múlva, amikor elment a háború, amikor lett volna rá lehetőség, hogy átkerüljön a temetőbe, akkor már én nem engedtem megbolygatni, hiszen egy puszta lepedőbe csavarva temettük el, se koporsó, semmi; nyári kánikulában nem hagytam újra kitakarni. Inkább pihenjen ott békében.

Balla Palinak hívták az első férjemet. Még fiatal házasság voltunk, amikor elvitték a partizánok. Itt, a Drávaszögben harcolt a Petőfi brigádban. Nem sok választási lehetősége volt: szökni vagy „önként” menni a többiekkel. Sokan átszöktek Magyarországra, mindössze

néhány kilométerre laktunk a határtól. Voltak, akik a hegyen bujkáltak, és ha megtalálták, agyonlőtték őket. Pali azt mondta, mindegy, hol találja meg a golyó, ő bizony nem bujkál présházakban, szárkupacokban. Tudta, hogy érte jönnek, felhúzta a nagykabátját, az új csizmáját, ment a többiekkel. Aztán hosszú csend következett, tépelődés, hogy vajon mi lett vele.

Húsvét előtt hallottuk a hírt, hogy Petárdán táboroznak. Gyula bácsi jó ismerősünk volt, ő a két fiát kereste. Azt se tudta, merre induljon utánuk. Felültem az öreg mellé a bakra, egy ló húzta a szekeret. A háború közepén kanyargott a kocsú, baktattunk szeretteink után, akár az elátkozottak. Aki látott bennünket, azt mondta, megháborodtunk. Ijesztgettek bennünket, hogy fogságba ejtenek, elhurcolnak, kihasználnak, agyonlőnek, minden katona egyforma. De mondhatták nekem! Odaértünk Petárdára. A csapatok már továbbmentek, mondták az ottaniak, talán Lócs felé vonultak. Erre rögtön visszafordultunk. Úttalan utakon zötyögtünk távoli rakétavillanások és robbanások közepette, mentem Pali után a lélekvesztőn, bizonytalan csónakunk úszott a sárban, a szitáló esőben. És megtaláltam a férjem. És boldogok voltunk. Otthon az anyósom azzal fogadott, miért nem beszéltem rá, hogy szökjön át, mert ezek úgyis megölik. Megharagudtam rá, és azt mondtam neki, ha látni akarja a fiát, látogassa meg, azt mond neki, amit akar, tőlem ne várja el, hogy dezertálásra biztassam. Két nap múlva újra útnak indultam, akkor már a kislányunkkal meg anyóssal. Lócsön bementünk a parancsnokságra. Egy tiszt ránk rivallt, hogy mit keresünk itt, megháborodtunk. A brigádot kivezényelték a frontra, a németek áttörtek a Dráván. A tiszt parancsára azonnal haza kellett indulnunk. Mire az egylovas szekerünkkel hazaértünk, már az egész Darázs azt beszélte, hogy elfogtak bennünket az oroszok.

Anyósom továbbra sem fért a bőrébe, küldött megint, hogy menjek, és biztassam szökésre Palit. Gyula bácsit meg az nem hagyta nyugton, hogy mit sem tudott fiai hollétéről. Két hét múlva szólt, hogy ő bizony útra kel megint, nem fél senki fegyverétől, lennék-e az útítársa. Gyula bácsinak igencsak megtévesztő lova volt. Fial és erős állat, nyugtatott meg, amikor először megpillantottam. Szerencsére mindez egyáltalán nem látszott meg rajta, inkább valami vén gebének tűnt csúnya, szeszinű, gubancos szőre miatt. És azért mondom, hogy „szerencsére”, mert ha nem látszott volna olyan vénnek, régen elrekvirálták volna, mint a legtöbb jó lovat a faluban, a partizánok nem kérdezték, kié. Ismét csak kósza hírek nyomán keltünk útra, senki sem tudott a brigád hollétéről biztosat mondani. Elhullott jószágokat, felégetett házakat láttunk útközben. Dűlőutakon haladtunk előre, sokszor gondolomra és makacsul. Kisebbség-nagyobb alakulatokkal találkoztunk. Talán Bolmánban vannak, azt

mondták, és hagytak bennünket továbbmenni. Most meg sem rökönyödtek rajta, hogy hova keveredett ez a két szerencsétlen. A mondott helyen meg is találtuk a Petőfi brigádot. Gyula bácsi előtt akkor már világos volt, hogy hiába keresi a fiait a partizánok között. Tudomásul kellett vennie, hogy a szóbeszéd mégiscsak igaz, a fiai átszöktek Magyarországra. Céltalan a keresgélés. Mégsem akart rögtön hazamenni, előbb Palit találjuk meg. Egész éjszaka lóttak. Nem is tudom, hol volt az eszem... Másnap reggelig ott maradtunk a front mögött. Hajnalban visszarendelték a katonákat Petlovacra. Masíroztunk a csúnya lóval a szakasz után. Megérkeztünk a tizenötös házszám elé. Pali is megkapta a fejadagját. Mondtam neki, amikor kettesben maradtunk, hogy mit üzen az anyja. Örültség, dehogy hallgat rá, hiszen a saját szemével látta, mit csinálnak azokkal, akik szökni mertek. Szó sem lehet róla, jobban szeret bennünket annál, mintsem hogy kockáztassa az életét. Talán nem is tart már soká a háború, és hazajön. Mert otthon akar lenni, nem idegennek maradni valahol más földön. Így hangzott tehát a válasza. Hazamentem a hírral.

Batina felől még mindig lövöldözés hallatszott. Az oroszok sebesülteket pakoltak a kocsikra, velük együtt dunnát, vánkost, amit a házunkban találtak. Harmincheten laktunk akkor a pincében. A szobák pedig tele orosz katonával. Az öregasszonyok söri-móriztak körülöttük: sütöttek-főztek nekik, és megpróbálták velük elhitetni, hogy a pincében csak magatehetetlen öregemberek és gyerekek vannak. Nyilván gyanút fogtak, hogy éppen a lényegét titkolják előlük, ezért egyszer bejöttek a pincébe batrilámpával, az arcunkba világítottak. Körülnéztek, nem bántottak senkit. Utána azt mondták, csak azt ellenőrizték, hátha kémekeket bújtatunk.

Egy hét múlva újra útra keltünk a csúnya szőrű lóval. Le se csuktakolta szegény párát a Gyula bácsi, hogy még vénebbnek és magatehetlenebbnek tessék. Sebesülteket szállító szekérkaravánnal találkoztunk. A bolmáni parancsnokságon megtudtuk, hogy a környéken heves harcok folytak, veszélyes tovább menni, forduljunk vissza, amíg jól van dolgunk, ne kísértsük a jó istent. Most már ugyan kiabálhatnak ránk, gondoltam magamban, és elindultunk a sistergő rakéták irányába. Kosaramban vittem a frissen sült kenyeret, a szalonát meg a bort. Hát odaértünk! Mondtuk az egyik katonának, hogy kit keresünk. Átordított a túlsó lövészárkba. Aztán hallottam megint, hogy mondják: Balla, gyere, megjött a feleséged! Erre már hallottam a választ is: csak nem ment el az esze?! Pedig igazán nem volt mit félni, már régóta egyetlen fegyver sem dördült el, nyugodt, csendes volt minden. És jött felénk a lovával, amely kétkerekű kurucát húzott, megrakva lószerral, kézigránáttal. Az arca olyan kormos volt, akár egy kéményseprőé. Erősen a szemembe nézett, és azt mondta: megbolondultál,

legalább a gyerekre gondolj! Ez nem játék, megmondtam a múltkor, hogy ki ne mozduljatok otthon a pincéből!

Rám parancsolt, hogy ilyesmi többé elő ne forduljon. Sokan odajöttek hozzánk a katonatársai közül, még a nevékre is emlékszem: Herold Antal bajmoki borbély levelet küldött tőlem, aztán Batinánál átküldtem Bácskába. Hálás volt érte nagyon, mert az én közvetítésemmel így adott magáról először életjelt a családjának. De én vittem a topolyai Baranyi Ferenc levelét is. Az otthoni ruha már mindegyikükről leszakadt, volt, aki félig mezítláb járt, vagy klumpában, vagy csak egy zsákdarab volt a lábára tekerve, és a bokájánál manillával megkötve. Rongyos, elcsigázott emberek ültek a lövészárók szélén. Szétoztottam az ételt, amit vittem.

Hazafelé egy teremtett lélekkel nem találkoztunk, mivel Gyula bácsi egy kevésbé ismert dűlőutat választott. Ezen hamarabb is hazértünk.

Néhány nappal később egy esős éjszakán a szomszédokkal együtt a konyhában ültünk, akkor már kimerészkedtünk a bedohosodott pincéből. A sötétben gyanús hangokat hallottunk. Két árnyék lopakodott a falon. Jó ideig semmi nem történt, aztán megint valami nesz. És bekopogott valaki az ablakon. Töprengve néztünk egymásra a félhomályban. Pavle, otvori vrata, ja sam, mondta az ismerős hang, akinek viszont fogalma sem volt szemlátomást arról, hogy a férjem éppen hol van. Sovaković Stipát jól ismertük, jóban voltak a férjemmel, mároki sokác volt. Éjszaka szöktek át a hegyen egy horvát katonatársával. Civil ruhát kértek. Kerestem is mindjárt nekik a szekrényben. Passzolt rájuk a Pali ruhája. Átöltözve folytatták útjukat. Átálltak a partizánokhoz. A háború után Stipa öntudatos kommunista lett, agitált mindenkit, a szerveződő új hatalom embereként hangosan hirdette a szocialista eszméket. A két falu, Darázs és Márok elöljárója lett. Szervezte többek között a beszolgáltatást is. Elhajtották a disznainkat meg a hasas göbét. Legszívesebben megkérdeztem volna tőle, hogy miért felejtette el azt a háborús éjszakát, amikor a barátjával bekopogtak hozzánk civil ruhákért, akkor én nem sajnáltam a férjem ruháit odaadni. Persze nem kérdeztem tőle semmit, csak magamnak ártottam volna vele. Érdekes, hogy nem is a hegybeli magyarokkal akadt vitája, azok húzták csendben az igát, beletörődtek lassan mindenbe, nem úgy a mároki sokácok, az övéi. Bizony, nem féltek leleplezni köpönyegforgatását és harácsolását. A szemébe mondták, mit gondolnak róla. Ő közben zsarolással gyűjtötte maga köré az embereket. A beszolgáltatások alatt még többen szembeszálltak vele. Hiszen a falubelije ismerték mezítlábas korától. Emiatt a sokácok közt egyre nagyobb, egyre élesebb lett a torzskodás. Egyik éjszaka, amikor Stipa hazafelé tartott, valaki lelőtte. Senki nem tudta pontosan, mi történt.

A vágóhídnál találtak rá a szederfa tövében. Láttam kiterítve, a birkákat hajtottam arra reggel, nyáron kiadtuk őket a nyájba. Nagy csődület jött össze. Nyomozás indult. Az egyik indulatos ellenségére terelődött a gyanú. El is vitték, a kihallgatás alatt kiverték a fogait. Azt állította, hogy nem ő lötte le. Sohasem derült fény a gyilkosságra.

A búzánkat sikerült elrejtetni a padláson. De az erős, sárga lovunkat elvitték. Átvészelte szegény a háborút, és békében konfiskálták el tőlünk. A robbanások, lövöldözések az állatok idegeit is megviselték. A sárga lovunk a préházba kötve rettegte végig a harcokat, nyilván ösztönösen megérezte, mi történik. Idétlenül rángatni kezdte a fejét. Zuhanást ha hallott, már két lábra állt, és dühöngött, nyerített, képes volt elszagatni az istrángját, le sem lehetett egyhamar csillapítani. Kiszámíthatatlan volt, nem lehetett előre tudni, mitől kap ilyen rohant.

Elfelejtettük a háborút, el a zadrugát. Pali ha berügött, ráhagytam, elkerültem, mentem a dolgomra. Három hold hazai szőlőnk volt. Egymásba öltöttük az éveket. Végül a tüdőrák vitte el ötvenöt éves korában szegény első uramat. Az ital lett a veszte, mert egyszer aratáskor lement a pincébe, és leforrázta a tüdejét hideg borral, tüdőgyulladást kapott, és nem is állt talpra többet. Az öcsém is csak olyan lett, mint a többiek a darázsi hegyen. Szereti az italt. Nem tud eljönni hozzám. Pedig itt volt Pélmonostoron. Pírongattam is, amikor legközelebb találkoztam vele, hogy csak a sarki kocsmáig jutott el, de hiába, nem bír magának parancsolni.

Gyurin Juliannának hívnak a második férjem után, 1922. július 9-én születtem Hercegmárokön. Inkább másokról szeretek beszélni, az én személyem kevésbé érdekes. Nem a múlt a fontos számomra. Más korombeli, befelé forduló emberekkel szemben én nem visszafelé tekingetek. Nekem most az a fontos, hogy itt vannak a lányok, akiket fel kell tisztelességgel nevelnem. Gondoskodni arról, mit tesztek holnap az asztalra. Mindegyikük máskor megy iskolába, máskor jön haza. Az adagokat félre kell tenni, aztán újramelegíteni. Sütőm is kell valamit. Nem érdemes keveset készítenem, mert mindnek kell, hogy jusson. Nem tudnám megállni, hogy éhen nézzen valamelyikük. A lányok holnap vágnak disznót Darázson, és én nem mehetek el segíteni, mert nem hagyhatom itt a lányokat magukra. Miattuk sok mindenről le kell mondanom, mégsem mondhatom, hogy terhemre lennének. Velük nem érzem magam egyedül. Van célja, értelme minden napomnak. Sohasem szerettem egyedül lenni, csak magammal foglalkozni. A magányosság nálam nincs rosszabb. A gyerekek életet hoznak a házba.

Sokáig csak ketten éldegéltünk itt, és egyre magányosabbnak éreztük magunkat. Nem is tu-

dom már, melyikünkben vetődött föl először – úgy tizenhat évvel ezelőtt –, hogy vállaljuk két kislány nevelését. A Vöröskereszt azóta is gondoskodik az utánpótlásról. Nem is tudom pontosan, tizenhárom vagy tizennégy gyerek fordult meg nálam. Drávaszögi falvakból jönnek, a legtöbben gyógypedagógiára járnak, itt, Pélmonostoron. Megpróbálok számukra igazi otthont teremteni, amíg befejezik az általános iskolát. Humánus okokra hivatkozva nemigen buktatják meg őket, a továbbtanulás az ő esetükben azonban sokkal nehezebb. Nemigen alkalmasak arra, hogy középiskolába járjanak. Nem is érdekli őket a tanulás. Az a céljuk, hogy minél hamarabb férjhez menjenek, ebben látják a jövőjüket, hiszen nincs hova menniük. Érthető módon mindannyian igazi otthonra, családra vágnak; persze inkább csak elképzelik, mert nemigen volt benne részük. Ezekből a korai, elszigetelt házasságokból gyakran hasonló szellemi képességű gyerekek születnek; így folytatódik az ördögi kör. Legtöbb esetben mögöttük is idegbeteg, alkoholista vagy csökkent szellemi képességű szülők állnak. Lényegében őket kellene pótolnom, megadni nekik azt, amit ők nem tudtak. Amíg nálam vannak a gyerekek, az otthont kell nekik egy személyben nyújtanom: főzök, mosok rájuk, megtanítom őket a ház körüli munkákra, alapvető viselkedési normákra, nyesegetem róluk a vadhajtásokat, a beléjük rögződött rossz szokásokat. Szülői értekezletre járok, magolom velük a verseket, kívülről tudom a leckét, hiszen évről évre ugyanazokat a tankönyveket forgatom velük együtt. Örülök, ha jó osztályzatot hoznak haza, és szomorúan veszem tudomásul, ha valamelyikükből a legnagyobb igyekezetem ellenére sem lesz semmi. Tehetetlennek érzem magam, annak ellenére, hogy tudom: nem mindegyik alapanyag alkalmas arra, hogy embert faragjanak belőle. A „defektes” iskola pedagógusaival minden problémát megbeszélék. Még segíteni sem lehet mindegyiküknek. Sokan le is morzsolódnak útközben. Vannak egészen szélsőséges esetek. Olyanok, akik legfeljebb a nevüket tudják csak leírni. Legtöbben még a véce használatát sem ismerik, amikor hozzám kerülnek. Érzelmileg labilisak. Furcsa viselkedési minták ragadtak rájuk. Többnyire zárkózottak. Felsírnak álmukban.

A legtöbb kislány – mivel nálam csak lányok vannak – valamilyen örökölt szellemi terheltséggel érkezik, sokszor csonka családból. Ha senki nincs, aki gondoskodjon az iskoláztatásukról, akkor a Vöröskereszt látja el őket cipővel, ruhával, tankönyvvel.

Ha rendes családról van szó, a szülők vonakodnak a gyereküket gyógypedagógiára adni, szégyellik a dolgot. Ők a pedagógusok közbenjárására kerülnek át. Például itt van a kis Katica: hiába ruházzák, megvesznek neki mindent, a gyerek nem fejlődik, egyszerűen semmi nem köti le a figyelmét. Amíg a többiek játszanak, babaruhát varrnak, hímeznek,

addig ő csak motyog maga elé, rá se hederítve a társaira. Még a boltba se tud egyedül elmenni. Örülnék, ha legalább olvasni megtanulna rendesen.

Ahány gyerek, annyi eset. A legkülönbélebb okok miatt kerülnek hozzám rövidebb-hosszabb időre. Egyikük hónapokig azért lakott nálam, mert az egyetlen hozzátartozója, a nagyanyja, aki a gondját viselte, eltörte a lábát, így még magát sem tudta ellátni.

Az egyik csúzai kislány – kétségtelenül talpraesettebb volt a társainál – világosan látta családjá helyzetét: anyja elhagyta őket, apja alkoholista lett. A kislány bement az irodába, és kérte, hogy a hűgát is nálam helyezték el, mert itt kapnak rendes ruhát, lábbelit, mindent, amire szükségük van. Sajnos, a kisebbiken hamar kiütköztek a terhetség jelei, de a nővére egyre tanulásra biztatta. Vannak egészen jó példák is. A jagodnjaki kislány most kitűnő tanuló.

Talán mondanom sem kell, hogy a cigány családok körül kallódik szülők nélkül a legtöbb gyerek. Amikor a kis Petrović Rosa megszületett, az anyjának már két gyereke volt két különböző apától. A kislány hiába született törvényesen, rá is mostoha sors várt. Az anyja néhány hónapos korában egy zsákba gyömöszölte, kitette az árokba, és sorsára hagyta. Valahogy tudomást szerzett erről az apa, megmentette a gyereket. Alkoholista létére gondoskodott róla egy ideig. Aztán hozzám került. Az anyja újra férjhez ment, sohasem látogatta meg a kis Rosát. Hosszú ideig úgy tűnt, teljesen magára marad. Egyszer mégis eljött az apja látogatóba, hozta az új élettársát is magával. Ültek az asztalnál, beszélgettek. Magukra hagytam őket. Elmúlt lassan a délután, és egyre hevesebb szóváltásokra lettem figyelmes. Nem értettem, min kaptak hajba, mert cigányul mondták, de aztán kézzel-lábbal, és a férfi ütni kezdte az asszonyt. Nem nézhettem tovább tétlenül, kitessékeltem őket a házból. Megdöbrent ezeknek a felnőtteknek ez a felelőtlenége, csak magukra gondolnak. A többi kislányt is alig tudtam lecsillapítani, napok múlva is előhozták az esetet. Biztonságra vágnak. Az érzékenyebb idegrendszerűek különösen veszélyeztetettek.

De történnek más szörnyűségek is a dárdai Novo naseljében, közismertebb nevén a cigány negyedben. Onnan került hozzám Marija is. Minden tudatlansága és modortalansága ellenére látszott rajta, hogy a káromkodás csak védekezési mechanizmus, valójában érzékeny gyerek; többnyire riadt és visszahúzódó volt. Mindentől félt és felsírt álmában. Csúfolták a többiek, mert holdkóros volt, éjszaka felkelt az ágyából, és olyankor nem tudta, hova megy, mit csinál. Próbáltam rájönni, mi okozza mindezt. Egyik nap azt olvastam a Glas Slavonijében, hogy gyilkosság alapos gyanújával letartóztatták Marija édesanyjának két öccsét.

Megtudtam még azt is, hogy a két család között hosszú évek óta folyt a gyűlölködés és a leszámolás. Évekkel ezelőtt éppen Marija anyját szúrták hasba. Most pedig a két fivér verte agyon az ellenséges családhoz tartozó férfit a temetőben. Senki előtt nem lehetett kétséges, mi jár egy ilyen kegyetlen módon elkövetett gyilkosságért. Kitérték az áldozat végtagjait, aztán sorsára hagyták. A kutyája szűkölt csak mellette. Így találtak rá másnap vérbe fagyva egy fejfa árnyékában. Marija persze tudott a dologról, a részleteket tőle hallottam. A kocsmában kaptak össze valamin, heves vérmérsékletűek valamennyien. A fiú hazament a bátyjáért, hogy emennek elhúzzák a nótáját. Bevárták a temetőnél. Marija csak azt reméli, hogy a nagybátyjait mégsem ítélik el, hiszen az áldozat nagyon gonosz ember volt. A kislány most hatodikos. Soha egy ujjal nem nyúltam hozzá, de tegnap olyan csúnyát talált mondani nekem, hogy ráütöttem a szájára. Erre ő úgy megvágott, hogy tenyéryni kék folt lett rajtam. Nekem sosem szabad haragudnom. Érdekes: kék szemű cigánylány. Külön szobába kellett tennem, mert gyakran kiabál álmában. Egyik éjszaka azt kiabálta: jaj, de nagy vagyok, és a többiek nevettek rajta.

A gyerekeket nagyon kell szeretni. Legtöbbjük éppen ebben szenvedett hiányt, és ez nyomot hagyott rajtuk. Látom mindegyikükben az egyenetlenséget, javítani rajtuk csak ritkán tudok. Az igazi szülőket mégsem helyettesíthetem. Csak figyelem azt, ami beléjük szorult. Amit mások elrontottak, azt nehezen lehet helyrehozni. Főleg akkor, ha visszakerülnek eredeti környezetükbe. Van, aki minden hétvégét otthon tölt, van, aki csak a szünidőt, és olyan is van, aki még azt sem, mert nincs hova mennie. A hercegszöllősi Anita nagyon szeretett itt lenni. Amikor eltört a karom, azt mondta: én magát nem hagyom itt, hiába jön a szünidő. Azóta sem múlik el ünnep, hogy ne írna legalább egy lapot. Gyakran meglátogat.

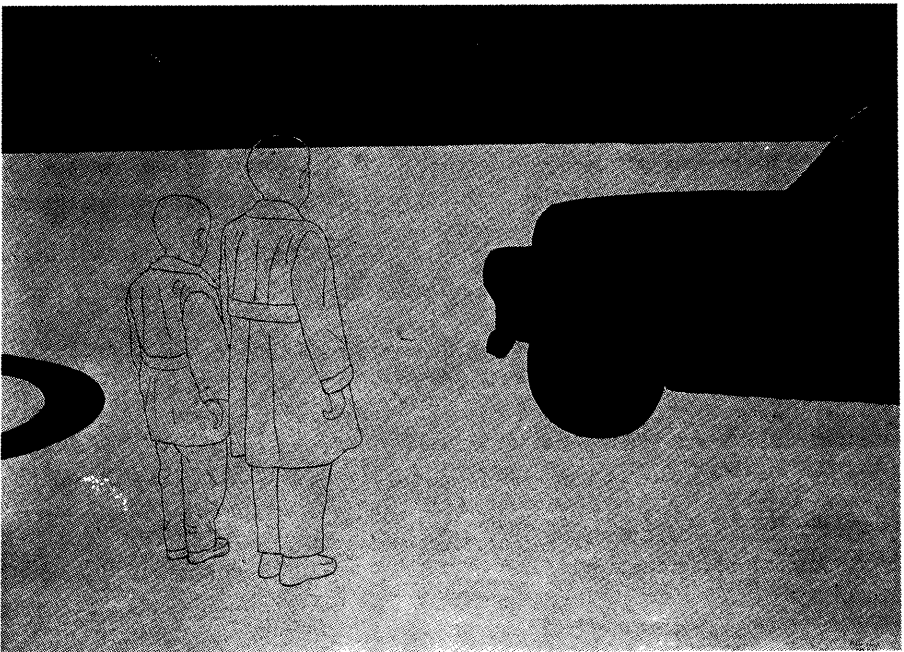
Lucia kivételnek számít, mert ő középiskolásként került hozzám. A szülei akkor már elváltak. Vendégmunkások voltak Németországban. Szép házat építettek itthon. Az apa jóval fiatalabb volt, talált valakit ott kinn magának. Az asszony ebbe belezavarodott, és hazajött. Sokáig feködött a zárt osztályon Zomborban... Most az aggok házában él, marokszámra szedi a nyugtatókat, soha még az udvarra se megy le. Otthagytta a házat is. Luciának ezért mondogattam, hogy figyeld meg, mit hogyan csinállok, házi munkát, takarítást, hímzést, főzést, vasalást, mert neked nincs anyád, aki minderre megtanítana. Szófogadóan viselkedett. Akkor sem volt vele semmi baj, amikor udvarolni kezdett neki egy fiú. Őszintén beszélt róla. Azóta összeházasodtak, van két gyerekük, Boszniában élnek, magánboltot nyitottak. Lucia rendszeresen ír. Jól emlékszem legelső leveleinek egyikére, melyben azt kérdezte, hogyan kell kovászos uborkát készíteni.

Ilonka története kevésbé szívderítő. Az anyja szellemi fogyatékos, abban az időben szociális segélyből meg napszámából tartotta fenn magát, már negyvenen túl született a lánya. A faluban sokat beszéltek az esetről, találgatták kajánkodva, ki lehet az apa. A gyanú árnyéka egy agglegényre vetődött, aki persze nem vállalta az apaságot. Ilonkán nagyon hamar kiütköztek a terhetség első jelei. Ide került Pélmonostorra, a gyógypedagógiára. Amikor először megláttam, elállt a lélegzetem: olyan csomókban állt össze a haja, mint aki életében nem látott fésűt; hárman fogtuk le a lányokkal a kádban, mert nem szokott hozzá a fürdéshez. Hónapokig tartott, amíg a hajából a tetűt kiirtottam. Jóformán járni sem tudott, főleg azért, mert a születésétől problémái voltak a lábával. Elhanyagolták, nem kezelték. Érvényes volt ez a viselkedésére is. Hiányzott belőle mindenféle kontroll, nem válogatta meg sem a szavait, sem a tetteit. Néztük egy este a tévét, és azt mondta, hogy ő szerelmes az egyik zenészbe. Csak egyszer látta a képernyőn. Sokáig emlegette, aztán kigyógyult belőle. De utána furcsa szokást vett fel: akit szimpatikusnak talált, egyszerűen odament hozzá, és megcsókolta. Ahogy nőtt, a dolog egyre kellemetlenebbé vált. Az anyja közben férjhez ment egy ugyancsak csökkent szellemi képességű fiatalemberhez, aki talán a fia lehetett volna. Ilonka egyszer elmesélte, hogy mi történt otthon a hétvégén. Ő mindent szabadszájúan mesélt el, a dolgokat a legprimitívebben megnevezve. A mostohaapja tapogatni kezdte, majd közöszült vele. Részletesen elmesélte, hogyan nyúlt a lába közé. Hogyan vált rendszeressé köztük ez a kapcsolat, mintha a világ legtermészetesebb dolga lett volna, hogy a mostohaapja liliomtipró, és ráadásul mindez az anyja beleegyezésével és támogatásával történt. Az asszony először kívülről rájuk zárta az ajtót. Aztán már nem is volt szükség zárkózásra, ment minden, mint a karikacsapás. Egyszer eljött ide is meglátogatni a mostohaapja. Leült a heverőre, a kislányt az ölébe vette, tapogatta, ölegette. Haza kellett küldenem, mert nem nézhettem tovább. Elmeséltem bent, a Vöröskeresztben, mi történik a kislánnyal. Áthelyezték egy másik városba. Ilonka írt nekem. Ákombákom, alig olvasható szavakból állt a levél. Azt írta, küldjek neki egy lemezjátszót. Azóta ott megoperálták a lábát, szebben tud járni. Eljöttek a nyáron az anyjával meglátogatni. Ilonka mindenáron nálam akart maradni.

Ugyanabból a faluból jött Katica is. Sok hasonlóság van a sorsukban. Szülei elváltak, az anyja visszament Boszniába, a kislány az apjával maradt. Egyik napról a másikra szótlanná, étvágytalanná, magába zárkózottá vált. Elhanyagolta a tanulást, a higiénit. Legközelebbi barátnőjének mesélte csak el bizalmasan, hogy az apja nemi erőszakot követett el rajta. Ez a fülébe jutott a tanítónőnek, feljelentést tett az apa ellen. Ideiglenesen nálam helyezték el. Egészen jó tanuló volt. Később a nagyszülők vállalták, hogy a gondját viselik.

Meg vagyok róla győződve, hogy mindaz, ami kiütözik a gyerekeken, a felnőttek bűne. Gyanútlanul és ártatlanul mesélik el a legvisszataszítóbb eseteket. Mert a gyerekek őszinték, és amit mondanak, sokszor leleplező a felnőttekre nézve.

Most magamról kellett volna beszélnem, és ez a nehezebb. Az én életem nem érdekes, inkább csak másokéről tudok mesélni.

Fehér László (Magyarország)

KI TÖRI ÖSSZE A KÖCSÖGÖT?

H O L T I M Á R I A

A slágerekből, melyeket gyerekkoromban a környék nyekergetett bizonyos rendszerességgel, nem sok maradt meg bennem. Holdvilágos éjszakán egyszer csak megjelenik egy paripa. Ezt mintha most is hallanám – a hang bűgött. Apám szerint úgy, mint egy gerlice, szerintem, akár a kézi kávédaráló percegése; most, utólag pedig, mint amikor a mosógépben működésbe lép a pumpa, vagy a hűtőszekrény kezd fáziskiesés folytán afféle bugyorgós hangokat adni. És éppen az ilyen dalok a legerőszakosabbak, annyira, hogy néha még évtizedek múlva is eszébe jutnak az embernek.

Igaz, Enyediék is ezt a dallamot fűjták, dúdolgatták a szomszéd ház fizezővendég-szobájában. Amúgy törmelékekben. Enyediék amerikai magyarok, és rendszerint itt töltik a nyarakat a szomszédomban. Az ismeretség úgy kezdődött, hogy tőlem valószínűleg kihallatszott a rádió, amely reggel nyolctól tízig úgy-ahogy hallható ultrarövid hullámon, azután délután kettőtől az esti krónika első harmadáig, ha úgy jön ki a lépés az ionoszférában. Egyébként csupa recsegés, muzulmán szövegek játszanak rá, majd a Deutsche Welle, minden változatban. Aztán egyszer csak bekopogtak hozzám Egyediék, és megmutatták, hogyan kell rendesen beállítani egy rádiót, és hogyan kell antennát készíteni egyetlen drótdarabból. Az eredmény az lett, hogy időjárás-jelentésekkor, városokra lebontva, mindketten elkezdtek sírni. Enyedi valaha otthon utazó ügynök volt, folyton járta az országot. Amikor a folyammélységek következtek, Enyedi ismét sírva fakadt; annak idején a folyamórségnél szolgált. (Én olyankor természetesen a bűvár Kundra gondoltam.) Egyszer meg is kérdeztem, ha már ennyire szenvednek, miért nem mennek haza. Megyünk mi, mondták, csak még az unokát kell sínre rakni, aki bányamérnök lesz az Apalacche-hegységben. És maga? – kérdezték szinte egyszerre. – Itt, a kerítés mellett azért mégiscsak más – mentegetőztem. – Néha lemegyek a partra, és hosszas tereferébe kezdek az Adria-i tengernek Syrenájával. Megszemlélem kellő áhítattal IV. Béla lá-

nyainak a koporsóját, megmászom a Zsigmond építtette déli végvárat. Vagy a Király-sziget, Trogirnál. A férfi, Enyedi minden további nélkül Zsigmondot kezdte szapulni, mondva, hogy az is megérte a pénzét. – Ezt hogy érti? – kérdezem. – Elpasszolta a kereskedővárosokat. – Azok a városok amúgy is ugrottak volna – mondom kötekedve –, így legalább kapott egy kis pénzt is értük Velencétől. – Vártam a hatást. Az ámerikások szinte egyszerre kezdenek számolgatni egy kis zsebszámológépen (a férfi telek- és házügynök Ohióban), megtudakolandó, hogyan is nézne ki manapság egy ilyesfajta adásvételi ügylet, mire nyélbe ütődne. Aztán belefáradnak a számolgatásba, legyintenek, végül elköszönnek. Egészen addig, igen, egészen addig, míg egy alkalommal sikerült lázba hoznom őket. Megmutattam Enyediéknek azt a minden kétséget kizárón késő reneszánsz kis bronzkolompot, amit a mostari Csontváry-híd tövében ástam elő az antikvár szemétből. Ugyanaz a fenséges Szolimán építtette, aki Szigetvárnál harapott a fűbe. Enyediék egymás kezéből kapkodták a kis kolompot. Mikorra jól áttapogatták, megkérdeztem, látják-e, mi van a kolompra vésve. Hogyne látnánk, mondta Enyediné, itt az áll, hogy Musztafa. Nahát, mondom, ha Musztafa, akkor annak az egyetlen Musztafának legalábbis oligarchának kellett lennie, ha ekként meg tudták különböztetni a több ezer egyéb Musztafától, tehéncordája védelmében. – Hát akkor figyeljenek – mondom Enyediéknek, és előhalászom a Zrinyiászt. – Tessenek csak idehallgatni, mit is ír erről Zrínyi. Olvasni kezdem:

*Bosznai főbasa, Musztafa azonban
Érkezik szép haddal császár táborában.
Híres vitéz vala ez Horvátországban,
Mert erővel bémene Krupa várában.*

– Na, ehhez mit szólnak? – Enyediék izgatottan és sokatmondóan öszszenéztek, aztán megkérdezték, beszéltem-e már erről a kapitális gyanúról másnak is. – Isten őrizz – mentegetőztem –, egyelőre csak mi hárman tudunk a dologról. De ha kedvük és idejük van, a tízméteres kocsi-jukkal utánanézhethének ennek az egykori tehéncordának. – Az ötlet nagyon megtetszett Enyediéknek, és már másnap útra is keltek, északi irányban. Amikor a kocsit begyűjtötták, még süttött a holdvilág. Jól hallottam, amint egy bűgő és reszelős hang azt a régi slágert dúdolta a kora hajnalban.

Enyediék eltűntével valahogy üresebb lett az életem. Szarajevó környékéről jövesztettek egy táviratot, és kértek, hogy ne izguljak feleslegesen, minden a legnagyobb rendben van, éppen most célozzák meg Krupa várát a kocsival kolompügyben. Amint lehet, jönnek. Egyelőre számolatlanul ve-

szik a szőnyegeket. Elképzelttem magamban, amint Enyediék szőnyegháton közlekednek, szabadon Szinbád után. Aztán ez a kép is eltűnt. Éjszaka volt, sütött a holdvilág.

Belealudtam a versolvasásba. Ritkán emlékszem az álmainra, talán azért, mert többnyire kellemetlenek ezek az álmok, talán mert szorongásosak. De ezúttal a sors kegyes volt: egy kicsi és zöld emberke látogatott meg az univerzumból, ahogy ő mondta: az Asztória csillagzatról. Pontosan olyan volt ez a látogató, amilyennek szenzációt hajszólo újságírók vagy a rajzfilmek szokták a kicsiket és zöldeket ábrázolni; mindene fémből, műanyagból volt, s az egyik keze, azt hiszem, a bal, üvegből készült. Nagyon vidámnak látszott ez az emberke; megállt a szoba közepén, és egy elegáns mozdulattal a földre dobta az azbesztkabátját. Természetesen tökéletesen beszélt magyarul, bár megpendíttem, hogy az eszperantónak elvben valamikor én is híve voltam. – Á, az eszperantó az már nálunk rég kiment a divatból – mondta. Csodáltam árnyalt beszédét, azt, hogy még a 7 hangulatfestő szavakkal sem volt problémája, de még az ikes igéket is erőltetetten jól ragozta. Mindjárt az elején javasolta, hogy tegeződjünk, úgy talán könnyebb lesz a társalgás. Tegeződhetünk nyugodtan – mondtam, és közben azon csodálkoztam, hogy egyáltalán nem féltém tőle. De miért is féltém volna. Annyi bohókás jóindulat volt az arcán, hogy nem tudtam ellenállni, és homlokra csókoltam. A kis emberke nevetett; nevetve mondta, hogy a homloka alumínium és vas ötvözetű, és ha nem téved, mondta, az ilyeneket, mint ő is, pontosan úgy készítik az Asztória nevű bolygón, ahogy annak idején nálunk a csillag- és holdszemű pásztorok készültek. Olyan gyorsan beszélt, hogy szinte belezavarodott a mondókájába. Észre is vehette, hogy csak nehezen tudom követni a szóáradatot, ezért megkért, csavarnék egyet a felső inggombján ezzel szabályozni lehet a beszéd sebességét, ugyanúgy, mint az ősi lemezjátszókon, melyeken még megvannak a régi sebességek. Hetet-havat összehordott, csak hogy megnyerje a barátságom, én pedig azon csodálkoztam, hogy hogy nem látja rajtam a nagy odaadást. Miután egy kissé lelassítottam a beszédét azzal a bizonyos inggombbal, kiderült, hogy ő még a mi időszámításunk előtt született, és hogy náluk, az Asztórián mindenki, aki akar, örök életű maradhat. Ő egyelőre még nem nyilatkozott illetékes helyen az örökélet-ügyben, még korai lenne ilyen dolgokkal foglalkoznia, hiszen földi értelemben még nincs húszéves sem. Ő már a népvándorlás idején figyelte egy kis színházi látcsövön a családomat anyai ágon, és nagyon jókat derült azon a sok badarságon, amivel az enyémegek foglalkoztak. – Annyit azért elárulhat – suttozta –, hogy mi született balekok vagyunk. Ahogy a balek szót kimondta, ijedten nézett rám, nem sértett-e meg vele. Ellenkezőleg, nekem megtetszett a balek szó. – Szóval min-

dig azok voltak – folytatta. – Ezek szerint már nem azok? – Az élőkről csak jót vagy semmit – válaszolta bohókás hangon. De hát, mondta, a többiek is csupa Deákné vászna. Mert ezek az élőlények – folytatta volna, de intettem, hogy hagyjuk a témát. Kicsit bántott az élőlény szó.

Minden módon húzni szerettem volna vele az időt, féltem, hogy elillan. Megkérdeztem, kér-e egy csésze teát. Boldogan bólintott, aztán megkért, hogy citromot ne tegyek a teájába, mert a gyomra amúgy is csupa sav. – Sav? – csodálkoztam. – Az hát. Egy savas akkumulátor – mondta nevetve, és még hozzátette, hogy náluk az Asztórián tea helyett egy-egy kiskanál benzint isznak az emberek vendégségben. Attól valahogy a közérzetük is jobb lesz. Erről jutott eszembe Magda húgom, aki sírt annak idején, amikor a kiszuperált kocsinkat elvontatták az ócskavastelepre. Zokogva sutogta a fülembé, hogy ugye, viszünk majd mindennap egy kis kölnis üvegre való benzint neki. Láttam a vendégemen, milyen boldogan issza a feltálatl pemetefűteát, szinte hallottam, ahogy a folyadék kotyog a műanyag gyomorban, akár egy félig telt termoszban a tea, vonaton. Kértem, beszéljen magáról egy kicsit. Megkérdeztem, nem éhes-e. Nem, ritkán fordul elő velem, hogy éhes vagyok – mondta. Kaphatna pedig egy csipkebogyólekváros kenyeret, erőltettem a dolgot, de ő csak tagadóan rázta a fejét. Aztán végre beszélni kezdett. – Tudod – mondta nagyon megfontoltan –, az én életem is éppen olyan, mint a tied. A tietek. Mi is csak várunk valamire, és csak akkor élünk igazán, ha égünk a várakozástól. Ha a jövőre gondolunk. A mi valóságunk a jövő. Értsd meg, számunkra nincs, nem létezik jelen idő. Ravaszul megkértem, beszéljünk inkább másról. Akármiről. A Marsról? Üvegkezet a szája elé tartotta – ásított. Erre azért mégis megtanították, gondoltam elégedetten, és kezdtem büszke lenni a mi bolygónkra. – Szóval, a Marsról – mondta. – Többször is jártam ott. Kutatni akartam az őseim után, de smafu az egész. Azoknak már légkörük sincs. Valamikor, persze, másként néztek ki a dolgok ott is, de ezt hagyjuk. Őket is a kíváncsiság semmisítette meg. Benneteket is az fog, és bennünket is. Az örök kíváncsiság. – Egyszerre sejtelmesen gyerekes lett a hangja: – Mondd, szeretsz te is ámulni a dolgokon? – Kaleidoszkópteória – mondtam csendesen. – Így rázod, ilyen. Amúgy rázod: amolyan. – Én még be sem fejeztem a gondolatot, mire ő nevetgélve egy kis sárga kaleidoszkópot húzott elő a zsebéből, és átadta. – Tessék – mondta –, ajándék. – Nagyon vigyázz rá, nálunk csak a legjobbaknak adnak ilyesmit ajándékba. Én is egy karácsonyra kaptam, azt hiszem, akkor, amikor nálatok még a huszitizmus volt a divat. – Talán stréber akart lenni, mert még hozzátette: – A ti Nagy Lajosotok után. De neked adom. – Szerettem volna megkérdezni, mivel érdemelte ki ezt a minden tekintetben csodálatos játékszert, de valahogy úgy éreztem, kellemetlen lett volna a kérdés. Láttam, már rájött a mehetnék, ezért, hogy még

viisszatartsam egy kicsit, hirtelen Enyediékről kezdtem beszélni. Elmondtam a kolomphistóriát elejétől végig. A kis zöld emberke csak bólogatott, bólogatott, de egyetlen szóval nem nyugtázta a történeteket. Talán jobb is. Kért még egy kis ráadás-teát, vidáman kortyolta. – Jó ez a tea – mondta nagy sokára. – Még egy sort hallgatott, aztán megérintette a vállam az üvegkezeivel. Nevetni kezdett, aztán azt mondta, nézzek még bele abba a kaleidoszkópba. Belenéztem. Rengeteg kis klorofillszínű emberkét láttam, egymás kezét fogták. Ugye, milyen érdekes – kérdezte, és örömeiben ug-rándozni kezdett. Rám is átragadt a jókedv, aztán közösen megállapítottuk, hogy nagyon jól jött ez a kis terefere.

Eltűnt, vagy én ébredtem fel, már nem tudom. Kintről madárcsivitelés hallatszott. Hangosan felnevettem. Talán a boldogságtól, hogy még mindig ezen a bolygón vagyok, és hogy élek, ha nem is olyan soká, mint a kis zöld emberke, ha csak egy villanásnyi ideig is, de élek ezen a bolygón. Az ablak félig nyitva volt, az ajtó betéve. Meghatódva néztem az üres, köcsögszerű teáspoharakat. A bizonyítékot. Ki tudja, eljön-e még? Már egyáltalán nem is bántam, hogy nem beszéltünk nagy okosan holmi görög vázákról. Eszembe jutott a kolomp is.

Pár nap múlva megérkeztek Enyediék. De hiába próbáltam kihúzni belőlük az út részleteit, hallgattak. Aztán Enyedi megkönyörült rajtam, és a kocsi csomagtartójából előhúzott egy fadobozt. A dobozban egy ugyanolyan kolomp volt, mint az enyém.

Yaacov Dorchin (Izrael)

SZÜLŐHELYÉRE ÉS ANYJÁRA EMLÉKEZIK

P. NAGY ISTVÁN

Azt kérded, jól éreztem-e magam Sz.-ben.
Most lenne miről mesélnem.

„Születésem helyéül nem én választottam” –
szoktam volt válaszolni, valahányszor azt a
meg nem írt, bölcsőhely-dicsőítő
verset rajtam számon kérték.
A szívemhez nem nőtt soha,
nem fáj a hiánya,
róla ha beszélek, hangom
el nem szorul, bizonygattam.
Le nem írtam rímként a nevét,
verseimből vastagon kihúztam
Székelykevét.

A legkorábbi emlékem, a huszonöt
évnyi múltból kinagyítva:
csipogás és csirkeszar.
Egyet lépek, kettőt, és – bele.
Állok reszketve, süt rám a nap,
nem érzem melegét, tele
a szám sírással, befelé bögök,
anyámért kiáltok,
az utálattól és szégyentől
hányanom kell, érzem, ott ragadok
az ól sarában,
a csirkeszarba zártan,

a bűz abroncsában,
tűrve a nyár havát,
a tél hevét,
elfeledve Székelykevét.

Ki fölszed, emberi hangon,
de idegen nyelven szólít.
(„Kedves gyermekem szeretettel szólok
hozád és tudatom veled
Erzsike november 29dikén férhezment
ahoz a legénhez amejiket ot látad
a kocsival nem szököt el szépen
elkérte csak nagyon mesze ment
bosznijába fijam mind mesze vatok
le vagyok betegedve anyit sirok
rozsikának nem birok irni nem
tudom a cimet joban szeretem
volna ha Magyarhoz ment volna
met látod fijam hogy jártam
Rozsikával hogy ha haza megyek nem
hagya hogy magyarul beszéljek se
a gyerekekel se tudok beszélni
most mán töbet nem birok
irni met ugy sirok hogy
még a sort se látom”)

Szemembe néz. Nem az a szem,
nem az a kéz.

Akit szólít, nem én vagyok.
Nem én.

BOGDÁN JÓZSEF VERSEI

HAJNAL

Kék vércsék szállnak
pincék párkányaira.
Az eget hozzák.

Tollgallérjukra
odatapadt csillagok
alig fénylenek.

Míntha ezüstpor
szítálna szárnyuk minden
mozdulatára.

Kicsi csőrükben
ott ragyog a napocska
sárga kis héja.

REMEGÉS

Lombkoronában
feszés hálót font a pók.
Hold remeg rajta.

Ki szabadít meg,
színtelen, magányos arc,
talán a hajnal?

Ikertestvéred,
ki nyugtalanul forog
a tó fenekén?

Vagy mindörökre
itt maradsz velünk – nézd csak,
mi is remegünk!

VIHAR ELŐTT

Napozó tücsköt
nézek gőzölgő fűben.
Ím egy pólingó!

A csőre hegyét
váltolla sűrűjéből
mint kést rántja ki.

Nem történt semmi,
csak egy éles villanás.
Én mégis félek.

Mintha jégmadár
kacagna az ég alján.
Nézd csak, egy vércsepp!

TÉLI ETETŐ

Lehűlt odúkbán
vacogó kis cinegék,
csak csőrük kemény.

Zúzmarás jégcsap
hízik a faágakon.
Égi tünemény.

Napraforgószem.
Nem egy, hanem ezeregy!
Csuszka álmodik.

S ím, fekete hó
hull a, hull az odúba.
Nagy bál lesz most itt!

TUDATHASADÁS

Én magam mellé
fekszem naponta ágyba.
Ki kel föl előbb?

Szétmért arcomat
keresném, de hiába,
lábam lábhoz nőtt!

Kezem vállatom:
Ugyan te kié lehetsz,
ha enyém a váll?

Félve figyelem,
ahogy a szemem figyel.
Szörnyű ez a bál!

Jeff Koons (Amerikai Egyesült Államok)

Ablak

FŰZFAŚÍP (III.)

A MEGVESZTEGETÉSI KÍSÉRLET

B O R D Á S G Y Ő Z Ő

Űl Jakab a műteremben, s várja, hogy a festő bevégezze a munkáját, amiben váratlan jövetelével zavarta meg. Vásznat feszít a rámára, fogai között nagy feű, apró szögeket tart, egyik-másik már a szájúregébe eshetett, azért beszélt orrhangon:

– Csak arra vigyázzon, itt ne maradjon, mert akkor sohasem lesz magából tudós.

Szembenézett már ezzel Sauer Jakab is, de mert fiatal, bízik abban, elvégzi feladatát, aztán megy tovább. A célt kitűzte, tanítani fog itt két-három évig, összehoz egy valódi szertárat a gimnáziumnak, föltérképezi a természeti viszonyokat, ezt esetleg meg is írja. Reméli, mindez jó ajánlólevél lesz egy nagyvárosi, netán fővárosi tanári álláshoz.

– Mindjárt megleszek, aztán lefotografálok magát, legyen meg a fénykép az új igazolványhoz. A biciklimre most nincs szüksége?

– Nincs, köszönöm, a földmintákat már begyűjtöttem – mondta a tanár, s mivel ismerkedik a műteremmel, és ideje is van, mindent jól szemügyre vesz. A képeket nézi, a szép, sárgába játszó napsütötte tájakat, a girardis fiúkat az udvarban a nagy zöld fa alatt meg a két aktot egymás mellett. Milyen soványak a lányok! Bizonyára szép, kemény húsú modellekre nincs pénze, ezért fest ilyen zörgő csontúakat. A műterem tulsó felében falépcső vezet a manzárdszobába. A vastag, gerendaszerű lépcsőkorkláton hangszerrek függnek, gitár, tambura, bendzsó. A lépcső alá van betolva a zongora, fedelén hegedű. Bizonyára ezen játszott a múltkori hangversenyen, gondolja, s közben azon töpreng, kár, hogy annak idején nem tanult meg hegedülni, mert itt bizonyára bevették a zenekarba. Pedig apja beíratta a zeneiskolába, de az első órán eltanácsolták. – Minek kínozzuk, mikor se hangja, se hallása – mondta a hegedűtanár az apjának, nyilván maga sem tudva, hogy a hallás részben fejleszthető.

– Ez a saját gyártmányom – mondja a festő, befejezve a szögezést, de

mintegy mellékesen, mert még mindig a vászonnal van elfoglalva, meg is pöccinti ujjával a kifeszített vásznat, mint a kisdobot. – Akár a lány fara – állapítja meg elégedetten.

A tanárt most inkább az érdekli, mi lehet odafönn, nem tudva, hogy az igazi műterem, ahol a festő néha hetekig úgy bújik meg, mint a macskabagoly a templomtoronyban, hogy aztán sötétedés után röppenjen ki lecsapva azokra a kocsmákban és kávéházakban éjszakázó lányokra, akik másnap néhány fillérért és cukorkáért hajlandók órákig pucéran feküdni kissé ríktó, rombuszmintás gyapjútakaróján. Mert oda rajta és a modelleken kívül más nem kukkanthat be, még a felesége sem. Ez a lenti kimustrált festőállvány meg az a néhány paletta, amelyek akkorák, mint a tavirózsák levelei, csak dísznek, hangulatfestésnek vannak, akár a gyertyatartók a városháza dísztermében, ahova az áramot már rég bevezették.

– Na, mit szól hozzá? – kérdezi a festő, látva, hogy a tanár még mindig a hegedűt forgatja. Ő viszont nem azért babrál vele, mert különösebben érdekli, hanem mert nehezen akarja elhinni, hogy ezt a tökéletesnek látszó hangszert a festő-muzsikus maga készítette. Pedig igen, egy régi zongora fedeléből metszette ki, vörös fenyő furnírral borította be, a fogója meg ébenfából van. A Schmidt testvérek hozták egészen Dualából a Togo-földről. Ugyanazok, akik a gimnázium etnográfiai múzeumának titulált termet rendezték be, amely tele néger törzsek nyíltartóival, nyilaival, lándzsáival, tarka lepkékkel, góliátbogarakkal, kígyó- és krokodilbőrrel, kitömött zsiráfekkel...

A jövevény Székely igazgatótól azt is megtudta, az övéké az a furcsa, tornyos ház a főutcán, amelyet már első nap megcsodált, s élettörténetüket is ismerte: hogyan vágta neki a nagyvilágnak, mint valami világutazók, kerültek Liverpoolba, ahol bankházakat építettek, majd Brémába s onnan a húsznapos hajóútra lévő Nyugat-Afrikába, hogy ma kormányzósági hivatalokat építsenek, és felügyeletük alatt rakja a talpfákat az a hat-hétszáz fekete, a tengerpartot és a várost összekötő első vasútvonalhoz. Karácsonyra itthon lesznek, bizonyára hoznak ismét valami újdonságot, merthogy azok az innen elszármazott kőművesek olyan büszkék arra a szertárra, mint ez a festő a hegedűjére. Hogy milyen különösek az emberek, nem a szakmájukkal kérkednek, hanem azzal, amit kedvtelésből csinálnak.

– Most lepuffantom, és holnap már viheti is a képet a község házára. Jó, hogy eszébe jutott, mert a jövő héten már nem leszek itt.

– Pestre utazik?

– Már meg is van a műtermem a Budafoki úton. Kaptam két megrendelést, templomi mennyezetet fogok festeni, al seccót. Itt festészetből nem lehet megélni. Elegem van mindenből. Nem véletlenül mondtam, szabaduljon, amint csak lehet... Pesten mindaddig vidékinek tartanak, amíg csak itt

maradok. Maga is tanult ember, így hát meg fog érteni: tíz éve állítok ki Pesten, többet is voltam fönt, mint idehaza, most mégis azt írja rólam a folyóiratunk, a Kultúra, hogy „A Duna vidékéről hozott képeket...” Tudja, mit akartak ezzel mondani? Vidékről jött! Falusi! Fordítottja ez annak, mint amikor a helyi kritikus agyba-főbe dicséri a fővárosi színészt. Visszatetsző. Pfuj!

– Ez a vidék átka – válaszolja kissé egykedvűen a tanár, de ha akarná, se tudná átérezni azt a keserűséget, amit a festő hord a lelkében, akit meghurcoltak már Pesten is meg itthon is. De a tanár, aki úgy érzi, simán nyílnak előtte a kapuk, mint a zsilipkamrában, ha már tele vízzel, a festőnek csak a fontoskodását, tehetségének fitogtatását érzi. Pedig nem lehet valami nagy talentum. Csak meg kell nézni, milyen furcsán tartják azok a lányok a kezüket. És botfüllel is megállapíthatók voltak a fals hangok.

– Szívesen fölkísérném, de Székely igazgató úr aligha engedne el.

– Szóljak az érdekében?

Sauer ezt is akarta. Tudta, jó ismerősök, hallotta már, összejárnak vacsorákra, tavaly meg Pichler József nyolc akvarellt készített a direktor kabinetszekrényéhez és a sarok ülögarnitúrájuk felső díszlámlájához.

– Elvinném a földmintákat analízisre, ha ezt tetszene mondani az igazgató úrnak.

– Segíthetne nekem is fölvenni a vásznakat.

A fényképezkedésen túl voltak már, Sauer lelkesen beszélt, hogy micsonda gyűjteményt fog csinálni, ott lesznek a vidék madarai; ha fölépül a cukorgyár, még üvegházat is kaphat, botanikuskertet rendez be, amelyet gőzzel fűtenek; a talajtani vizsgálatok után pontosan megmondja, hova mit kell vetni...

Esze ágában sem volt mindettől elvenni a kedvét, de azért feladatának érezte idejekorán figyelmeztetni, hogy ha itt marad, elveszik. Tépelődött is egy kicsit, elővegye-e a kérvényt, amit nem szívesen mutatott volna meg, aztán mégis a kezébe nyomta: – Hosszú, de csak olvassa el, aztán beszélgethetünk – mondta.

A tanár előbb csak szoktatta szemét a furcsa, kacskaringós betűkhöz, aztán olvasni kezdte:

Nagyméltóságú

Érsek Úr!

Kegyelmes Atyám!

A nagyméltóságú Vallás és Közoktatási m. kir. Minisztériumtól néhai dr. Haynald Lajos kalocsai bíbornokérsek által az egyházi festészet előmozdítására tett alapítvány évi 700 korona kamataira hirdetett pályázati ösztöndíjat elnyerni óhajtván, a föltételek tiszteletben tartása mellett, a legmélyebb fiúi alázattal folyamodni bátorkodom.

A müncheni kir. képzőműv. Akadémiának 4 éven át voltam növendéke, mely idő alatt a magyar állam részéről évi 400 frt. ösztöndíjban részesültem. Később minden segély nélkül Wienben privát úton folytattam tanulmányaimat.

1897 óta Budapesten a Műcsarnokban (többször „Rima József” álnév alatt) rendszeresen vettem részt a kiállításokon és egy alkalommal a Király Őfelsége is megdicsért a kiállított „Póttartalékos” című képem megtekintésekor, mely képet Sälehner Ödön úr budapesti műpártoló vette meg és melyre még később megrendelést is kaptam.

Az utóbbi időben nem állítottam ki képeket, mivel a viszonyok reánk keresztényekre annyira megváltoztak, hogy ott, ahol a művészetet kultiválni kellene, valóságos üzleti szellem és klikkrendszer uralkodik és a magyar művészet vezetősége igen csekély kivétellel oly kezekben van, melyek nem a nemes, ideális czélt, nem az igazi tiszta művészetet, hanem csak az üzletet kultiválják oly módon, hogy minden eszköz fölhasználásával, tisztán kenyérrigységéből kiszorítanak minden komolyan törekvő tehetséget, különösen a keresztényegyházi festőművészetet kultiválni akaró fiatal művészeket iparkodnak jellegzetes faji lekritizálásukkal lehetetlenné tenni.

Az utóbbi időben oltárképeket festettem:

1. Az óverbászi ág. ev. templom részére: „Jézus a tengeren”.
2. A kátyi ág. ev. templom részére: „Ecce homo”.
3. Az erdeviki ág. ev. templom részére: „Jézus mennybemenetele”.

Legnagyobb sajnálatomra jelenleg nem szolgálhatok más mutatóvánnyal, mint mellékelte három vázlattal:

1. „Jézus föltámasztja Jairus leányát”.
2. „Jézus mennybemenetele” vázlat az erdeviki oltárképhez.
3. „Quo vadis Domine?”

Mintán folyó évi április–május hónapra tervezett parisi utazásom ill. két havi tanulmányom után, Olaszországban, különösen Rómában óhajtanék hosszabb ideig tartózkodni, hogy a régi kiváló mestereket, kivált az egyházi festőművészet halhatatlan mestereinek az egyházi vonatkozású nagy alkotásait behatóan tanulmányozzam, azt pedig saját erőmből meg nem tehetem, úgy engedje meg Kegyelmes Atyám, hogy az ösztöndíjra méltónak találhatván, az elmúlt 1908. évi eddig föl nem használt kamatokat a folyó 1909. évi kamatokkal együttesen egyszerre elnyerhessem, hogy így hosszabb időt igénylő tanulmányutam alatt szükségét ne szenvedjek és minden időmet anyagi gond nélkül, tanulmányomnak szentelhessem.

Legalázatosabb fiúi kérelmem további támogatására legyen szabad a következő okmányokat mellékelnem:

- a. Erkölcsi bizonyítvány.
- b.c. Két darab iskolai bizonyítvány.

d. Kitüntetési bizonyítvány.

e. Ösztöndíj engedélyezése iránti értesítés.

f. Szegénységi bizonyítvány.

g. Bizonyítvány az óverbászi ág. ev. hitközségtől.

h. Bizonyítvány a kátyi ág. ev. hitközségtől.

Egyéb világi vonatkozású képeimet itt elő nem sorolva, legyen szabad még fölemlítenem, hogy jelen ösztöndíj kegyes elnyerése szerencsés esetén Rómában való tartózkodásom alatt minden egykezetem és ernyedetlen munkássággal, melyben eddig sajnos anyagi viszonyaim sokszor gátoltak, azon leszek, hogy e nagy kegyet méltóképpen megháláljam ill. élvezetének esetleges meghosszabbítását szorgalommal kiérdemeljem.

Legalázatosabb fiúi kérelmem ismétlése mellett vagyok

Nagyméltóságú Érsek Úrnak
legalázatosabb fia
Pichler József
festőművész

Ú., 1909. évi márczius hó 18.

Sauer Jakab érdeklődéssel olvasta a levelet, amelynek alapján egyszerre megnőtt előtte a festő tekintélye. Föltételezte, hogy a Király Ófelsége nemigen lehet járatos a festészetben, de kíváncsi lett volna arra a festményre, amelyet megdicsért. Mit mondjon azonban a festőnek? Végül csak egy kurt kérdés szaladt ki a száján, amire már maga is tudta a választ:

– Szóval nem kapta meg az ösztöndíjat?

– Nem. És tudja, miért? – szisszent föl a festő, egy teátrális mozdulatot is téve a kezével. – Azért, mert bohémnek, komolytalannak tartanak. Mielőtt ezt a kérvényt elküldtem, befejeztem az óverbászi templom oltárképét, és Jézus alakjához a biciklistabajnok Bachmann Zsiga barátomat ültettem modellnek. Lehet, hogy hallott is róla, aki kerékpárral beutazta a világot. Az újságok is tele voltak a fényképével. Nekem ez adta az ötletet: bejárta a világot, mint Jézus tanítása is. Hát nem érdekes?

– De, zseniális – mondta a tanár, és már majdnem el is nevette magát, olyan mulatságosnak találta e merész ötletet, de visszafogta nevetését, mert attól tartott, megsérti a festőt.

– Lett is belőle botrány! Előbb csak arról pletykált a helyi újság, hogy a Zsiga fejéhez vágtam az ecsetet, mert minduntalan röhögött, ha ránézett a készülő festményre, aztán a gondnokság meg akarta vonni tőlem az előleget, mert másmilyen oltárképet képzeltek el, végül a püspök elrendelte, fessem át az arcot, mert mit szól majd a nép, hogy a Bachmann Zsiga a Jézus Krisztus. Nem festettem át. És amikor az ösztöndíjról volt szó, még a főispán se mert kiállni mellettem.

Este Jakab erről a látogatásról mesélt Schuch házigazdájának. Lelkese-
dással és szinte szóról szóra ismételte a festő szavait. Schuch tisztviselő pe-
dig csöndben hallgatta, csak néha kieresztve fogai között egy hm-t, amiben
nyilván kétely is volt, gyanakvás, hogy valóban olyan nagyon rendes ember
meg nagy művész-e ez a Pepi.

– Van egy szabad órája? – kérdezte végül.

Hellyel kínálta a tanárt, a feleségét meg leküldte borért a pincébe. Ami-
kor kettesben maradtak, Schuch Ervin mondani kezdte:

– Az a Pepi úgy két évvel ezelőtt egy meztelen nőt állított ki a kaszinó-
ban. A képen a nő háttal állt, és a lábát mosta a kádban. Ocsmány kép volt,
nem kiállításra való. Követelték is a kaszinó elnökétől, Korpássy Jenő úrtól,
a tekintélyes kendergyári mérnöktől, hogy a képet vegyék le. Még Székely
igazgató úr is azt mondta, ezzel megrontják az ifjúságot. Mivel Pepi azzal
fenyegetőzött, akkor az egész kiállítást leszedi, és megírja az esetet a pesti
újságoknak, megállapodtak, maradjon, de csak felnőtteket szabad beenged-
ni. Nem is mehetett be oda senki sem, aki nem bizonyította, hogy nagy-
korú.

– Ilyen képet Pesten százával lehet látni – vág közbe a tanár.

– Hát ezt mondta a Pepi is. Meg hogy ez a kép már megjárta a Múcsar-
nokot is! Csak azt nem tudta, amit ott szabad, itt nem. Mi kisváros va-
gyunk, itt mindenki mindenkit ismer. És tudja, ki volt az a nő? Legalábbis
azt mesélték, Kochán Alice úrnő volt, a Dulics gróf szeretője. De ez a Pich-
ler is eljárógatott hozzá! Szóval híre ment a kiállításnak, mindenki látni
akarta a pucér nőt. Nem sajnálták az egy koronát, még többet is adtak vol-
na. És adtak is. A Rohrbach marhakereskedő is, aki smucig ember, jött,
hogy látni akarja a képeket. Wittmann csaplárosnak öt koronát adott, hogy
addig, míg ő ott van, senkit be ne eressen. Már bent is volt, amikor odaért
Pepi, neki nem mert mondani, hogy nem engedi be. Be is ment, hát látja,
amint az öreg zsidó mögé-mögé les a képnek – nevet fel Schuch. – Még le is
emelte a falról. Akkor jött elő az oszlop mögül Pepi. Látom, már meg is
vette, örülök neki, mondja a sunyi, nézze, magának féláron adom, ötszáz
koronáért. Pesten pontosan a duplájába kerül.

– S megvette?

– Mit tehetett? Ott állt bambán és zavarban. Kifizette, részletekben. De a
Pepi nem fizetett rá adót! Azt mondta, vegyük úgy, mintha az ifjúság miatt
kellott volna levenni. Érti? Hát ilyen ember ez a Pepi.

– Tessék a bor – mondja az asszony, és két poharat tesz az asztra, ő
meg a cserépkályha mellé húzódik, és szalmakosarából kötést vesz elő.

– Tudja, nem egyenes ember az. Mindenbe beleüti az orrát. Mindent ő
akar intézni, azt gondolja, nélküle semmi sem megy. Félek, hogy a pestiek
bizalmasa, amolyan spion. Verstehen Sie?

Mivel ennek semmi bizonyítékát nem találta, el sem hitte. Úgy vélte, valami személyes bosszú fűti házigazdáját. Bár abban a levélben volt valami sunyi hajlongás, az a sok „legalázatosabb fiú szolgája” nagyon emlékeztette a koldus és a királyfi találkozására, meg aztán „beköpte” az egész pesti képzőművészeti vezetést, holott ő maga mondta, akkor állít ki, amikor akar. De hogy jön ahhoz ez a kistisztviselő, akinek a könyékvédőjét éppen az előbb látta ott száradni a konyha szárítókötélén, hogy így beszéljen róla? És milyen szakszerűen és mindentudóan magyaráz, mintha fináncüldetésben volna. Szinte villogott a szeme, amikor elődta, hogy nem fizetett adót az a betyár.

– De mondok én még valamit – folytatta Schuch. – Tudja, 1901-ben itt is megalakult a Gyertek Magyarok jótékonyasági asztaltársaság. Pichler ennek nemcsak alapítója, hanem elnöke is volt. Ó, kérem szépen, német származású léte! És tudja, mit csináltak? Alapszabályt hoztak, amiben benne volt, hogy aki az asztalnál kiejt egy német szót, köteles pénzt dobni a perselybe. Pedig a többségük német volt! A persely az asztal közepén állt a Stetzenbach-féle kávéházban. Ugye, Johanna?

– Már megint politizálsz, hagyd a tanár urat, őt ez nem érdekli.

– De, hogyne érdekelne – mondta most már valódi kíváncsisággal a tanár.

– A Pepi mindig tisztában volt az „országos politikai követelményekkel”. Hát a véletlen műve volt, hogy ingyen lakott a Stetzenbachéknál? Meg hogy a vendéglős az udvarban műtermet építtetett neki? És hozták oda a rosszlányokat Újvidékről, Zomborból meg Cserevenkáról. Adót meg nem fizettek. Bezzeg a Rudi kuplerájostól bevasaltuk! Az zugbordély volt, kérem, nekem elhíheti. Még a főispán is járt oda, mit gondol, miért? A Stetzenbach úgy állította be: Pichler úr olyan szórakoztató ember, hogy meg-tízszereződött a forgalma, azért csináltatta a műtermet, de mi tudtuk...

– Volt maga abban a vendéglőben? – kérdezte a tanár.

– Mein Gott! – szolt oda az asszony. – Még csak az hiányzott volna!

Ha nincs ott a beszédüket éberén figyelő, de csak ritkán szóló Johanna, a második pohár után nyilván Schuch is beismeri, sőt talán dicsekszik is vele, onnan a pontos információi, járt ott, nemegyszer. Csak hát olyankor kiküldetésben volt Külán meg Szenttamáson.

Schuch talán azért vetette meg a festőt, mert való igaz, hogy ahol csak megjelent, mindjárt ő volt a középpontban. Nem mintha ezt akarta volna, a többiek kényszerítették bele a neki különben is tetsző szerepbe. Tájékozott volt, élvezetesen adta elő történeteit, igazi társalgónak született. Színdarabokat is írt és rendezett, komponált, egy Haydn-esten az ő melodráma hegedűszólóját is beiktatva a műsorba. Mindezt lenyelte Schuch úr is, de az már nagyon bosszantotta, hogy még a Kerékpár Egylet munkájába is bele-

avatkozott, noha azt ő alapította és vezette. Még most is elöntötte a méreg, ha rágondolt, a nyáron hagyta magát rábeszélni, ne a Gavanszki-erdőbe karikázzanak, hanem egész Palánkáig, ahol a cimboráival mulatozott, neki meg egy hétre szóló izomláza lett.

– Tudja, tanár úr, még a vadászokat is lenézi. A legutóbbi körvadászaton zsakettben jelent meg, az egyik vállán puskával, a másikon meg gitárral. Míg folyt a vadászat, ő gitározott, és a saját strófáit adta elő. Egyre még én is emlékszem: „Ismer engem minden egyén, /Vagyok is én olyan legény,/ Ha valahol megjelenek,/ A kislányok megszeretnek,/ Messziről már rám nevetnek,/ Cukrot, fillért tőlem kapják,/ De a múltkor jól megjártam,/ Fil-lér helyett mást találtam,/ A világnak elmesélik: Ezt a pechet, lám, jaj, bá-bám,/ Ezt a pechet, lám, jaj, mamám.”

– Ervin, te berúgtál – szólt oda az asszony –, elnézést, tanár úr, az én uram ritkán szokott inni.

– Dehogyan. Miket beszélés?

– Mondja, Schuch úr, mire költötték a perselyben összegyűlt pénzt? – látta jobbnak témát váltani a tanár.

– Hát okos dologra, karácsonykor abból segélyezték a szegényeket. Ruhát vásároltak, használtat, és kiosztották. Ezt is özvegy Kochán Alice úrnő indítványozta és vezette.

Sauer Jakab e név hallatán azon töprengett, honnan tudhatták, hogy éppen őt festette le Pichler, amikor a képen háttal állt. Nem tudhatta, hogy olyan kacér nő volt az, hogy úri társaságban még el is dicsekedett vele: bizony, ő van a festményen. Mint ahogy nagy kúriájukban is ott vannak a francia kalapos portréi meg egy nagy, életnagyságú, fekete estélyibe öltözött képe mellett az aktjai is, csak éppen nem kint a falon, hanem eltéve az ágyneműs szekrénybe, ahol csak lánya, Flóra talált rá, s ettől is, mint anyja éjszakai dorbézolásaitól, megundorodott.

Kochánnak nagy birtokai voltak, több száz lánca, s a gazdaságot, ami szemmel láthatólag jól jövedelmezett, maga vezette, mióta az ura négy évvel ezelőtt alig ötvenévesen meghalt. Kochánné főleg kendert termelt, mert kiszámította, az a legjövedelmezőbb. Csak el kell vetni, a gaz nem nő benne, tehát kapálni sem kell, aztán meg levágni. Ezt mind a kendergyáriak intézték, maga Balogh igazgató is jó barátja volt. Igen ám, csakhogy most már a cukorgyárnak is termelni kell, és Dulics gróf azt tanácsolta Kochánnak, földjei felébe répát vessen. S ez okozott gondot számára.

A koncert után, amikor Székely igazgató bemutatta az özvegyasszonynak Sauer Jakabot, rögtön ki is kérte a véleményét, amire ez semmilyen választ sem tudott adni. – Megkérem, tanár úr, tanulmányozza a földjem minőségét, és számoljon be az eredményről – mondta neki. Sauer megígérte, megkísérli kivizsgálni a földeket, és miután erre engedélyt kapott Szé-

kely igazgatótól, hozzá is látott a munkához. Híre ment azonnal, hogy a tanár úr földvizsgálatokat végez. A kendergyári ispán mindjárt kért tőle nem föltűnő helyen találkát, amire a legalkalmasabbnak a zsilippel szembeni vízimalom bizonyult, mert oda mindketten kijártak, és a molnár a zakaoló gépektől nem hallhatta kettejük beszélgetését. Az ispán részvénytársaságuk nevében bizalmasan közölte vele, hogy az iskolai szertár részére hajlandók 2–3000 koronát biztosítani, ha a tanár úr felmérései azt bizonyítják, a környező földek kendertermesztésre inkább alkalmasak, mint cukorrépára.

Abban maradtak, ha meglesznek a vizsgálat eredményei, Balogh igazgató személyesen fogja őt fogadni.

A gimnáziumi igazgató nagyon figyelmesen hallgatta Sauer Jakabot. – Ha a Szabad Lyceumban kutatásainak eredményeiről előadást kíván tartani, abban az esetben, megtörténhet, hogy fel kell függesztenünk az állásából. Nézze, méréseket, elemzéseket végezhet, erről akár be is számolhat valamelyik pesti szaklapban, de itt aligha. Én nem vagyok szakember, de azt tudom, hogy a kérdést: kendert vagy cukorrépát, nem a gimnáziumnak kell eldöntenie. Remélem, megérti, megindult a versengés a két gyár között.

Mennyivel egyszerűbb helyzetben van a festő, aki azt mondta: „Megfesztem én a Krisztust is meg a gyufagyáros macskáját is, ha megfizetik.” S még ő akar elmenni innen.

Sauer Jakab tudomásul vette, hogy a gimnázium gazdaságpolitikai adományt nem fogadhat el, mert ezzel már az igazgató is játszana az állásával. Hogy ideje legyen gondolkozni, megkapta a két szabadnapot, utazhatott Pichler Józseffel Pestre.

(Folytatjuk)

AMERIKAI TÖRTÉNET

DANILO KIŠ

Johnnak hívták. *Dzsi, ou, eidzs, en.* A vezetékneve is hasonlóképpen teljesen közönséges, jenki családnév volt: *Smith*. Orra szeplős és fitos, haja vörös, szeme sötétkék, ami miatt gyermekkorában anyai nagynénje, *miss Smith* blue violetnek, kék ibolyának nevezte.

„Miért szomorkodik az én kék ibolyácskám”, kérdezte tőle *miss Smith*, valahányszor lógó orral érkezett haza az iskolából, ilyenkor krikettsapkájának az ellenzőjét is a szemébe húzta, amelyen rikító vörös felirat éktelenkedett: *Massachusetts*, annak a csapatnak a neve, amelynek John is szurkolt, mert ott játszott a bátyja, Alec.

John nem emelte fel a szeméről az ellenzőt, nehogy Mary nénje észrevegye, hogy sír, úgy válaszolt, mert Johnny igen lobbanékony és nagyon önérzetes kölyök volt:

„*Nothing, nothing.*”

„Miért nem akar ebédelni az én ibolyácskám?”

„*Nothing, nothing.*”

„És miért nem vallja be az én kék ibolyám, hogy nem tudta, mennyi hét-szer hét vagy 27 mínusz 18? Miért nem ismeri be, hogy nem tudta, hol ered a Mississippi?”

Ámde Johnny, vigyázva, nehogy a nap felszáríthassa pilláiról a harmatot, csak ült némán az asztalnál. Nem mondott többet se *nót*, se *nothingot*, egy szó sem hagyta el a száját. Öntudatos kölyök volt, aki egyedül az anyukájának mondta el, ha volt valami bevallanivalója. Ezért hallgatott.

Johnny, más néven *blue violet*, várta, hogy az anyukája hazaérjen a munkahelyéről.

„Anyu”, mondta neki Johnny, ő pedig így szólt:

„*O Johnny, dear?*”

Így rögtön megértették egymást.

„- Morgan néni megbüntetett, mert bevertem az orrát annak a féreg Ho-

race Greenwoodnak. Azt mondta, számoljak be neked erről. Már mint hogy szigorú büntetést kaptam. És látogasd meg holnap vagy egy másik alkalommal, de mindenképpen még a szünidő előtt.”

Jonny Smith nagyon vakmerő és igen önérzetes kölyök volt. Ezért is mondott el mindent, amiről be kellett számolnia. Aztán ledobta a fejéről a krikettsapkáját, ugyanúgy, ahogy a bátyja, amikor még náluk lakott, és szürcsölni kezdte a hideg levest.

Smith asszony, az anyukája pedig megkérdezte:

„Jonny, dear, ugye megint azt mondta neked. Hogy az vagy.”

„Yes, mother”, válaszolta Johnny, és mélyen a tányérjába nézett, amelyben már rég elhült a leves.

„Pedig megígérted nekem.”

„Yes, mother, de nem tudom ezt tovább elviselni. Sehogyan sem értem, miért mondja nekem azt. Ezért sarokba szorítottam:

bizonyítsd be

ő meg azt mondta

nézd csak meg a pupillád

akkor azt mondtam

hazudsz

nézd csak meg

bementem a WC-be, és a tükörben azt láttam, hogy Horace tényleg nem hazudott. Sírás kerülgetett, amikor visszamentem az osztályba. Ránéztem Horace Greenwoodra, és azt láttam, hogy az ő szembogara is fekete. Akkor jöttem rá, hogy csak macerál, ezért is vágtam orrba, mihelyt Morgan néni kiment. Megint nem mondott nekem igazat. Nem árulta el, miért hív úgy. Az a szememmel megint ugratás volt.

Jonny konok kölyök, ezért a tetejében még hozzáfűzte:

„Mindaddig verekedni fogok, amíg abba nem hagyják. Miért mondják nekem azt?”

Smith asszony, az anyukája megrovóan és gyöngéden simogatta a fejcskáját, majd csak annyit mondott:

„Johnny, dear, Johnny, dear, meddig megy ez így?”

Egy napon – Johnny tizenkét éves volt, és már kizárták az iskolából – Alec, a bátyja mégis megmagyarázta neki, miről is van szó. Így szólt hozzá:

„Johnny, ebből elég. Sose lesz belőled ember. Istenemre. Ha így folytatod. Te nem ibolyaszál vagy, hanem egy *Woolf*, egy kis farkas.”

„Mégis, miért hívnak engem úgy? Ha ezt megmondod, becsület szavamra többé senkit sem ütök meg.”

„De Johnny, te kis taknyos kölyök vagy.”

„Jó, akkor verekedni fogok. Én leszek Joe Louis. Nahát, ez leszek.”

„Miért Joe Louis, Johnny?”

„Mert ő erős. Ő a legerősebb.”

„De hát néger.”

„Akkor is ő a legerősebb.”

„De te nem vagy néger.”

És akkor Johnny kijelentette:

„Sose félj, Alec, majd AZ LESZEK.”

„És ha megmondom, miért neveznek niggernek? Akkor mi leszel?

„Amit csak akarsz. Egyetemre iratkozom.”

„Eláruljam?”

„Mondd, ha tudod. Alec, máskülönben leharapom a füled. Istenemre.”

„Nocsak.”

„Mondd már, Alec.”

„Hogyan is magyarázzam meg neked, Johnny, amikor még taknyos kis kölyök vagy. Hát, az egyik nagyapád, vagyis a nagyapád nagyapjának megint csak valamelyik nagyapja – nigger volt. Hát ezért. Ezért hívnak úgy. Ezt mindenki tudja a városban... Hanem, Johnny, nem is alaptalanul, mert hiába bokszolsz, mégis kis takonypóc vagy, mondom, megtörténhet még, hogy a fiad majd az lesz. Nigger.”

„*Thank, You, Alec*”, szolt Johnny. „Világos, amit mondasz. Befejezem az iskolát, és beiratkozom az egyetemre. Meglásd. Johnny szavatartó, és nem takonypóc. Meglásd, Alec.”

Nem is volt az. Beváltotta az ígéretét. Majdnem megelőzte Alecet, aki magyarázkodhatott, hogy lefoglalta a krikett és a rögbi, de ez nem volt tudjisten, milyen meggyőző, hiszen Johnny meg bokszolt, mégis befejezte négy év alatt a jogot. Csak egy szemeszterrel Alec után, habár a bátyja négy évvel volt idősebb nála.

Majd leköltözött Délre, és ügyvédi irodát nyitott. Hamarosan nagy hírnévre tett szert, a négerkérdés elismert szakembere lett. Kiadott néhány figyelemreméltó füzetet, amelyek a faji megkülönböztetésről szóltak, és vezetője volt annak a küldöttségnek, amely Rooseveltnél olyan fontos törvényeket harcolt ki, mint a néger gyerekek iskoláztatására való joga, s ez még csak nem is a legjelentősebb.

Harmincéves korában elvett egy néger lányt, aki az irodájában gyakor-nokoskodott, és emancipációját éppen „doktor” Smith-nek köszönhette, a munkában pedig ő volt a jobbkeze.

Három évvel házasságkötése után, a harmincharmadik születésnapján John Smith közölte a feleségével, hogy nem érzi magát valami rózsásan. Előző este az alabamai küldöttség tiszteletére rendezett fogadáson minden bizonnal olyasmit evett, amire allergiás. Ez az átkozott érzékenység már egyetemista kora óta üldözte. Felmentették miatta a katonai szolgálat alól is, három nap után; túlérzékeny lett az egyenruhára, és egész testét

sötét foltok lépték el. Amint felöltötte könnyű, sportos öltözékét, a foltok egy csapásra eltűntek. Mégis, jó lenne, ha elküldenének Matthews doktorért.

John Smith egész teste verítékben fürdött, amikor megérkezett Matthews doktor. Furcsa sötét foltok jelentek meg rajta, a szeme fehérje zavaros és sárga volt, amit Matthews doktor egyféle sárgaság tünetének vélt, amely meglehetősen gyakori a néger lakosság körében, ám fehér ember igencsak ritkán betegszik meg tőle.

Matthews doktor gyógyszert írt fel, megnyugtatta Smith-nét, a férjnek pedig szigorú diétát és pihenést javasolt. Elmenőben, úgy mellékesen, megjegyezte:

„Előbb kellett volna szólniuk. Félek, a kúra így sokáig eltarthat.”

„De Johnny csak ma reggel lett rosszul. Tegnap még makkegészséges volt és jókedvű”, mondta az asszony aggódva.

Matthews doktor ezen eltűnődött kissé, majd megígérte, hogy másnap is benéz. De ha a beteg állapota rosszabbra fordul, az asszonyosság szólhat neki előbb is. A nap bármely percében. Smith úrtól nem sajnálja a fáradságot.

Másnap kora reggel, úgy négy óra tájban, Matthews doktor telefoncsörégre ébredt.

„O. K.” mondta, és felállt, fülét továbbra is a kagylóhoz tapasztva. „Azonnal ott vagyok.”

Az asszony nem tréfált. John Smith, akit gyermekkorában otthon Északon *blue violet*nek, az iskolában pedig niggernek hívtak, az izzadságtól csuromvizesen feküdt az ágyában, szemmel láthatólag felépült, és mosolygott.

Matthews doktornak le kellett ülnie, hogy leplezze rémületét. John Smith, akit Délen „doktor” Smith-nek neveztek, egyik napról a másikra négerré változott. Még aznap meg is halt, saját kívánságára a néger temetőben polgári szertartás szerint adták meg neki a végtisztességet. A néger Dél maradéktalanul gyászolta. A temetésen a híres Louis Armstrong játszott el néhány bluest.

Utolsó szavai, amelyeket Matthews doktor fülébe suttogott azon a napon, az elmebaj tüneteiről tanúskodtak. Természetesen ezt a titkot Matthews doktor hivatásának teljes diszkréciójával őrizte. Elégedett volt, mert senki sem kételkedett a diagnózisában: veleszületett rendellenesség és túlhajsztóság következtében beállt szívszélhűdés, és elhallgatta, hogy tanácsatlan volt, nem tudta megállapítani a furcsa betegség és a szokatlan halál valódi okát. Saját magát azzal hitette, hogy vannak állapotok és dolgok, amelyek átlépik az anyagi lét határait. Ám egy napon, amikor már tehetetlenségének minden bizonyítéka teljesen elveszítette anyagi mivoltát, Matthews doktor megkérdezte Smith-né asszonyt, ismert-e valami Horace

Greenwoodot, de azt a választ kapta, hogy most hallja először ezt a nevet. Mindez megerősítette a gyanúját, hogy John Smith valóban megháborodott. Mert íme, mit súgott aznap a fülébe:

„Mindennek az a tökéletlen Horace Greenwood az oka.”

Ez, mint mondtuk, igazolta a gyanúját. És, természetesen, megnyugtatta a lelkiismeretét.

TOLDI Éva fordítása

Border Art Workshop (Amerikai Egyesült Államok)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ÁTMENETI IDŐSZAK

KALAPIS ZOLTÁN

Az időtlen időknek azt a pillanatát próbáljuk megragadni, amikor két szemben álló világ váltja egymást. Az éjszaka és a nappal közt a pirkadást.

Azt a bizonyos átmeneti szakaszt, amikor a régi már látszólag eltűnt, az új színleg megjött, de mégis általános a keveredés, a letisztulás még tart. A helyzet ilyenkor egészen felemás: olykor-olykor úgy tűnik, mintha minden maradt volna a régiiben, csak az előjel változott, közben pedig már semmi sem az, ami volt.

Rendezetlen ósállapot, mondhatnánk, köd és káosz a két világ, az elmúló és a születő mezsgyéjén.

Nos, a pusztulásnak és a teremtésnek egy ilyen rendkívüli s főleg kitapintható ideje volt 1944 vége és 1945 eleje, amikor a megszállás után jött a felszabadulás, a fasizmust, a horogkeresztet felváltotta a kommunizmus, a vörös csillag, a németek és kiszolgálói helyébe az oroszok, a partizánok léptek.

A szabadság hajnalán vagyunk, mondhatnánk ismét választékos szóhasználattal, de az ilyesfélével az elkövetkezőkben majd csínján kell bánni, mert a közbülső szituációkban a szavak sem egyértelműek, jelentésüket hol elvesztik, hol visszanyerik, egy helyütt hatályosak, másutt nem. Különösen érvényes ez akkor, ha a bekövetkező eseményeket földközelségből, a történések színhelyén vizsgáljuk. Az ünnepélyes szavak ilyenkor elveszítik emelkedett jellegüket, hétköznapi köntösükben jelentkeznek, olykor le is rongyolódnak.

De a helyszín is egészen sajátos: se ide, se oda nem tartozik, a régit nem sajnálja, az újat nem ismeri, illetve másképp fogalmazva, az egyikhez is meg a másikhoz is eleven szálak fűzik.

Észak-Bánát, Tóba, 1944 vége felé. Itt, ebben az isten háta mögötti településen az imént még nagy szavakkal körülírt átmeneti állapotot egészen egyszerűen két hatósági jegyzőkönyv közé lehet helyezni: az egyik még a régi világban készült a helyi elöljáróság utolsó ülésén, 1944. szeptember 24-én, a másik pedig az új világban, a népfelszabadító bizottság első összejövetelén, 1945. február 16-án.

Mi is történt e két dátummal körülhatárolt csaknem öt hónapban, illetve a 145 nap alatt?

A falu dermedten várta a frontátvonulást, a háborús pusztítás fenyegető rémét. Fázósan figyelte a keletről jövő ágyúmorajlást, az aggasztóan felvillanó fényeket a szeptemberi éjszakában. Az emberek kősa hírekkel ijesztgették egymást, legszívesebben a négy fal között maradtak, esténként bereteszték az ajtókat. Csak a bátrabbak pattantak kerékpárra, hogy a főúton ide-oda rohan-gáló katonai teherkocsik útirányából valamilyen következtetést levonjanak.

A szomszédos német falvakat a rémület kerítette hatalmába, pánikkal határos iszonyat. A lakosság felpakolt kocsikkal várta a megbeszélrt harangszót, hogy elinduljon nyugat felé. Ezek az értesülések főleg a hadköteles tóbai férfiakról származtak, akiket egy szálrig mozgósítottak, de megbízhatatlanok lévén nem puskát, hanem kapát nyomtak a kezükbe: a gazdag német családokhoz osztották be őket kényszermunkára. Most egyre többen szállingóznak haza, engedéllyel, de legtöbbször anélkül.

A szerb falvakban nagy a csend, a feszült várakozás, de a felszín alatt minden forr, buzog, teljes a készsülés. Azok, akik eddig is fegyverben voltak, újult erővel üzenik mindenfelé: fegyverbe, fegyverbe...

„Az oroszok bevették Temesvárt” – ez terjedt el robbanásszerűen az egyik nap, de ez már nem kősa hír, csak meg nem erősített. Erre azonban nem kellett sokat várni, a Vörös Hadsereg 1944. szeptember 19-én valóban elfoglalta a bánási nagyvárost, szeptember 26-án pedig Fehértemplomnál és Módosnál elérte a jugoszláv–román határt, s találkozott az eljűk siető bánati partizánalakulatokkal.

Ez idő tájt a tóbai képviselő-testület megtartotta utolsó ülését. Az erről készült jegyzőkönyv azonban nem vesz tudomást a vészesen közelgő eseményekről, békebeli napirendje van: a képviselő-testületi tagok a 44 éves Kazán Ignác jegyzőt új fizetési osztályba helyezték abból az alkalomból, hogy húsz nappal korábban magánúton érettségi vizsgát tett a becskerekri kereskedelmi középiskolában. Hosszú, szenttelen sorok következnek a szolgálati helyekről, a pályaképről. A várható eseményekről – semmi. Szinte lehetetlen, hogy erről ne történt volna említés 1944. szeptember 24-én 14 órakor a tóbai községházán, észre kellett venniük, hogy körülöttük recseg-ropog, inog és dől a világ. Biztosra vehetjük, hogy szó esett róla, még akkor is, ha a jegyzőkönyv erről nem árulkodik. Lehet, hogy csak arra a meggyőződésre jutottak: nem kell helyt adni egy hivatalos okmányban bizonytalankodásuknak, balsejtelmeknek, félelmeknek. Zord idők jönnek...

Egy héttel később már sarkából fordult ki a világ. Az események villámgyorsan peregtek: október 1-jén felszabadult Fehértemplom, október 2-án Versec, október 3-án Becskerek, október 5-én Kikinda, október 6-án Pan-sova.

Október 10-éig már minden talpalatnyi bánáti föld szabad, október 27-éig a bácskai rónaság is. A lendületet csak az őszi sár, a kimerültség meg a közelgő tél törte meg a Duna és a szerémségi front vonalán.

Október elején az észak-bánáti falvakban a hatalom átvételét az önkezdemenyezés, a önszerveződés jellemezte. Ahol a népfelzabarádító bizottságokat már korábban titokban megalakították, ott kiléptek az illegalitásból, s a németek elvonulása után elfoglalták a községházákat. Ez történt Kisoroszon, amint a környékről összevont rendőrök harminc rekvirált szekéren elhagyták a falut. Mokrint a Kikindai Partizánosztág egyik alakulata zabarádította fel, de a németek szolgálatában álló oroszok, a fehérgárdisták ágyú- és aknavetőtűz alá vette őket, úgyhogy kénytelenek voltak visszavonulni. Másodsorra már sikerült, a fehérgárdisták a németekkel együtt eltakarodtak. A jugoszláv-román határon fekvő Višnjićevóra az oroszok vonultak be, mire értesítették a kukoricásban táborozó Petrovgradi Partizánosztágot, s ekkor ez is, zászlót bontva, bemasírozott a faluba. Ekkor sok fiatal, de az idősebbek, a dobruzsai és a szaloniki önkéntesek, a dobrovoljacok közül is többen csatlakoztak az egységhez. A másik, az imént említett kikindai egység szintén hirtelen felduzzadt, öt századból álló alakulattá vált.

Ezután került sor a német, magyar és román falvak „bevétele”. A kisorosziak telefonon hívták fel a környező német falvakat és „megadásra”, a fegyverek beszolgáltatására szólították fel őket, ellenkező esetben „három partizánbrigád” indul ellenük. A csel bevált, Szenthubert és Masdorf 225 puskát szállított Kisoroszra. A többiek is beletörődtek sorsukba, mert a tervezett kiürítés a Vörös Hadsereg gyors előretörése miatt dugába dőlt.

A magyar és a román települések lakosságát is az „ellenséges érzelműek” csoportjába sorolták, bár nem estek olyan szigorú elbírálás alá, mint a német falvak népei. Részben azért is, mert a nehéz időkben, 1942 és 1943 telén az észak-bánáti mozgalom nem egy vezetője talált menedéket a nemzetiségi falvakban, itt keresték őket a legkevésbé. Tordán több családnál is meghúzódhattak, Tóbán a néhai Bisz József gépész bújtatta őket.

Tóbára a Petrovgradi Partizánosztág mintegy nyolc-tíz harcosa – köztük két nő is – 1944. október 4-én a délelőtti órákban két parasztszekéren vonult be. A fegyverek a falu széli lakóktól érdeklődtek, tiszta-e a helyzet, majd a községháza elé hajtottak, és közölték az ott tartózkodó Kazán Ignác jegyzővel, hogy ezentúl csakis az ő parancsuknak engedelmeskedhet, senki másnak. Azonnal utasították is: rendelje el, hogy a vadászok adják le fegyvereiket, de mindenki más is, a fejesztés terhe mellett.

A községháza csakhamar megtelt kíváncsiskodókkal, méricskéltek a jövevényeket, akik a közeli Karadorđevórol, Aleksandrovórol, Szerbcsernyérol, meg a távolabbi Višnjićevórol érkeztek, az utóbbiból néhány nap múlva még többen is csatlakozni fognak hozzájuk. A partizánok beszédbe elegyedtek az érke-

zökkel, némelyiknek vörös csillagot adtak, s biztosították őket, hogy nem lesz bántódásuk. Leghangosabb volt közöttük egy pepita kabátos – később csak mokriini emberként emlegették –, aki még olyanfélét is mondott: olyan világ jön most, amikor majd adót sem kell fizetni. A parasztok összenéztek, ráhagyták „Beszélj csak, olcsó pálinka” – gondolták magukban.

A partizánoknál csak valamivel korábban érkezett a községházára egy fiatal pár a házasságkötés szándékával, mégpedig Varga Mihály, akit Cukrász Misa néven ismertek, mivel a vásárokon árulta a saját készítésű diós cukrot és egyéb nyalánkságot, meg választotta, Dér Mária. Egybekelésüket, mint mondták, azt is sürgette, hogy elterjedt a kósa hír: ha bejönnek az oroszok, nem lehet többé a templomban esküdni.

Amikor hirtelen megtelt a községháza, a fiatal pár a tanúkkal együtt tanácsatanul félreállt. Egy ideig türelmesen vártak sorukra, de két óra múlva már izgulni kezdtek, már-már úgy tűnt, hogy dolgavégezetlenül mennek haza. Kérelmüknek végre mégis foganatja lett, a partizánok nagy „živio”-kba kezdtek, s megengedték a jegyzőnek, hogy annak rendje-módja szerint adja őket össze, s Varga Endre, a plébános is hazasietett, hogy beöltözve fogadja a fiatal párt a templomban.

Történelmi esemény ide, történelmi esemény oda, az élet csak megkövetelte a magáét. Minden helyrerázódott, semmi különös nem történt, csak a jegyző, amikor bevezette az eseményt az anyakönybe, ösztönösen a latin betűkről átért a cirill betűkre.

A kis partizán csapat, amelyről csakhamar kiderül, hogy nem egészen reguláris jellegű, gyorsan befészkelte magát a faluba, amelyre a megbízhatatlanság árnya telepedett, s ennek folytán az állítólagos államalkotó elemek jogot formáltak a gyámkodásra. A csapat tagjai éjjelente az iskolában háltak, a nappalokat viszont a nagyutcai Tóth Marcell-féle kocsmában töltötték. Ez volt a „főhadiszállás”, ide más nem tehetette be a lábát, az utcai bejáratra lakat került. Naponta rekvirálni mentek, bor hordószámra, pálinka literszámra jutott a kocsmába, a mellette levő konyhára pedig hízott koca került, majd egy-egy borjú, tehén jött sorba, a tyúkokat nem is nagyon számolták.

A dőzsölés nagyon szemet szúrt az ínséges háborús napokban. A déli pecsényés ebédeket az esti disznótoros tivornyák váltották fel, a késő éjszakai órákig folyt a bor, berendelték a zenészeket, az énekszó pedig majd szétvetette a falakat. Amikor a hangulat már egészen emelkedett volt, előkerültek a fegyverek, megkezdődött a lövöldözés. A falubeliek eleinte riadtan kapták fel a fejüket: mi történik? Később már rájöttek: nem történt semmi, csak a kocsmáplafonját, padlóját lötték szitává. „Na, ezek nyakig belecsöppentek a kommunizmusba” – mondogatták egymásnak suttozva.

Az egyik nap valamelyikük megkívánta az édeset, s azonnal kiadta a parancsot, hogy másnap délben pedig mákos és túrós rétes legyen ebédre. Még nem

is harangoztak, amikor másnap néhány nagyutcai parasztasszony libasorban vitte a még mindig forró, terítővel letakart tepsiket a kocsmá felé.

Az igazi haddelhadd azonban akkor kezdődött, amikor a dáridózásokat a félelemkeltés, a terrorizálás váltotta fel. Napirenden voltak a letartóztatások, éjjel kopogtattak be a kiszemelt áldozatokhoz, bekísérték őket a községházára, ahol megkezdődött a kihallgatás, vagy egyszerűen a pincébe zárták őket.

A községházából a tóbai szóhasználat szerint fogolyház lett, de egy sajnálatos eset folytán siralomház és vesztőhely is.

Egyik nap letartóztatták Varga Endre plébánost, aki a DMKSZ, azaz a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség helyi elnöke volt, s emellett németbarátságát is gyakran hangosan kinyilvánította. A kihallgatás során olyan súlyosan helybenhagyták, hogy behalt sérüléseibe. Egy másik változat szerint löfegyver áldozata lett. A bizonytalanság onnan származik, hogy a gyilkosság tényét nem vizsgálták ki, az emberölés körülményeit hivatalosan és nyilvánosan nem tisztázták.

Amikor az emberek a letartóztatást követő napokban érdeklődni kezdtek holléte iránt, durván leintették őket. Ebben a pepita kabátos mokrini ember járt az élen. „Ne üsd az orrodát mindenbe – mordult az emberekre –, mert te is könnyen oda kerülsz, ahol ő van.”

Varga Endre plébános ekkor már a tóbai temető egyik jeltelen árokszéli sírjában pihent. A falusi sintért, Cigány Miluskát hívták be éjnek idején, és megparancsolták neki, hogy takarítsa el a hullát. Egy zsákot húzott rá, úgy vitte ki és hantolta el. „Erről egy szót sem, mert különben halál fia vagy” – fenyegették meg.

Persze, semmi sem maradhat suba alatt, ennek a rejtélynek is sok részlete kipattant. A halott pap tetemét kihantolták, és az első tóbai plébános mellé temették, titokban, az egyik éj sötét leple alatt. A gyilkosság gyanújának árnyékába a mokrini ember került, a népi hiedelem szerint ő a tettes. „Kikindán él – mondták többen is a nevét, a címét. – A haja szála sem görbült meg” – tették még hozzá.

Az eset kapcsán, ha szóba kerül, még ma is sok kétség merül fel az emberi lelkekben. Elevenen élnek a kérdőjelek. Elindítják-e valaha is a vizsgálatot? Elévülhet-e egy bűntény? Lehet-e hallgatással fátylat borítani a múltra?

A hatalombitorló csoport basáskodása két hétig tartott. Viselt dolgaikról tudomást szereztek a felsőbb hatóságok is, úgyhogy máról holnapra eltűntek a faluból, állítólag a frontra vezényelték őket.

Helyükbe mintegy harminc főből álló szakasz került, ez már az október 14-én, Kikindán megalakult XIII. Vajdasági Rohambrigád kötelékébe tartozott. Parancsnoka Nikola Samardžić volt, egy karađordevói (Velika Livada) cipész, a „livadai bocskoros”, ahogy a tóbaiak mondták. A megszállás idején nagyban csempészett, ő látta el a feketepiacon nagy értéket jelentő felső- és talpbőrrel

a környék susztereit, de közben együttműködött a partizánokkal is. Ha valahol elcsípték, és nagyon falhoz szorították, a csempészést vállalta, a népfelszabadító mozgalomhoz való tartozását pedig körömszakadtáig tagadta. Ezért a fej is repülhetett, az előbbiért legfeljebb anyagi károsodás érhetne, esetleg börtön járt.

Tóban tehát a reguláris hadsereg vette át a hatalmat. Ezt már azért is hangsúlyozni kell, mert 1944. október 17-én életbe lépett a főparancsnok rendelete, mely szerint Bánátot, Bácskát és Baranyát katonai közigazgatás alá helyezték. Ezt a lépést részben az „ellenséges érzelmű” lakosság nagy számával magyarázták, részben pedig az itt lelhető, viszonylag megőrzött gazdasági potenciál minél hathatósabb mozgósításával a háborús célok érdekében. Az erről szóló döntés még Tito marsall craiovai főhadiszállásán született, majd hazatérése után – a jugoszláv–román határt október 15-e és 16-a között, az éjjeli órákban lépte át – s még aznap, azaz október 16-án Versecen az új parancsnoki székhelyen fogadta Jovan Veselinovot, a vajdasági népfelszabadító mozgalom vezetőjét, s közölte vele a főparancsnokság döntését a katonai közigazgatás bevezetéséről.

A katonai közigazgatás a felszabadulás után következő időknek még egy jól körülhatárolható része volt, ideiglenes éra az egyébként is átmeneti korszakban.

A hatalom gyakorlása mindenütt a helyi katonai parancsnokságokra szállt át. Mivel a gyakorlat igen tarka képet mutatott, Jovan Beljanski alezredes, a bánáti katonai körzet parancsnoka 1944. november 16-án külön utasításban szabályozta működésüket. „A helyi katonai állomásokat kivétel nélkül minden faluban létre kell hozni – áll az utasításban. – A szerb, illetve szláv lakta helységekben a hatalmat a népfelszabadító bizottságokkal együtt gyakorolják. A német, magyar és román falvakban nem létezhetnek népfelszabadító bizottságok, a hatalmat kizárólag a katonai állomások gyakorolják. Azokban a vegyes lakosságú helységekben, ahol a szerbek, illetve a szlávok kisebbségben vannak, szintén nem lehetnek népfelszabadító bizottságok, ha netán megalakultak, fel kell őket oszlatni.”

Tóban október 10-én alakult népfelszabadító bizottság, működéséről azonban nincs semmilyen adat, feltehetően azért, mert olyan elbírálásban részesült, mint mindenütt másutt. A hatalom rövid időre néhány fegyveres jöttment kezében összpontosult, majd átvette a katonai közigazgatás szerve, a helyi parancsnokság.

Az orosz katonaság két hulláma vonult át a vidéken, de Tóba egyiknek sem esett útjába. Október elsején egy 14 főből álló csapat ugyan betévedt a faluba, s énekszóval, levegőbe lövöldözve vonult a kocsmá felé, ahol ha másképp nem ment, revolverrel a kézben rendelték meg az újabb és újabb rundókat. Amikor az asztalra került a csirkepaprikás meg a savanyú káposzta, egy időre elcsende-

sedett a társaság, de az ételhez csak akkor nyúltak, amikor a pap és a jegyző is evett már, majd elindultak – mint mondták is – Berlin felé.

Néhány nap múlva Csernyéről jött az üzenet, hogy küldjenek élelmet az orosz katonáknak. Nagy gondba estek a falu bölcsei: ha sokat adnak, később is meggyűlik velük a bajuk, ha keveset, az sem jó. Végül három szekeret raktak meg kenyérrel, szalonnával, liszttel. Úgy ítéltetett meg, hogy ez nem sok, de nem is csekély.

Ennyi közvetlen észlelete volt a falunak a Vörös Hadsereggel, viszont a szovjet rendszer tapasztalataival, módszereivel annál több alkalma volt ismerkedni az elkövetkező hónapokban, években, évtizedekben.

Az idő tájt hallották először az oroszból átvett kulák szót, ekkor kezdték alkalmazni, ha nem is mindjárt képletszerűen, a kulákprést is. A mindennapos rekvirálások során a gazdagabb parasztházak szigorúbb elbírálásban részesültek, ott gyakrabban benéztek a padlás- és pinceajtón, de kinyitották a szekrényajtókat is, s elvitték a kabátokat, csizmákat, gyapjúpulóvereket, bekecseket, kesztyűket. „Kell a meleg holmi a frontkatonáknak” – adták meg olykor a magyarázatot. Persze az ilyesmihez nem is nagyon kellett a szovjet tapasztalat, a béres- és napszámosházaknál az ilyen portéka ritkaság, az is, amit találtak, kopott és erősen viselt volt. Az önkéntesség elve azonban az ő esetükben sem érvényesült maradéktalanul.

Főként élelmet és a takarmányt rekvirálták. Kocsiszámra vitték a búzát, a kukoricát, az élő és a feldolgozott sertést, kosárszáma a tojást, elhajtották a lovakat, olykor a fejősteheneket is. Néha készpénzzel fizettek, legtöbbször azonban csak elismervénnyel.

A katonai hatóság szigorú volt, az akkori „mindenki a frontra, mindent a frontért” jelszó második részének teljes mértékben, maradéktalanul eleget tett. Közben a maga módján igyekezett politikailag is mozgósítani a tömegeket, mindennaposak voltak a konferenciák, de az ott elhangzottaknak még a felét sem értették meg az emberek, részben az ismeretlen, üresen kongó új fogalmak miatt – jöllehet a „livadéi bocskoros” egészen leegyszerűsítve tolmácsolta az új rendszer célkitűzéseit –, nagyjából pedig azért, mert nem anyanyelvükön szóltak hozzájuk. Az egyik korabeli részvevőnek emlékezetében így maradtak meg az akkori politikai gyűlések: „Összetereltek bennünket, mint a birkákat...”

Olykor alkalmi felvonulást is tartottak a faluban, valami ellen vagy mellett tüntettek, azaz „körmenetet szerveztek”, ahogy azt a tóbaiak mondják. Ilyenkor a menet élén Nikola Samardžić poroszkált lóháton, a nyakában ide-oda himbálódzott a golyószóró. Utána ment a katonaság, majd a diákság következett, akiket Huzsvár Magdolna tanítónő külön erre a célra toborzott, mivel a tanítást még nem engedélyezték. A sort az alakulófélben levő ifjúsági szervezet néhány tagja zárta. A katonák két partizándal közt az előre megbeszélt és a

megadott sorrendben jelszavakat kiáltottak, a diákok pedig hangosan kurjantották, hogy „živio, živio” vagy „dole, dole”, már ahogy a helyzet megkívánta, bár nem is nagyon értették, mit éljeneznek, s kire mondják azt, hogy „le vele”.

Az emberek idegenkedve, vegyes érzelmekkel nézték ezeket a kinyilatkozóakat, azt viszont megnyugvással tapasztalták, hogy a katonai hatóságok elfogadható keretek között működnek, szabályosan is, ha ilyesmi egyáltalán lehetséges a háborús időkben, a rendkívüli állapotot sugalmazó katonai közigazgatás idején. A többé-kevésbé törvényes állapotok létrejöttével megszűntek a kilengések, a letartóztatások, a dorbézolások. A katonaság most már katonaság volt. Az új alakulat szálláshelye is az iskola volt, élelmezésükről ugyancsak a Tóth Marcell-féle kocsmában gondoskodtak, de most nem volt mindennapos a lakomázás, az élelmiszer javát a frontra irányították. A katonai konyhán a többi asszonyok segédkeztek, beosztás szerint sütötték a kenyeret, tisztították a krumplit, főzték a babot.

A falu kezdett rendesebb kerékvágásba kerülni, bár ezt csak feltételesen kell érteni: már ahogy a helyzet megengedte. Kedélyborzoló esemény szinte minden napra jutott. Így az egyik nap a községháza elé rendelték minden épkezláb férfit, 18-tól 55 éves korig. Rosszat sejtettek, de nem táborba irányították őket, mint hírlett, hanem kényszermunkára. A környező szerb falvakba helyezték őket azoknál a családoknál, amelyekből többen is bevonultak, ahol hiányzott a munkaerő, késett az őszi betakarítás.

Otthon is ezt csinálták volna, mert még lábon állt a kukorica, a napraforgó, földben volt a cukorrépa, a burgonya, de a parancs, az parancs. Tóban most a nehéz férfimunka az asszonyokra maradt, de kijutott belőle a még úgy-ahogy munkaképes öregeknek meg a gyerekeknek is. A fiatalokat „radna četa”-ba sorolta a katonai hatóság, azaz munkásszázadba, őket ott vetették be, ahol elhagyott földek voltak, vagy a tulajdonos valamilyen oknál fogva nem tudta betakarítani a termést. Sok süldő lány volt közöttük, ők nadrágot húztak, hogy megvédjék magukat a jeges novemberi szelektől, ami korábban elképzelhetetlen volt. Ha már nagyon nehezükre esett a sáros cukorrépa kiemelése, vagy meggémberedett az ujjuk a fejelésben, akkor rágyújtottak egy újkeletű nótára, amit a Rigó, rigó, sárga rigó... dallamára énekeltek:

*Répa, répa, de nagy tábla répa,
Közepén dolgozik a „radna četa”,
Mi az lányok, miért nem megy a munka?
Sáros a répa, fázik a kezünk rajta.*

A betakarítás közben és után a vetés volt a soron, amit az igavonó állat és a munkaerő hiánya módfelett megnehezített. Azok vették nyakukba a vetőzsákot, akik már korábban kiöregedtek ebből a munkából, vagy soha nem is csi-

náltak: az idős parasztok, a menyecskék. Csak az első lépéseknél volt némi bizonytalankodás, később már a tapasztalt is meg az tapasztalatlan is ütemesen lépkedett előre – ki gyorsabban, ki lassabban –, az egyik kezükkel a zsák száját szorongatták, a másikkal pedig nagy ívben szórták a maroknyi magot, úgy, ahogy azt őseik csinálták évszázadokon át. Egyenletes mozgásuk csak akkor bicsaklott meg, amikor az egyik lábuk mélyen bennragadt a sáros földben. Annyira el volt ugyanis ázva, hogy még az a kevés vetőgép is használhatatlanná vált, ami a faluban volt. Néhol teljesen járhatatlan volt a szántás, csak lóhátról lehetett vetni.

Mégis, minden nehézség ellenére itt a jövő évi kenyér csaknem mindenütt a földbe került, mint ahogy a betakarítással sem volt nagyobb baj a késedelmen kívül. Itt a helyi katonai hatóság nyugodtan aludhatott, nem úgy, mint másutt, főleg az egykori német falvakban, ahol a helyzet katasztrofális volt. Az ottani katonai hatóságokat szinte naponta bombázták fenyegető hangú utasításokkal, parancsokkal a felsőbb instanciák.

Akkoriban – november végén, december elején – a német lakosságot már táborokba zárták, onnan terelték őket minden reggel a határba. A munka azonban nem ment, részben azért, mert sok volt az idős asszony és a férfiak, a gyermekek, részben pedig az elégtelen étkezés miatt. Naponta személyenként negyed kiló kenyeret kaptak, délben valamilyen meleg lötytyöt. Ez az utóbbi, mint kitűnik egy korabeli utasításból, „hús nélküli, mert az nem jár nekik”. Egy másik szerint a „rúzsos ajkú, vágott hajú, életerős” német menyecskéket a tábori irodákba helyezték el, az öregasszonyokat pedig kukoricatörésre hajtották, ami, az irat szerint, olyan gyakorlat, amit azonnal meg kell szüntetni.

Az elhagyott német házakban katonákat szállásoltak el, vagy üresen várták a messziről jövő új lakókat, a bútorzat egy részét pedig a központi raktárakban tárolták. Az udvarokon nincs jószág: a lovakat elhajtották, az istálló melegéhez szokott fejősteheneket pedig a hirtelen összetákolt faluszéli karámokba terelték, ahol aztán a fagyos novemberi éjszakák erősen megtizedelték a csordát. Mire jött a rendelet, hogy azokban a falvakban kell elhelyezni őket, ahonnan a rekvirálások során elvitték a jószágot, már alig maradt belőlük.

A fejősteheneket egyébként 1944. november 1-jétől kezdve mindenütt összeírták, ettől az időponttól számítva tették újra kötelezővé a tej beszolgáltatását is. A németeknek – ha még a táboron kívül voltak – meg a magyaroknak és románoknak a megszállás idején kirótt mennyiséget kellett leadniuk, a szerbeknek, horvátoknak és a többi szláv nemzetiségűeknek pedig ennek a felét. Ugyanakkor a fejvesztés terhe mellett betiltották a szarvasmarha-, üsző- és borjúvágást.

Az élet bizonyos fokú normalizálódását mutatja, hogy a bánáti katonai kerület gazdasági osztálya egyik december 1-jén keletkezett leiratában gyümölcs-facsemetét, ribizli-, málna- ésogyorófabokrokat, szőlővesszőket kínált el-

adárta a fehértemplomi, kikindai, kovačicai, kovini és törökkanizsai faiskolák állományából. És még alacsony és magas törzszű rózsatöveket is. Vajon ültett-e valaki rózsabokrot, rózsafát 1944 késő őszén Észak-Bánátban?

Bizonyára nem sokan lehettek, az embereknek ez volt az utolsó gondjuk, a katonai hatóságoknak pedig még ez sem, mert nyakig voltak a munkában. Minden rájuk hárult, mindent velük csináltattak. Így az egyik utasítás szerint be kellett gyűjteniük a magánszemélyeknél esetleg megtalálható repülőfelszerelést – pilótaruhát, pilótasapkát, pilótakesztyűt –, egy másikban a raktárakban netán fellelhető gyermekcipőkről kértek értesítést, mivel a bánáti falvakban és városokban elhelyezett hadiárvának nem volt lábbelijük (ilyen jellegű gyermekotthon nem volt Tóbán, a legközelebbit Csernyén állították fel, a tóbai asszonyok oda vitték az összegyűjtött holmit meg kosárszámba az aprósüteményt) a harmadikban a róka- és nyúlőr összegyűjtésére kötelezték őket a becskerekai kalapgyár részére, a negyedikben a benzineshordók, az olajoskannák és a zsákok összeírását szorgalmazták, az ötödikben felszólították őket: írják össze a kovácsok patkóvasszükségletét, a kocsiulajdonosoktól pedig vegyék át a kerékvasaláshoz szükséges vaspántigényléseket.

Ez az utóbbi – 1944. december 28-án keletkezett –, azt jelezte, hogy a falvakból már nemcsak visznek, hanem hoznak is. Az ellátás megszervezése szintén a katonai hatóságokra várt, de sokszor áthidalhatatlan akadályokba ütközött, mert egyszerűen nem volt áru. Az üzletek még a megszállás alatt kiürültek, hónapokig üresen tátongtak, eltűnt az élelmiszer, az ipari áru. Valóságos kincs volt a petróleum, a gyufa, a só. Csak közellátási utalványra lehetett kapni, meg a feketepiacon borsos áron. A heti húsfejadag 300 gramm volt, olajból fél liter, cukorból 250 gramm járt havonta. „A német nemzetiségű lakosságnak nincs joga a cukorfejadagra” – áll az egyik korabeli utasításban, amellyel az elosztás módját szabályozták.

Tóba élelmiszer dolgában önellátó volt, ez némileg megkönnyítette az ínséges háborús napok átvészelését. A kenyéret házilag sütötték, jutott minden napra, bár reggelenként, esténként máléval, mamligával pótolták. A tehén, ha elkerülte a rekvirálás, nagy áldás volt minden házban. Nem maradt el a szokásos késő őszi disznóvágás sem, bár zsiradék, szalonna, friss hús csak módjával akadt. A háziaknak beosztani, a házon kívüliektől óvni kellett. A cukorrépa-termelők valamivel több cukorhoz is hozzájutottak. A pajtában zsákszámba száradt a sáros fészkekből felszedett burgonya, virított a frissen megvágott tök, a téli esték csemegéje. Ugyanott nagyobbfajta ládában tárolták a másik „téli desszertet”, a fehér kukoricát, ami főve, sütvé, pattogatva került az asztalra.

Némely családnál az étkezés fontos tartozéka volt a vadhús, főleg a fogoly, a nyúl, de ennek beszerzése szintén megnehezült, mert a vadászpuskákat be kellett adni, a falu pedig elesett vadászterületétől, mivel a bánáti katonai körzet gazdasági osztálya 1944. december 4-én kimondta, hogy „a német, magyar és a

román falvak határát a szomszédos szláv lakta falvak vadászterületéhez kell csatolni.” Persze, a vadorzókat, akik úgy ismerték a határt, mint a tenyerüket, semmi sem állíthatta meg: lószórból formált hurkokat helyeztek a megfelelő helyekre, azaz tört vetettek a fogoly madaraknak, a vadjárta részeken pedig a kovács vagy a vándor cigány által fabrikált csapóvasakat helyeztek el.

Az ipari áru esetében sokkal nagyobb volt az ínség. A boltok már a megszálás idején kiürültek, ha valami érkezett, azt rendszerint csak jegyre lehetett venni, aminek előbb Bezugschein, majd doznaka lett a neve.

A cipő, még a gumibocskor, a gumicsizma is csaknem elérhetetlen volt, a feketézők „hatáskörébe” tartozott. Az emberek megtanultak facipőt, klumpát faragni, de viselték a fatalpú cipőket, papucsokat is. A tóbai Gyémánt Vera kalapacsnikat csinált a becskereki kalapgyárból hozott hulladékból, a helybeli cipészek pedig talpat varrtak rá, ha volt miből. Járt a még a kenderfonalból készített pantyus is, amire bicikligumiból vagy gépszíjdarabkákból kiszabott talp került.

Mindenféle szövőipari termék nagy hiánycikk volt. A férfiak ingére folt hátára folt került. A lepedőket befestették, s abból szabták a gyerekek alsóneműjét, a takarókból pedig a ruhát. A nők kendervászonból varrták a fehérneműjüket, kenderfonalból horgoltak maguknak szoknyát. Mindennel kísérleteztek, hogy a fonalat úgy-ahogy megpuhítsák – sulykolással, fagyasztással, áztatással –, de nem ment, a szoknya, az alsóruha sokszor véresre horzsolta a combjukat.

Nehezen és drágán lehetett hozzájutni egy kis spulni cérnához. Az asszonyok úgy segítettek magukon, hogy a horgolt csipkéket kifejtették és felgombolyították.

A háborús „áruforgalom” méreteire, jellegére fényt vetnek még az egyik tóbai lakosnak, Apró Pálnak rendszeresen vezetett „gazdasági füzetei”. Az egyik oldalon a kiadásokat, a másik oldalon a bevételeket jegyezte nagy szorgalommal évek hosszú során át. 1944 novemberében és decemberében a következő bevétele volt: Pingálópapír használatáért (adósság törlesztése) 550 dinár; egy Tordán eladott sonkáért 2450; két kg háziszappanért 900; öt kg almáért 250; három kg mézért 2100; háromszáz kéve szárért 1800; három hold kender kötéséért 9000; két hold kender kötéséért 6000; 47 kg tűzifáért 141; egy kg mézért 600; három kg mézért 1800; egy kg mézért 600; egy kg mézért 600; fél kg mézért 300. Összesen 27 091 dinár.

Kiadás: öt skatulya gyufa 50 dinár; a kender áztatásáért 100; egy kecskéért 8500; negyed kg kék festékért 40; a borbélynak 950 (1945 márciusáig fizetve); fatalpú cipő javítása, talpszeg 440; vámpénz háromszáz kg búza után 300; egy kg birkahús 100; egy guriga cérna 400; egy fésű 400; előfizetés sóra 50; szóda-bikarbóna 24; sertésvágási engedély 50; bakkecskéért 150; élesztőért 80; három kg sóért 195; két kg káposztáért 20; egy és negyed kg cukorért 150; szalajkáért (egyfajta sütőpor, szalatykáré, szalagáré és még több más alakban is ismert

– K. Z. megjegyzése), élesztőért 40; tartozás Szentí Sándornak 100; szalajkáért, élesztőért 75; egy kg hús 100. Összesen 12 314 dinár.

Apró Pál – illetve Apró Palcsi, ahogy többször is aláírta magát elnyűtt irkái-ban –, a bevételek és a kiadások füzete mellett még egy másik füzetet is vezetett, amelyre hol Az elvégzett munka, hol a Munkabejegyzések cím került, s ebben napraszóloan beírta egymondatos tényközléseit a napi teendők elvégzéséről, megfigyeléseit az időjárás alakulásáról, úgyhogy lapjain nagyobbbrészt egy önellátásra berendezett törpebirtokos sajátságos „gazdasági naplója” kerekedett ki, egy szegény ember hétköznapijainak, kenyérgondjainak hiteles képe. Az év végén mindig összegezte a kiadásokat és a bevételeket, de emellett még külön is összefoglalta az évi terméseredményt, beszámolt a jószágállomány alakulásáról. Így megtudhatjuk, hogy mikor és hányat fiadzott az Olga, a Bözsi, és a Rozi koca („A sertés a párzás napját is számítva a 116. napra fiadzik meg”) mikor ellett meg a Zsuzsi, a Bimbó és a Maris kecske, mikor vette Basahídon a Bözsi tehenet. 1944-ben, példának okáért, elhullott egy öreg kocája, egy százkilós hízó, két malac és „az ukrainai Laci ló. Három és fél éves deres csődör volt, homlokán egy kis csillaggal. Nem volt jó a szíve, mája, veséje, tüdeje, geny-nyes volt”.

Az előző évben, 1943-ban, a következő terméseredményekkel zárta az esz-tendő: „Egy és fél holdról lett 66 búzakereszt, ebből szemtermés lett 1608 kg, ocsú lett 21 kg, összesen 1701 kg. Cséplőtünk 1943. július hó 21-én Sörös Már-ton gépjével. A cséplés pénzben lett fizetve, 775 dinár. Rozs termett 70 kg, rostált ocsú 60 kg. Egy hold föld a kert alatt termett 606 kg napraforgót. Egy hold kukorica a kertek alatt termett 72 kosár jó tengerit és 8 kosár babirkát (satnya termésű, hitvány csöves kukorica – K. Z. megjegyzése), szár lett 540 kéve. Fe-hér kukorica lett 200 négyszögölön 20 kosárral és 120 kéve szár. Lóhere széna termett 100 kéve. Mák termett 14 kg, bab termett 10 kg, borsó termett 8 kg, krumpli termett 600 kg, méz lett 100 kg.”

1943-ban a legtöbb hasznot hajtott a házi szappan és a pálinka, az utóbbi el-adását külön is nyilvántartotta. A bérbe vett kisüstben 1943-ban gyümölcscefrét párolt, 1944-ben pedig kukoricapálinkát főzött.

A számára fontos adatokat kommentár nélkül jegyezte, szenttelenül, „szinte lelketlenül”, sose tudjuk, hogy mit gondol, mi a véleménye. A létfenntartás gondja teljesen leköti, a körülötte zajló életről mintha nem is venne tudomást. Csak a bejegyzés elmaradásából lehet következtetni arra, hogy időközben valami történt. Így 1944 októberétől kimaradtak az olyan tételek, hogy „a To-rontálért Ördög Urbánnak”, vagy „egy újságé” ennyi és ennyi, mert megszün-tek a korábban megjelenő magyar lapok, az új pedig még nem jelent meg. A Magyar Szó, illetve előde, a Szabad Vajdaság csak 1944. december 24-én jelent meg, de az évi számai közül a rossz közlekedési viszonyok miatt egy sem ke-rült a faluba, majd csak 1945 elejétől érkezett rendszeresen, s ettől kezdve újra

állandósulnak a füzetekben a bejegyzések. Apró Pál később évekig járatta a vasárnapi Magyar Szót, a zágrábi (most eszéki) Magyar Képes Újságot és a szabadkai Egészséget.

Az iskoláról 1944. szeptember 12-én találjuk az utolsó bejegyzést. Leánya ekkor beiratkozott a becskerekai gimnáziumba, s ez a tény a kiadások füzetébe került a következő szöveggel: „beiratkozás, fél évi tandíj, írka 1250 dinár”.

Azért az utolsó, mert a felszabadulás utáni napokban érhető okokból az iskolák nem kezdhették meg mindjárt a tanítást. Általános volt a felfordulás, meg aztán eleinte a német és magyar iskolák beindítását hivatalosan be is tiltották. A Vajdasági Népfelszabadítási Főbizottság 1944. október 13-án keltezett utasításában áll, hogy „a szerb és a horvát nyelv egyenrangú, akárcsak a görögkeleti és a katolikus vallás. A szlovák kisebbségnek, ott, ahol tisztességesen viselkedett, már most le lehet ismerni az anyanyelven történő oktatás jogát, de a hivatalos és a kötelező nyelv a szerb és a horvát. A német és a magyar iskolák egyelőre nem működhetnek”. Valamivel később a tanügyi és a művelődési kérdések is a polgári hatóságok kezéből a katonai hatóságok kizárólagos hatáskörébe kerültek. Ezek aztán, egy november 10-i keltezésű utasításukban többek közt elrendeltek mindenfajta gazdátlanul maradt műértékek begyűjtését, biztonságba helyezését, „különösen azokat, amelyek a szerb nemzeti közösség szempontjából jelentősek”. Utasítást adtak ki továbbá a német és a magyar nyelvű könyvek összeszedéséről, s ezeknek Kikindán és Becskereken történő tárolásáról, egy utólagos ellenőrzés lebonyolítása érdekében. Az utasítás szerint a begyűjtők, ha valaki kifejezetten követelte, elismervényt adhattak ki, de csak a könyvek számáraól.

A Bácska, Bánát és Baranya területén felállított katonai közigazgatás vezető szervei 1944. november 11-én foglalkoztak először iskolaügyekkel, egy aznap hozott utasításban kimondták, hogy az elemi tanintézetekben „azonnal meg kell kezdeni a tanítást”. Az oktatás alapja az 1941. április 6-án érvényes tanterv volt a következő módosításokkal: a hittan nem kötelező tantárgy; a történelemtanítás szünetel az új tankönyvek megjelenéséig, addig a népfelszabadító háború történetét kell előadni; az anyanyelv oktatása a klasszikus jugoszláviai és a népfelszabadító harcban részt vett írók művei alapján történik; a földrajzórán nem a bánságokat, hanem a föderális egységeket (Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Crna Gora, Macedónia) és az autonóm egységeket kell ismertetni (Vajdaság és Kosovo mellett még Dalmáciát, Isztriát, a Szlovén Tengeremelléket, Koruškát és Sandžakot sorolták fel).

Szóba hozták a nemzetiségi iskolákat is. Az utasítás szerint „a nemzetiségi tagozatokban az oktatás a tanulók anyanyelvén folyik a szerb és a horvát tagozatok tanterve szerint, azzal, hogy a harmadik osztálytól heti három órással tanítani kell a szerb vagy a horvát nyelvet”. A magyar és a román iskolák csak akkor alakulhatnak meg, ha sikerül megfelelő tanszemélyzetet toborozni.

Petrogradon, azaz Becskereken a középiskolák, köztük a gimnázimok is, 1945. január 1-jén kezdtek dolgozni. Apró Pál füzeteiben azonban nincs erre vonatkozó bejegyzés, aminek egészen egyszerű a magyarázata: a magyar gimnázium csak 1946 őszén nyitotta meg kapuját.

Közvetlenül a felszabadulás után a német és a magyar kisebbség egy kalap alá került, bár elbírálásuk sohasem volt azonos, különösen Bánátban, de Bácskában is elég gyorsan megszűnt a szóban és cselekedetben is kifejezett hátrányos megkülönböztetés.

Ennek egyik első jele éppen a magyar tagozatok beindítása volt, majd valamivel lassabban feloldódtak a kötöttségek a magyar tannyelvű iskolák esetében is, jóllehet ezek időről időre újra előbukkantak, mivel állítólag nem volt „megfelelő” tanerő.

A másik biztató jel az volt, amikor egy 1944. november 30-án keletkezett irattal lehetőséget adtak arra, hogy a magyarok is jelentkezhesenek a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg harci alakulataiba. „Eleget kell tenni azoknak a jóindulatú kívánságoknak, amelyek a magyar nemzeti kisebbség soraiban nagy számban nyilvánulnak meg” – áll a döntés indoklásában.

Már egészen egyértelmű egy másik, a katonai közigazgatás részéről 1944. december 1-jén kiadott, 69. sorszámot viselő dokumentum, amelyet Ivan Rukavina vezérőrnagy, Bácska, Bánát és Baranya katonai parancsnoka írt alá. Ebben először is megállapítást nyert, hogy a magyarok és a németek elleni eljárásban sok helyütt szabálytalanságok történtek, amelyek „szégyent hoztak a katonai hatóságokra, ártottak népeink és országunk érdekeinek”.

„Az AVNOJ második ülésén hozott határozatok értelmében – áll a parancsnoki leiratban – a kisebbségeket Jugoszlávia egyenrangú polgárainak kell tekinteni, akikre ugyanolyan jogok és kötelességek hárulnak, mint az ország többi lakosságára. Ez csak azokra a magyarokra nem vonatkozik, akik háborús bűnösökként közvetlenül részt vettek azokban a bűntettekben, amelyeket a magyar fasiszták a lakosság ellen elkövettek. Őket át kell adni a katonai bíróságoknak, amelyek majd, a fennálló előírások alapján, eljárást indítanak ellenük. A fentiekből következik, hogy

a) azonnal fel kell oszlatni a magyarok részére felállított táborokat, csak azokat kell visszatartani, akik ellen bűnvádi eljárás folyik, vagy akiket a bíróság jogerősen elítélt;

b) a magyarok ugyanúgy hadkötelezettséggel tartoznak, mint a lakosság többi része. Ezt annyit jelent, hogy behívhatják őket a Népfelszabadító Hadseregbe, csakhogy a mozgósítást ezúttal az önkéntesség elvéhez kellene kötni. Amennyiben a katonai helyzet úgy kívánja, a magyarok esetében is elrendelhetik az általános mozgósítást;

c) azokat a mozgósítás alá eső 18–30 év közötti magyar férfiakat, akik nem lépnek be önkéntesen a Népfelszabadító Hadseregbe, katonai munkásegység-

gekbe sorolják. Ezek az egységek mindenben – mind szervezeti felépítésükben, mind a fegyelem, ellátás, elszállásolás, valamint a bennük uralkodó szellem tekintetében – ki vannak egyenlítve a hadműveleti egységekkel. Amennyiben a helyzet úgy kívánja, ezekbe az egységekbe irányíthassák a többi nemzetiség hadkötelezettjeit is.”

A németek helyzetében, megítélésében nem történt gyökeres fordulat, részükre továbbra is érvényben maradt a munkakötelezettség – 16 évtől 60 évig –, valamint a táborokba való elkülönítés, mivel „óriási többségben a gonosztevő német fasizmus oldalára álltak”. Némi változásról azonban az ő esetükben is szólhatunk.

Lehetővé tették, hogy a német antifasiszták belépjenek a Népfelszabadító Hadsereg egységeibe, azaz elvben legalábbis különbséget tettek német és német között, nem azonosították az egész népcsoportot a nácizmussal. Eleinte semmilyen szelekció nem volt, minden németet bűnösnek mondtak, és táborba zártak. Verseceen a szögesdrót mögé került Kornauer Rudolf édesanyja is, akit 1941 júniusában a kommunista mozgalom részvevőjeként, a dél-bánáti kerületi pártbizottság tagjaként, Žarko Zrenjanin egyik legközvetlenebb munkatársaként végeztek ki. Az idős asszonyt honfitársai annyira megszegényítették – „ezért halt meg a fiad”, mondogatták neki csúfondárosan –, hogy felakasztotta magát.

Erélyesebben felléptek a német vagyon fosztogatóival szemben is. A bánáti katonai kerület parancsnoka 1944. december 17-én keletkezett parancsával a petrovgradi városparancsnokság alá tartozó első zászlóalj tisztikarát, beleértve a zászlóalj kötelékébe tartozó századok tisztjeit is, megfosztotta rangjától és közlegényként a frontra irányította őket, akárcsak a zászlóaljat is teljes létszámban. Megállapítást nyert ugyanis, hogy az egység katonái közül sokan, tisztjeik vezetésével, módszeresen rabolták a rájuk bízott népvagyont, a raktárakban és magánházakban felhalmozott ingóságokat.

A parancsnokság 69. számú utasítása változatlanul megkövetelte a katonai fegyelmet a táborokban, de leszögezte azt is, hogy „semmilyen sem hasonlíthatnak a fasiszta lágerekre, amelyek a népek kínzó- és vesztőhelyei voltak”. Ennek folytán változott a táborok belső rendje, főleg az egészségvédelem terén, azaz némileg emberibb körülmények jöttek létre, ha ezt a szót az adott esetben egyáltalán használni lehet.

A katonai hatóságok egyik decemberi utasítása szerint a fertőző betegségek gyakorisága csökkenhetne, ha „valamennyi táborban fürdőt szerelnének, fertőtlenítő kamrát állítanának fel, valamiféle borbély műhelyt nyitnának”. Ehhez hozzáfűzték még azt is, hogy amennyiben lehetőség van rá, a táborokba be kellene vezetni a világitást.

Tóba közvetlen közelében, Mollyfalván is volt egy ilyen gyűjtőtábor. A falu lakói mellett ide kerültek a szomszédos magyar és szerb falvakban lelhető né-

met családok. Nyomorúságuk általános részvétet keltett, jóllehet a tóbiaiak nem nagyon kedvelték a németeket önzésük, de főleg a napszámosok és rész munkások irányában mutatkozó fukarságuk miatt. „Még az avas szalonnát is sajnálták tőlünk” – mondogatták gyakran. Meg aztán a végtelenségig kihasználták őket, még a holdvilágnál is dolgoztattak felük.

A tóbai asszonyok túltették magukat a régi sérelmeken, s amikor csak teheték, segítettek rajtuk. A tüskés dróton nagy házi kenyereket nyújtottak át ismerősnek, ismeretlennek, meg főtt kukoricát, sült tököt, házi szappant. Sokan kértek tőlük inget, alsóneműt, de ennek nem tehetek eleget, nekik sem volt.

Elég gyakoriak voltak a szökések. Az egyik tóbai földműves visszaélt a németek szálnalmas helyzetével, s üzletszerűen kezdett foglalkozni mentésükkel. Nehéz pénzekért, csengő aranyért, éjnek idején a jugoszláv–román határra szállította a menekülőket, akik aztán onnan már könnyebben elkerülhettek romániai rokonaikhoz. A pénztelen szökevények magányosan vagy csoportosan vágtak neki a bizonytalanságnak. A késő esti órákban találomra kopogtattak be a faluszéli házakba. Sovány, beesett arcú német asszonyok voltak, akiknek szeméből szomorúság, de nagy elszántság is tükröződött: nem volt mit veszíteniük. Ők is Románia felé indultak gyalogszerrel, az egyik végcéljuk Szeben volt. Ilyenkor a banyakemence mellé ültették őket, hogy felmelegedjenek, forró teát vagy tejet, esetleg déli ételmaradékot nyomtak a kezükbe, hogy egy kicsit erőre kapjanak, majd isten nevében elbocsátották őket a sötét éjszakába, néhány útbaigazító szó kíséretében.

Amikor újra magukra zárták az ajtót, hálát adtak a mindenhatónak, hogy ettől a sorstól – a tábortól, a kitelepítéstől, a bujdosástól – megóvta őket. Egy hajszál választotta el őket ettől, de elkerülték, győzött a józanság.

A következő napokban – nem sokkal újév előtt – újabb alkalom kínálkozott a hálálkodásra, sőt még a boldogság is beköszöntött sok tóbai családba: lassan kezdtek hazaszállingózni azok a férfiak, akik a környező szerb falvakban voltak kényszermunkán. A már többször is emlegetett 69. számú parancsnoki utasítás első üdvös következménye volt ez.

A korabeli katonai és polgári iratok is gyakran hivatkoztak erre a jelentős dokumentumra, amely az AVNOJ nemzeti kisebbségekre vonatkozó döntésének érvényességét hirdette. Így a kikindai kerületi népfelzabarádítási bizottság 1944. december 15-én keletkezett iratában – miután megállapította, hogy „a katonai szervek helytelen viszonyulása miatt sok magyart vetettek táborba, s ingóságaikat, ugyancsak szabálytalanul, konfiskálták” – utasította az alsófokú szerveket, hogy „azoknak a magyaroknak, akiket most szabadon engedtek, azonnal adják vissza eltulajdonított tárgyaikat. . . Amennyiben ezeket a magyaroktól vagy más nemzeti kisebbségeiktől elvett ingóságokat elosztották a nép között, mindenképpen gondoskodni kell visszaszolgáltatásukról, de ha erre nincs lehetőség, akkor valamilyen módon kártalanítani kell őket.”

Az utasítás értelmében a magyar nemzetiségű polgárok részleges mozgósítás alá estek, a kötelezettség az 1915–1926 között született korosztályokra vonatkozott, azaz a 18–30 éveseket hívták zászló alá. Szabályos katonai szolgálatra kellett bevonulniuk, azzal, hogy az önkénteseket a hadműveleti egységekbe sorozták, a többieket pedig munkásszázadokba.

Tóbán 1945. január 2-án volt a regrutáció. Hárman jelentkeztek a hadműveleti egységekbe – Varga István, Kazán László és Rotsing György –, s őket azon nyomban kiképzőtáborba, a frontra irányították, a Petőfi brigádba.

A tóbai Harcos Szövetség még öt „petőfistát” tart számon: Mihálik Istvánt, Medgyesi Ferencet, Ferenci Istvánt, Dizsák Mihályt és Hegyközi Sándort. Ők máshonnan indultak, de mivel a közeli tanyákon dolgoztak, tóbai lányokat vettek feleségül, itt is nyilvántartják őket.

Azokat, akik ekkor otthon maradtak, 1945. január 19-én hívták be, s Pancsovára vitték őket, ahol a csernyeiekkal és a kisorosziakkal együtt „radnički bataljonba” kerültek, azaz munkászászlóaljba. Egy ideig a helybeli kikötőben és az üvegyárban dolgoztak, majd a topolyai kiképzőtáborba irányították őket. Innen sok tóbai került a Népfelszabadító Hadsereg különféle egységeibe, s vett részt az ország végleges felszabadításáért vívott harcokban, kezdve a szerémségi fronttól a nyugati országrészekig. A háború befejező szakaszában 106 tóbai vett részt, közülük 22-ben életüket áldozták a szabadságért, több mint harmincan pedig megsebesültek.

Csányi Pál a bácstopolyai katonakórházban halt meg a fronton kapott sebei-be. A bolmáni csatában Dizsák Mihály és Hegyközi Sándor esett el. Vinkovcínál Burger Ferenc, Brezo Poljén Szabó Gyula halt hősi halált. Az utóbbinál Ördög András is súlyosan megsebesült, és a bijelini katonakórházban szenvedett ki. Hercegovacnál Zsizsik Jánost, Vrbovecnél Keresztesi Ágostont, Turi Józsefet és Visnyi Ferencet, Lipnicánál Szántó Dezsőt és Szorcsik Antalt érte a gyilkos golyó. Legtöbbjük kezéből Srpska Kapelánál esett ki a fegyver. Ott temették el Kószó Illést, Bozsó Józsefet, Szántó Antalt, Sági Istvánt, Hangya Istvánt, Csapó Pétert és Fáin Istvánt. Hangya András Zelinán, Ördög Tamás a szlavóniai Rusevónál veszett oda, Karácsonyi János pedig Kranjska Gorán.

Nevüket a legtöbb említett helységben márványtáblákba vésték, ezt tették a tóbai temetőben is.

A falunak az első világháborúban nyolc hősi halottja volt, negyvenen pedig hadifogságba kerültek, de valamennyien hazatértek.

Azokat a 18–30 év közötti tóbaiakat, akiket a sorozáson felmentettek, vagy később a munkakötelezettség alól mentesítettek valamilyen oknál fogva, vagy egyszerűen elkerülték a mozgósítást, „nem voltak otthon”, „betegek voltak”, vagy önkényesen elhagyták a munkásszázadot, más szóval a „lógósokat” március vége felé összeterelték, „újra mozgósították”, s a szerbcsernyei iskolában helyezték el. A hozzátartozók élelmet, ócska téli gúnyát hoztak nekik, mert

ekkor még erős hidegek jártak. Április elején a helyi érdekű kisvasút marhava-gonjaiban Becskerekre irányították, az egykori, németek alapította lágerban kaptak szállást, majd nyitott vasúti teherkocsikon Szerémségbe szállították őket. Ezt persze nem kell szó szerint érteni, mert Titelnél a felrobbantott hídon kiképzett átjárón mentek át, Péterváradon komp vitte őket a Duna túlsó partjára, onnan gyalogszerrel mentek Rumába, Rumából Mitrovicára pedig újra vasúton. Itt, a mitrovicai vasútállomáson gatyára vetköztetett német hadifoglyok dolgoztak, ők pedig egy elhagyott katonai szálláshelyre mentek, amely valóságos tetűfészek volt, ezektől az élősködő, szűrő-szívó rovaroktól nem is szabadultak egyhamar, hiába tetvészkedtek éjjel-nappal, hasztalanul roppantották őket a két körmük közt, nem szabadultak tőlük, akárcsak a szörszálakra ragadt serkéktől.

A front néhány nappal korábban vonult át ezen a vidéken, minden romokban hevert. Néhány napig Tovarnikon, Šiden és Nova Gradiškán takarították az omladékot. Csakhamar leszakadt róluk a ruha, elrongyolódott a kenderpacsni. Parancsnokukon egy nyári tűzoltózubzony foszladozott. Nem volt miből pótolni, mint ahogy az ellátás is rendezetlen volt, magukra voltak utalva. Egy ideig tartott a hazai, de itt Szerémségben már örültek, ha felsperhették a kukoricaraktárak alját, s a hulló szemeket megsüthették egy pléhen.

Vinkovcitol 5 kilométerre, Mirkovciban két hétig dolgoztak a megrongált vasútvonal helyreállításán. A kettévágott vasúti talpfákat cserélték ki, a slippe-reket a csernyeiek egyik osztaga faragta a közeli kuzmini erdőkből nyers fából. Itt már járt némi kincstári élelem – reggel, délben, este főtt babot kaptak, sótlanul. Kőkemény zab- és árpakenyert is faszoltak, ha ezt tehetetlen dühükben a falhoz verték, levált a vakolat. Egyszer egy elbitangolt tinó került a késük alá, titokban széttrancsították, jól belaktak, úgyhogy másnap az egész zászlóalj gyomorbántalmak miatt munkaképtelen volt.

A munkászászlóalj fogalmáról ezúttal is kitűnt, hogy édestestvére egy másíknak, a büntetőzászlóaljnak, ennek ölelkező vérérokona.

Május 7-én kürtös sorakozót fújt a már Andrijevciben tartózkodó egységnek, a parancsnok bejelentette, hogy két nap múlva az egyik hadműveleti alakulatban kapnak beosztást, mennek a frontra. Két nap múlva, május 9-én a trombitaszó azonban mégse az indulást jelezte, hanem a háború végét. Napokig tartott az ünnepség, folyt a bor. Nemrégén két zsák só került az egység birtokába, a bort pedig néhány marék sóért vödörszámra kapták a szőlősgazdáktól.

Tíz nap múlva már vissza is kerültek Bánátba, Becskerekre, majd Begaszentgyörgyre irányították őket, ahol a gabonaraktárak őrzésére osztották be őket, s naponta jártak politikai órára. Most már a hadsereg reguláris egységei közé tartoztak, igazi katonaságként szerepeltek. Kaptak néhány puskát meg csillagos sapkákat, hitvány katonai blúzokat, ütött-kopott köpenyeket, azzal, hogy

sem ebből, sem abból nem jutott mindenkinek. Alsóneműről továbbra is maguk gondoskodtak, a fapapucsokat pedig házilag, a katonai műhelyben állították elő. „Fapapucsban, gatyában álltam őrt, pokrócba csavartam magam” – mondja az egyik korabeli munkakötelezettből átalakult sorkatona.

Idővel az egység elkerült Horvátországba – Samoborba, Varaždinba, Zág-rábba. Közülük sokan részt vettek azon a díszfelvonuláson, amelyet 1946. május 9-én, a győzelem első évfordulója alkalmából rendeztek a horvát fővárosban. Ekkor új egyenruhát kaptak, a régi szedett-vedett mundért pedig rakásra dobálták a kaszárnya udvarán.

Egy kicsit előreszaladtunk az időben, ez a periódus már nem tartozik vizsgá-lódásunk kijelölt körébe.

Mi történt időközben Tóban?

Ott is, akárcsak mindenütt Bácskában, Bánátban és Baranyában, lejárt a katonai közigazgatás ideje. Eredetileg úgy tervezték, hogy a háború befejezéséig fenntartják, de a vajdaságiak szerint korábban teljesítette feladatát – a mór megtette kötelességét, a mór mehet –, s már decemberben javasolták, sőt sürgették is felszámolását. Ennek alapján Tito marsall 1945. január 27-i rendeletével megszüntette, azzal, hogy a katonai és civil hatóságok közti hatalomváltás végső időpontját február 15-ében jelölte ki.

Tóban erre február 16-án került sor. A népfelszabadítási bizottság aznap keltezésű, cirill betűkkel vezetett jegyzőkönyve szerint: „az elnök közölte, hogy a bizottság a helyi katonai állomástól átvette a hatalmat, ettől kezdve ennek a hatalmi szervnek kell gondoskodnia a falu békéjéről, rendjéről, biztonságáról”. Mindjárt alkalmaztak is három „fizetett rendőrt”, akik majd őrszolgálatot teljesítenek, de megbízatásuk csak néhány hónapig tartott, ekkor átminősítették őket irodaszolgákká, kézbesítőkké.

A katonák kivonultak a faluból. Az elkövetkező hónapokban a keskenyvágányú vasúton teljesítettek szolgálatot: igazoltatták az utasokat, üldözték a feketézőket.

A tóbai népfelszabadító bizottságban öten kaptak helyet, nevük után zárójelben megbízatásukat közöljük: Megyesi István (elnök, gazdaság, belügy), Huzsvár Magda (művelődés, népjóléti ügyek), Bálint Illés (pénzügy), Pálinkó István (egészségvédelem), Varga Tamás (építésügy). Kazán Ignác, a korábbi jegyző titkárként szerepel.

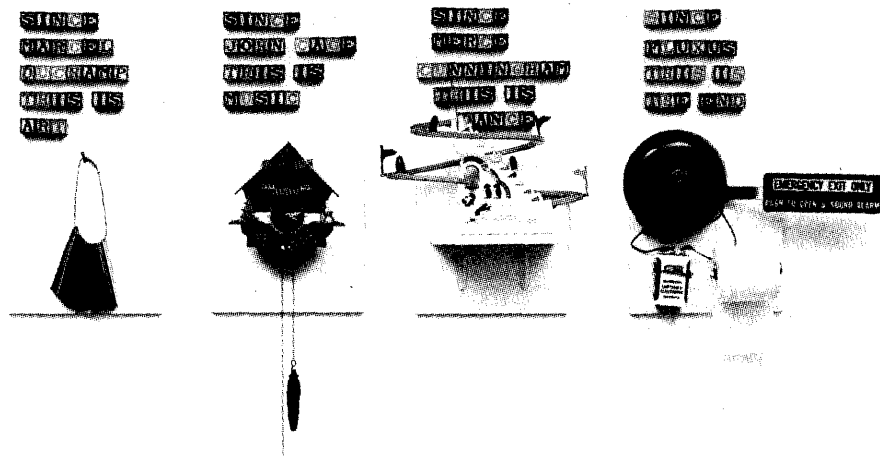
Mint később kiderült, ez csak efféle „ideiglenes kormány” volt, az új rendszernek „keményebb”, „szófogadóbb”, „öntudatosabb” emberekre volt szüksége. Ezeket azonban nem valami szerencsés kézzel válogatta meg, így a hamarosan megalakuló termelő szövetkezet brigadérosává az egyik volt német birtokos háború előtti és háborús ispánját tette meg, aki egy alkalommal, amikor a birtokos a tóbai munkások bérét meg akarta toldani egy kis szalonnával, ezekkel a szavakkal beszélte le szándékáról: megcsinálják anélkül is.

No de ez is már egy másik korszak jelenségei közé tartozik. Mi a magunk részéről itt akár pontot is tehetnénk történetünk végére. Az átmeneti korszak eseményeit – ahogy jeleztük – két képviselő-testületi jegyzőkönyv között tárgyaltuk, de megfelelő keretnek tűnt a katonai közigazgatás nagyjából azonos időszaka is.

A periodizálás „játékát” akár tovább folytathatnánk, a jelzett szakaszt két házasságkötés közé is „prézelhetnénk”. Az egyikről, a „korszaknyitóról” már volt szó, a másikról, a „korszakzáróról” most teszünk említést: Ördög István és Szántó Mária 1945. február 10-én mondott igent egymásnak, mintegy jelezve, hogy lassan-lassan minden a rendes kerékvágásba lendül.

Mesterkéltnél, talán erőszakolt is ez az utóbbi beosztás? Igen, ez is meg a többi is, az egyik jobban, a másik kevésbé. Az időszakokra szabott ruha a legjobb esetben feszes, legtöbbször azonban szűk és szorít. Az ügyek ugyanis „átnyúlnak” az egyik szakaszból a másikba, így a papgyilkosság tisztázatlan körülményei már több korszakra vetettek árnyat. A kisebbségek „háborús” hátrányos megkülönböztetésének „békebeli” megfelelőit is ki lehetne mutatni. A folytonosság fontos szempont, némely ügy anélkül áttekinthetetlen. A rekvirálás 1945 derekán megszűnt, helyette azonban a kötelező beszolgáltatás, a konfiskálás, a bűnüldözés következett. Az erőszak alkalmazásáról egy korszak nem adhat teljes képet, legföljebb adalékokat.

Az élet általában nem ismeri el, „nem szereti” a korlátokat, így aztán az „átmeneti korszak” történéseit is csak a későbbiek ismeretében érthetjük meg igazán.

Ben Patterson (Amerikai Egyesült Államok)

A KÖZÉPKORI EREDETŰ MAGYAR EROTIKUS NÉPMESÉK KÉT NYELVEN BESZÉLNEK

BURÁNY BÉLA

A századvégen és a XX. század legelején Vikár Bélák már tudták és magyarázták is, hogy a magyar népdalszövegekben a bevezető kép nem „a festőiség szempontjából” érdekes, hanem egy roppant gazdag jelképrendszer külön nyelvén szólal meg, szerves része a szövegnek, olyannyira, hogy a költői képek jelentésének ismerete nélkül a szöveg nagyon sokszor a szó igazi értelmében érthetetlen vagy csak félig érthető. Nagyon sok szimbólum magyarázatát megtalálták a közreadott népdalszöveg-gyűjtemények jegyzeteiben, s ezek hibátlanul funkcionáló kulcsokat szolgáltatnak a jelképrendszer megértéséhez, nemcsak az éppen közölt versszakok, hanem a többi népdalszöveg vonatkozásában is. Ennek ellenére a tudomány hivatalosan felszentelt képviselői, úgy tűnik, még csak meg sem kísérelték, hogy az „új”, nem az ő kabinetjükben született felismeréseket rendszerben alkalmazzák, s így ellenőrizték helytállóságát, s ítéleteiket az intézményes magatartásra jellemző, „tesztik-nem tetszik” alapon hozták. Erre világítanak rá Vargha Gyula szavai is: „A gyűjtő, a mint erre a címlap is utal, a kötetet maga rendezte sajtó alá s maga látta el jegyzetekkel. A jegyzetekben nem szorítkozik az előforduló változatok megjelölésére (sic!), többé-kevésbé részletes magyarázatokkal is szolgál, sőt, nem egyszer az egyes darabok részletes elemzésébe bocsátkozik. Különös előszeretettel szokta a dalokban előforduló képeknek jelképi magyarázatát adni. E magyarázatok tisztán Vikár Béla úr egyéni felfogását tolmácsolják a nélkül, hogy azokért akár Kisfaludy-Társaság, akár alulírott, mint e gyűjtemény szerkesztője, felelősséget vállalna. Sőt, részemről sokszor a jelképes értelmet erőszakolt belemagyarázásnak tartom” – írta 1905-ben „A Kisfaludy-Társaság Megbízásából” a könyv szerkesztője, Vargha Gyula Vikár Béla *Somogy megye Népköltése* című kötetének előszavában.

Ez az elzárkózás hasonló megfogalmazásban szinte a nyolcvanas évekig jelen volt a néprajztudományban, amíg e kérdéssel szülő tudományos publikációk tömege átfogó, meggyőző dokumentációt nem szolgáltatott az addig

kételkedőknek, akik argumentáció híján kénytelenek voltak lezárni az erről folyó vitát.

Ez a szinte majd százéves, bosszantó, „hivatalos” konzervativizmus sok gyökérből táplálkozott. Többek között valamiféle tudományosságféltésből is, vagy csak amögé bújva. Pedig a felfedezésnek számító új ismeretek az esetek túlnyomó többségében nem szoktak az „általánosan elfogadott tudományos eredmények” egyenes ági folytatásai lenni. Gyakrabban azok oldalági hajtásaként izmosodnak új igazsággá.

Írásom ismert történelmi és néprajzi adatok segítségével arra szeretne rámutatni, hogy ez a szimbolika, időben néha szédületes mélységekig nyúlva, a vajdasági magyar erotikus népmesékben is érvényesül. Természetesen itt a „vajdasági” csak gyűjtési helyet jelent. De a mondatból és a címből az „erotikus” szót is kihagyhattuk volna, s ha jól meggondoljuk, talán még a „magyart” is. Ugyanis: „Természetéből adódóan a mese erotikus. Legtöbbje féltéssel, nőrablással, férjgyilkossággal megterhelt szerelmi háromszögtörténet, a tündérmesék kivétel nélkül azok. Telis-teli vannak nyílt és burkolt erotikus célzásokkal, végkifejletük, a »boldog vér« a beteljesüléssel jelent egyet. A mese eredetileg felnőtt hallgatókhoz szólt...” „... a mese erotikája gyakran eufemizált, szimbolikus, és e jelképrendszerbe sem a mesélő, sem a hallgatóság nincs teljesen beavatva. (Elkerüli a tizenhat éven aluliak részére szánt változatok feldolgozóinak cenzori figyelmét is.) ... A mesék erotikája világnézeti, mondhatnók: pánsexuális” – írja Jankovics Marcell 1987-ben.¹

Úgy tűnik azonban, hogy még ma sem lehet valami gyakori az a meghökentető gyűjtői élmény, amiben 1988 telén gyűjtőútamom részem volt, hogy A királylányok jegyei című mese halastavas zárómotívuma után a mesélő cinkos kacsintással megkérdezte: „Érti, ugye, mit akart mondani a királyné? ...”

A Vajdaságban lejegyzett erotikus magyar népmesék felszínes összevetések alapján is egy közös, európai kultúrkinccs részének látszanak. Kelet, nyugat, észak és dél felé való elterjedési határainak körvonalazása és magyar specifikumainak feltárása még várat magára, további nemzetközi kutatásokat és tanulmányokat igényel. S most következék három népmese és azok értelmezési kísérlete!

Első mese

A LEGVESZÉLYESEBB SZÉRSZÁM²

Vót egy híd. Azon a hídon nem mert senki átmenni. Ott át az ördög strázsát.
Asz mondja egy embër a másíknak:

¹ Jankovics Marcell: Erös és Eróé. Kasztrációs komplexus a tündérmesékben. In: Hoppál-Szepesi: *Erös a folklórban*. Erotikus jelképek a népművészetben. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987
² In: Burány Béla: *Szomjas a vakló*. 66 vajdasági magyar erotikus népmese. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984

– Hé! Gyerünk mink a hídra! Az anyja szentsígit az ördögnek, maj mink kibaszunk vele!
No, hároman összeátak, mēntek a hídra. Éccé gyün az ördög.
De egy embēr vitt budákat, a másik még baltát, a harmadik még nem vitt semmit. Kérdezi az ördög:

– Mit hoztá tē?

– Budákat!

– Nem félek tülle! Hát tē mit hoztá?

– Ęn hoztam baltát!

– Attú se félek. Hát tē mit hoztá? – kérdezi a harmadikat.

– Ęn hoztam a faszomat!

Megijedt az ördög oszt ēkezdeēt szalanni. Szalad az ördög, szalad, oszt szembegyün vele egy nyócvanéves öregasszony. Kérdi az ördög:

– Ugye, öreganyó! Tudja-ē maga, hogy mi az a fasz? Milyen szerszám az?

– Tudom, fiam, tudom! Az – aszongya – egy nagyon veszélyēs szerszám! Ęnrajtam má hatvan évvē ezelőtt csinát szúrásat, és az a szúrás soha nem nyól bé! Mindig mégmarad...

Akkó még jobban ekezdeēt az ördög szalanni...

Birinyi Andrásné Német Annus
(1910)

Satrinca (Szerémség), 1978

Jelek és jelképek

„Vót egy híd. Azon a hídon nem mert sēnki átmenni. Ott át az ördög strázsát.”

„A földi vizek ősidők óta női elemnek számítanak, s a vízentúli vagy vízparti világ egyaránt jelölheti a túlvilágot és a női genitáliákat.” (Bernáth Béla, 1984)

„A kút a három mesgye találkozásánál, a nő kútja, ott ahol a három mesgye kirajzolódik (hármás határnak is hívják a népdalaink.” (Bernáth Béla, 1986)

„Az átkelőhely, mind az uráli (rege-) mind a mesei variánsokban lehet vízi út, gázló maga is, vagy pedig az átjáró mögött található a hős úti célja, kút vagy tó formájában, mely az Élet és Halál vizét tartalmazza.” „... s a mesebeli átjárókon való közlekedés nemzés, illetve születés értelmű.” „... a vermet álcázó rőzsaszálak, a folyón ívelő híd pallói... illetve a pubes között van formai (szerkezeti) hasonlóság.” (Jankovics Marcell, 1987)

„Talán idetartozik, hogy Emese méhéből (és) Kőrosztanyja ágyékából is nagy folyó ömlik ki.” (Bernáth Béla, 1986)

„... isteni csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben lévő anyjának álmában isteni látomás jelent meg héja-forma madár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszersmind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad, és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjükön sokasodnak el.” (Anonymus, XIII. századi kézirat. Pais Dezső fordítása. Dümmerth Dezső, 1986)

A kút, a folyó, az árok, a víz, amelyen gázló vezet át, halastó, békástó, amelynek „jaj de sáros a partja”, amelynek „sokat ittam én a vízből”, vagy

amelyen „által mennék”, méghozzá „ladikon”, igen gyakran nem veszélytelenül, vagy az a kút, amelyikből a vakló szokta szomját oltani, mind a mesékben, mind a népdalokban sok száz szöveg egybehangzó vallomása szerint egyértelműen szexuális jelképek. A folyó, a tó azonban gyakran nemcsak szexuális, hanem genitális jelkép is. A mesebeli folyók ebben az értelemben a belső női nemi szervekből erednek, mint Emese álmában, akinek „méhéből egy sebes patak indult meg, de nem saját földjén sokasodott meg” a Budai Képes Krónika XIV. századi szövege szerint.³ Egy ilyen folyón, patakon, árkon át vezető hidat vett birtokába az ördög, minden rossz, átok, rontás (kór) megszemélyesítője.

„De egy embër vitt budákat, a másik mæg baltát, a harmadik mæg nem vitt sëmmit.”

„Kezdjük vizsgálatunkat a kiskőrösi (avar kori) kislány sírjában talált hatalmas vasbaltával, melyet sírjában élével az ég felé tettek melléje.” („Kiskőrös-vágóhídi dűlő, VIII/A sír. Az 5–7 éves fejedelmi kislány sírjában, a gyermek feje mellett baloldalt egy hatalmas vasbaltát találtak, amelynek éle az ég felé nézett.”)

„Töméntelen és világszerte elterjedt babonából ismerjük a baltának vihar ellen, rontó szellemek ellen való használatát...”

„... a vas, kivált az acél igen fontos varázseszköz, véd a rontástól, betegségtől, villámcsapástól, más varázslatoknál meg tilos a vas használata, ez utóbbi arra mutat, hogy e szokások java része kőkori.”

„E. B. Taylor úgy véli, hogy Európában a vas elűzi a tündéreket és más szellemeket, amelyek eredetileg a kőkorszak teremtményei s így az új fémet gyűlöli.”

„A cseremiszeknél – s más helyen is – a csecsemő fejéhez vasat kell tenni, különben az ördög rémítgetné, ám a vastól fél.” (László Gyula, 1990. „Balta a sírban”)

László Gyula nem is annyira a vashoz mint anyaghoz köti a hasonló leletek és ismert babonák, hiedelmek hatását, hisz nemcsak vasat, hanem növényi tövist is használnak a gonoszűző varázslatok. (Ha jön, majd megszúrja, megvágja magát.) „Szúró-vágó szerszámok védték a magatehetetlen csecsemőt vagy a halottat a rontó szellemektől.”

„Teljes biztonsággal kimondhatjuk, hogy az avarok hittek a rontásban, s hittek abban, hogy éles, szúró eszközökkel távol lehet tartani a gonoszt.” (László Gyula, 1990)

Az ördög ellen vitt balta, sőt, a még nagyobb és kétélű budák mind a két fel fogás szerint ördögűző szerepű, s a mesebeli három közül ketten a vasnak, baltának, budáknak ezt a szerepét próbálták beváltani. Nem jött be.

³ Ld. Jung Károly: Folkloradatok egy középkori pillérfő értelmezéséhez. In: Hoppál-Szepesi: *A szerelem kertjében*. Erotikus jelképek a művészetben. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987

„– *Hát tē mit hoztá? – kérdezi a harmadikat.*

– *Ēn hoztam a faszomat!*”

„A nemi szervek vagy jelképeik kimutatása apotropikus cselekedet, mivel a boszorkányokat, a termékenység ősellenségeit éppen a termékenység erejével lehet elűzni. Varázscselekmény természetesen a coitus is...” (Bernáth Béla, 1986)

„A nemi szervek kimutatása, vagy csak említése is elűzi a »rosszat«.” (Bernáth Béla, 1984)

„A Kolozs megyei Magyarszentpál Árpád-kori templomromjaiból.”

„A kőfaragó a pillér fejére meztelen nőszemélyt faragott, amint mélyen lehajolva balkarjára támaszkodik s a nézők felé fordított hatalmas tomporát jobb kezével még szét is húzva mutatja.” (László Gyula, 1977)

„Külön örömet jelentett számomra, hogy újra olvashattam Kinnamosznak, a szemtanúnak a szövegét, a zimonyi magyar varázsló asszonyról. Ő a bástyafokra állva, szoknyáját nyakába véve, szemérmetlen felét mutogatta a bizánciaknak, varázsszavakat mormolván, hogy erejüket megtörje. Pontosan ugyanazzal a varázselhárító mozdulattal nézett a hívőkre a Magyarszentpál (Kolozsvár mellett) kicsi falusi templomában egy román kori pillérfő testszínűre festett ocsmány nőszemélye. Míg a zimonyi asszony a szorongatott városbelieket akarta megvédeni, a magyarszentpáli az oltáriszentséget védte a rontó tekintetektől, boszorkányoktól.” (László Gyula, 1990, „Bizánc és a magyarok”)

A szentpáli Árpád-kori falusi templomrom pillérfőjének rongáltsági foka bizonyítja, nyilván már nagyon régen romos. Pillérfőjének szájhagyományos emlékét azonban még az 1970-es évek végén is élőn őrizte (s bízom, ma is őrzi) egy szólás, amit akkor éppen a bácskai Tótfaluból a bánáti Monostorra férjhez ment Mészáros Józsefné Kriska Ilona mondott 41 évesen (1979-ben) a nagy ebéd után ülve maradó rokon lányoknak, asszonyoknak: „Csak ütök itt, mint a szentpáli szajhák, az edények még mind mosatlanok, még a ... stb. stb.” És mintha csak azért, hogy tíz év múlva, amikor e szólás értelme másképp is felmerül, ne sok kétség essék, hogy e szólásnak ezer évnél is régebbi a „történelmi háttere”, nevetésünkre ugyancsak nevetve, tovább tetteve a mérgezt, hozzáfűzte: „Mind csak a picsáját meresztgeti itt, amott még a ... stb. stb.”

Az utóbbi szólás ma is általánosan elterjedtnek mondható az alkalmasint semmit sem csináló „nőszemélyekre” vonatkoztatva Zentán és vidékén, a Tisza mindkét oldalán.

A szobor, illetve pillérfő, melyen a „meztelen nőszemély” hatalmas tomporát széthúzva „meresztgeti” a templomi seregre – a vallásos szemérmesség kétszeres megvilágításban! – nyilván több száz éve már sikerrel látta el feladatát, magára vonzva a templomot látogató hívők szemét. (Más, kelta, ír és egyéb faragványokon, szobrokon egy-egy ilyen „nőszemély” nem is annyira a tomporát, mint inkább a természetesenél jóval nagyobbra, szinte hatalmasra ábrázolt

nemi szervét mereszti a szemlélőre, két kézzel szétfelé húzva azt.) (Jung Károly, 1987)

Az alliterációs szólás értelmét akkor, a magyarszentpáli pillérfő létezéséről mit sem tudva, a hamburgbeli San Pauli városnegyed „Eros-center”-jében a kirakatokban, ablakokban és egyebütt várakozó „nőszemélyek”-hez kötöttem, tűnődve a hatalmas távolságokon, térben, időben és egyebekben. A Kolozsvár melletti falu s az észak-bánáti Monostor falusi társadalmának térbeli távolsága azonban egy tenyéren fekvő volt 1920-ig. (Dédszüleim például olykor Zentáról Temesvárra mentek sóért.) S ahhoz, hogy időben milyen mélyre nyúlhat vissza egy-egy szájhagyománybeli váratlan felvillantott kincstörödédek, lám, épp a monostori faluvégen, sok ilyen adat birtokában hozzászokhattam volna már.

A szentpáli pillérfő emléke tehát szólásban is él a Felső-Bánságban, s hiszszük, hogy a gonoszúzó, pogány kori rítus-aktivitás emléke ott él a ma már inkább passzivitást jelző, elmarasztaló másik két szóban.

Az ördögűző, gonoszúzó, rontásűző (gyógyító) céllal „bevetett” nemi szerv (említése is!) nagyobb sikerrel járt tehát a mesében, mint a vas vagy más fém, vagy akár mint az éles, támadó szerszámok felsorakoztatása.

A mese zárómotívuma a nyolcvanéves öregasszonnyal (bár a „másik világ”-hoz vezető utat, nyílást rendszerint öregasszonyok, vak, béna öregemberek vagy különböző állatok őrzik) minden valószínűség szerint olyan része a mesének, mint a népdalszövegeknek a háromsoros képes beszéd után a zárósor. Gyakorlatilag helyreteszi a mondanivalót, megmagyarázza a képpel kifejezett helyzetet, szinte záradékként fűzve hozzá a háromsoros képhez.

Második mese

MÉ PIROS A GÓLYA CSŐRE?⁴

Mikor az Úr megteremtötte az első emberpárt, először természetesen az állatvilágot, utánna az embereket, és eléggé fáradt vót már. Az Ádámot egyedül teremtötte, az föllebbezött az Úrnál, hát tényleg baj van, megcsínálta az Évát is. Eléggé feledékenyen. Az állatok körülötte hancúroznak, szerelmesködnek, az Ádám is próbálkodik – de az Éván nem vót nyílás.

Újra a Nagytalpút vészi elő az Ádám, az a homlokára csap:

– Ténleg!

Az Éva heverködött ott a napon, a vízparton, a gólya állt legközelebb hozzá, azt kérte még, hogy a hosszú csőrivel csípjon már egy nyílást rajta!

A gólya ki is csípte. Vérés lett a csőre.

Az állatok összecsődültek, nézőgetik, mi történt szegény Évával, vérzik!

A legkiváncsibb egy kis majom. Ott helytelenkedik...

Az Éva, mint minden szégyénlős nő, hogy nē lássák má kellemetlen ügyeit, kapja a kis majmot, az ölibe vöszi, az ott fészkelődik, helyezkődik. A vér alvad.

⁴ In: Burány Béla: *Piros a tromf*. 77 vajdasági magyar erotikus népmese. Antikva Kiadásszervező Iroda, Budapest, 1988

Aztán a kis majom megunja, fölugrik, a szőr odatapad a seggirül az Évához, neki még csupa vérpiros lett a picsája.

Ez is olyan maradt tovább, örökre.

Az Éva nézéleti magát, hogy néz most ki?!

Gyorsan bűugrik az Eufrátészba, hogy lémossa ezt a kismajomszört magáról.

Közbe arra úszik egy kis heringraj, oszt az éggyik kis hering eltéved, bűszik a friss alagútba.

Hát, azt má értsük, hogy mé piros a gólya csőre. Miért kopasz és piros a majomnak a segge, hogy hunnan szőrös a pina, csak azt nem tudtuk még mindég megállapítani, hogy most a héring pinaszagú vagy a pina lett heringszagú, de bűdös mind a kettő.

Krisztin Dezső (1982, Adorján)
Kanizsa, 1988

Jelek és jelképek

„... megcsinátá az Évát is. Eléggé feledékönyven. . . Az állatok körülötte hancúroznak, szerelmeskődnek, az Ádám próbálkozik, de az Éván nem vót nyílás.”

Nem tartozik az általános biológiai ismeretek közé: az állatoknak nincs hímenjük, szűzhártyájuk, illetve ami van, az erősen rudimentális. Ezt „feledékönyködte” el az Úr Éva esetében.

„Az Éva heverkődött ott a napon, a vízparton, a gólya állt legközelebb hozzá, azt kérte még, hogy a hosszú csőrivel csípjon már egy nyílást rajta!

A gólya ki is csípte. Vérös lett a csőre.”

Sok példa támasztja alá „... azt a föltevést, mely szerint a »ius primae noctis« szokását eredetileg bajelhárító célzattal gyakorolták. A »besegítést« az erős, a hatalmas vállalta a gyenge halandó helyett. Hérodotosz a tanú erre, aki szerint a babiloni szűzeknek, mielőtt férjhez mentek, egy idegennek kellett felajánlkozniuk. Nyilván azzal a »hátsó« szándékkal, hogy az idegenért nem kár.” (Jankovics Marcell, 1987)

Ez a feltevés igazoltnak látszik a délszláv lakodalmi szokásokban is (crnogorski kum), ott húzódik a magyar „násznagy”, a koma szerepe mögött, s nem egy erotikus népmese néven nevezve tálalja megértésre (Csak mutatom; A tanulatlan juhászlegény; Mátkaik fúratás).⁵

„Duna vize, Tisza vize, mind a két széjje sárga, /Közepébe, közepébe egy kis madár leszálla./ Két szárnyával veri széjjel a vizet, /Most tudtam meg, egész világosan/, Hogy a babám nem szeret. A kis madár ugyanis, amelyik a fa tetejére szállt, most a víz közepén veri a vizet. Vizet verni = közösülni, a madár két szárnya a két here.” (Bernáth Béla, 1986)

A hosszú nyakú, hosszú csőrű madarak szexuális szimbólum szerepe a népdalokban, népmesékben, szólásokban általánosan ismert. A kisbát napjainkban is a „gólya hozza”, méghozzá úgy, hogy „bedobja a kéményen”. „Altáji

⁵ Burány Béla: *Szomjas a vaskló*, 1984 és Burány Béla: *Piros a tromf*, 1988

teremtésmonda szerint a varjú (gyakori kultúrhérosz) lelkeket kér és hoz az emberbe Kudaj istentől. A lelkek kiesnek a varjú csőréből, és túlevelű fákra hullanak. E fa a világfa, vagy termőfa, ahonnan az új szülöttek származnak.” (Bernáth Béla, 1986) Tehát a gólya meg sok más hosszú csőrű vagy kemény csőrű madár („Gém-daru, gém-daru, gém-daru, gém, / Én vagyok, én vagyok, én vagyok, én...” „Csípjon meg a kánya!” „Csípjon meg a csóka!” Alighanem ebben a jelentésben értendő a „jómadár” is) a fallosz jelképe. Ádámnak tehát a „gólya” tette meg, szívességből, de isteni parancsra (!), hogy „a hosszú csőrével csípjon már egy nyílást” Éván. Csoda-e, hogy „vérés lett a csőre”?

A majom az ókereszténységben a rossz szellem, az ördög egyik megszemélyesítője.⁶ Hetrefüles „krampusz”-ként hosszú farkával jelen volt a Dél-Tisza-vidék disznótoros alakoskodó játékaiban még a közelmúltban is (1970-es évek). Hogy Éva épp egy kismajmot vett az ölébe, s ebből az lett, hogy „a szőr odatapadt a seggiről az Évához, neki még csupa vérpiros lett a picsája”, ez nemcsak felszínes, szörmeminőséget játékosan jelző példálózás, hanem ropant sikerült, pajzán utalás a rossz szellem (annak is a hátsó fele, amit jobbára már állatalakban a boszorkányok szoktak csókolni a boszorkányok éjszakáján) s a női nemi szerv kapcsolatára, s a női nemi szerv „ilyen” ördögös hatalommal bíró, „férfimegrontó” szerepére is. Egyébként Évát a Biblia édenében is az ördög csábította el, térítette rossz útra, egy másik – almaszimbólumos – erotikus mesében.

A folyók, tavak, árkok, vizek szerepéről szóltunk már az első mese jegyzetében is.

„Az árok, amelyben hó van, közismerten vagina, abban van a megjelenített hideg a népdalszövegekben.”

„Egy votják énekben a tó jegét törik fel: »megtoppantva feltörtem a tó jegét, a vendéglányokat megcsókolva bocsátottam el«. A megcsókolás nyilvánvaló eufemizmus, a »tó«, mint a Duna, Tisza, tenger, a női genitáliákban található. Vö.: »Mi lösz ennek a lánynak a jussa? – Két hold föld, aki a бүдös tóra megy véggel«. »Semmi más, csak az alfele.« (Bernáth Béla, 1984)

„A hal köztudottan szexuális jelkép.” (Jankovics Marcell, 1987)

Az egy pontból kiinduló, majd egymást metsző két körív, végükön záróvonal nélküli fark jelöléssel, egy hosszanti osztóvonalal a női nemi szervekre emlékeztető rajzolatú. Az osztóvonal azonban nem hosszanti, hanem halfejet ábrázoló... A halak rajzolata általában vízszintes...

E teremtésmonda másik, csak a csattanójában azonos változatában nem „hering”-ről, csak „hal”-ról esik említés. Az Úr az alvó Éva lába közül veszi le az Ádáméhoz hasonló sárcomót, s azt „lapingatja” egy darabig, majd belevágja a vízbe. Ebből lettek a halak. „De azóta nem tudni, hogy a hal бүдös picsa-

⁶ Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest, 1990

szagú-e, vagy a picca a büdös halszagú.” Újvidéken hallott, ez utóbbihoz hasonló szerb változat: „Da li riba smrdi na pičku ili pička smrdi na ribu.”

Mindhárom változat „büdös” jelzője nem véletlen, és nem szimplán pejoratív, becsmérlő megjegyzés, sőt, fontos része a mesének. A „büdös” a romlottság jellemzője.

Minden jel szerint tehát, a mese csattanója „történelmi áttekintés után” azt az „örök kérdést” taglalja, amelyet középiskolás korában vagy annak megfelelő szinten minden generáció megtárgyal. Azt ugyanis, hogy kik a „romlottabak”, a nők vagy a férfiak. Teljesen megfélekedve arról, hogy egy „romlottság”-hoz vezető cselekményhez általában egy férfi és egy nő egyidőben szükteljesítik. – Ebben az értelemben a mese csattanója már szinte nem is pejoratív.

Harmadik mese

A KIRÁLYKISASSZONYOK JEGYEI⁷

Eccé vót, hun nem vót, nagyon régén vót má, vót egy asszony.

Férje meghalt. Szegény vót. Vót neki egy fia.

Hát ú dógozgatott ére is, ára is, mosott, zuraságná...

De valahogy a fija oan nagyon kanos kis gyerek vót mán kicsi korában is, oszhat jó van, az anyja még annyira nem is vette észre, hanemhát a környékbeli lányok! Amiket elérte, bizon az girincre fordította oszt – elabriktóta.

Majd égyyk alkalommá, má telt-mútak az évek, aszongya neki az anyja (mer abba zidóbe szokva vót, hogy hát):

– Ménj fiam, országot látni! Még hát munkát tanáni magadnak!

Ez körülbelü, a kettő égyfurma vót.

No, el is indút a szegény embér gyeréke, má mint szegín legíny, mén, méndégél, hát má égy valahány országon körösztü mēnt, éccé hallja az égyyk embértú ahogy beszégetnek:

– Hát – aszongya –, itt van a királynak a három lánya! De mán annyi kérő vót, hogy ... mán nagyon sok! Osz ki van adva, hogy aki kitanájja a három királylánnak a titkát, mégoldja, hozzá adja feleségü amiket válassza!

– Hát milyen titok lehet?

– Milyen titok lehet!...

Sénki sē tudta.

No erre, ha mán nem tudja sénki sē, ű sē, nem is tolakszik, hát má sokkā okosabbak nála, vótak kérőbe, dehát sénki sē tudta mégoldani a titkot.

No, észí fene!

Odaér ahogy mégy, meglássa királyi várat, – nagyon szép vót!

Szép tó, part, erdő –, hát má ű itt mégfürdik osz lē is fekszik égy fa alá!

Ahogy léfeküdt a fa alá, éccé arra létű figyelmes, hogy valaki fürdik.

– Ez még ki lehet?

Hát mikó meglássa, égy nagyon szép lány!

– Hú-ű!

⁷ Burány Béla: *A legkisebb királylány kívánsága*. 88 vajdasági magyar erotikus és obszcén népmese. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, nyomdában

Mingyán ugyē, jelzette neki a gatyán körösztü, hogy itt valami van, mikó meglátta hogy hun van a ruhája.

– Hó! Hát akkó ez könnyű léssz!

Összeszedte a ruháját, egyugta.

Mikó kigyün a lány – nem tudta ú, hogy a királylány!

Odszalad:

– Hát tē?! – aszongya.

– Hát gyüttem a ruhámé!

De úgy étakarta a pináját, hogy a gyerek nē lássa.

– Háát! – aszongya... – De hova tétted?

– Ide téttem, de nincs itt! – aszongya. – Nem tē vétted ē?

– Hát én véttem ē, de addig nem adom oda, még még nem hagyod magad baszni!

– Hát mit gondósz tē, hogy én... Tudod tē, hogy én ki vagyok?

– Hát nem tudom. Egy meztelen lány vagy...

– Én vagyok a király legkissebb lánya.

– Hát akkó – aszongya – mé van a bal mejjedēn ez a csillag?

Aszongya:

– Ú-ú!

Akkó ijedt még a királylány! Étakarta:

– Ezt nem lét vóna szabad mondani! – aszongya. – Ez az én titkom! Ez anyajegy.

– Hát má mindēggy, anyajegy ide vagy oda, addig a ruhádat vissza nem kapod, még még nem hagyod magad baszni!

Gondókozik a királylány: hát inkább, minthogy meztelen mēnjēn bē a várba, még még a titkát is meglássák, hát inkább bassza még ez, oszt odaggya neki, oszt emēn...

No, mikó mégbaszta, aszongya:

– Adide ruhámat!

– Hát... – aszongya – tudod, odadom én a ruhádat, de csak úgy...

– Nem! Nem! – aszongya. – Még éccē nem baszó még! Én még éccē ki nem gyüvök, az biztos!

Mámma nem!...

– Nem is – aszongya – tīgēd, hanem küdd el a nēnédet, akkó odadom a ruhádat!

– Hát mán...! Nem küdöm el!...

– Hát ha nem küdöd, nincs ruha!

Gondókozik a lán...

– No jó van, add a ruhámat! Maj hónap kiküdöm!

No, ki is küdi.

Kimén a középső lány, az is oszt fürdik, a koma még má, mintha fürdött vóna, léfeküdt a fa alá, lēsi a középső királylánt.

Mégfürdik az is, addig még ű fürdött, a szēgín legin ēlopta ruháját.

Kigyün, keresi a ruháját, ű odamén.

– No, tán kereső valamit?

– Nem keresēk sēmmit – aszongya –, csak a ruhámat! – aszongya. – Valaki ēvitte itt, ahogy fürdöttem!

– Hát ez nem nagy probléma! – aszongya.

Avvá kigyün a királylány a vízbű egisszen, de a szēginy leginy nem mutassa, hogy ű tuggya, hogy amaz kicsoda!

Aszongya:

– Tē tétted ē a ruhámat?

– Én hát!

– Rögtön add ide! – aszongya.

– Hát má mé annám oda? Még odadom én – aszongya –, nagyon szívessen! Még hagyod magad baszni, a ruhát ékapod!

– Háát! Mit gondósz tē?! Tudod, hogy én ki vagyok?

– Hogyan tudnám! – aszongya. – Egy meztelen lány! Még azt is tudom, hogy a jobb mejjedén egy félhold van!

Hú! Mégijedt a királylány! Étakarta! Elárúta titkát!

No mindéggy!

– Adide a ruhámat! – aszongya. – Én a királynak a lánya vagyok! Ha mégmondalak apámnak, biztosan fölakasztanak!

– Nem bárnom én – aszongya –, akkó emész haza meztelen, még még a titkodat is meglássák!

Hát mit vót nem, mit vót tēnni – azt is jó megbaszta.

No de mégmonta neki, hogy:

– Odadom! – Má mikó évégezték, ugyanúgy, mint az elsőné: – Odadom, de csak azzá a kikötésé, hogy most a legöregebbet is kiküőd! Hónap!

Hát má ű így... Hát má ezt nē!... Hát má... így még amúgy...

– Má mindéggy, itt – aszongya – nem alkudozunk, ez így van. Ha kő, kapod a ruhád!

No, hát má most meztelen nem mén, mē hát úgyis nem birja úgy takarni, pináját is fogni, még az anyajegyvet is, hogy ē nē árújja, nem lehet! Még má most megbaszva is mégvan, mé nē?

Mégigérte.

No, harmannap gyün a legöregebb királylány.

Hát ez má egy kicsit rafináltabb vót, nem oda tette a ruháját ahoza emezék. Hanem évitte árēbb. De a szēgin legin az má figyelte, hogy hova teszi a gūnyáját.

No, mikó belemén a vízbe, fürdik az is, odalopodzkodott, oszt évitte a ruháját.

Mikó gyün ki, keresi a ruháját – nincs.

Nézelődik – nem lát sēnkit.

Eccé csak megjelēnik a szēginy leginy.

– Hát tē mit keresó itt?!

Oszt gyorsan étakarta a seggit, má a pináját, hogy nē lássák, má nē lássa a szēgin legin.

– Hát – aszongya –, éppen erre jártam!

– Hát nem láttad a ruhámat?

– Dehogynem! Itt van énnálam!

– Add ide gyorsan!

– Má mé annám oda?

– Tudod tē, hogy én ki vagyok?

– Tudom hát! Egy meztelen lány! Oszt addig oda nem adom, még még nem hagyod magad baszni!

– Aaazt nem lehet! Én a királynak a lánya vagyok. Ezt ha én mégmondom apámnak, biztos ka-roba húzat!

– Nem bánom én – aszongya –, ha karóba húzat is, addig ruha nincs!

No, hát mit vót tēnni a királylának, mit nem, odatta a seggit.

Ez jó megbaszta!

Mikó oszt megvót, aszongya:

– Nomosmá itt van a ruhád! Húú! – aszongya. – De szép nap van a hasadon!

Hű! Akkó ijedt még a királylán! Odakapott, hogy nem elég, hogy megbaszta, henem meglátta még az anyajegyvit is!

No, mindéggy, má most megvót...

Gyorsan oszt fölötözött, bēmēnt a várba.

No, maj negyedik napon, hát ű jelēnkēzik.

Mer mindēnnap vót, hogy „Aki mégfejt a három királylának a titkát, az mēhet kérőnek! Azt kapja ē, amiknek mégfejt a titkát!”

Bémén, nem akarták bēengenni, de oszt ki vót izéve, hogy mindēnkit bē kő engenni, lēgyēn az szēgín vagy gazdag, nem számít, csak ki kő hogy tanájja! De ha nem tanájja ki, azt rögtön léfejezik!

Hát nagy vót a rizikó!

Mikő bēmén, szónak a királynak, hogy van itt ēgy ilyen mēg ilyen szēgín legín, aszmonta, hogy ű tuggya a királylányoknak a titkukat.

– No, vezesséték bē!

Míngyá oszt ugyē a királyné is bē, mēg a király, a királylányok is, mēg az udvarhölgyek, mēg mit tudom én, akik ott bēnt vótak, körülájják a trónt.

Bémén:

– Aggyon Isten jó napot!

– Nēkéd is fiam!

– No, mesédd ē, hogy mé gyütté!

– Hát én azē gyüttem, hogy mēg szeretném kérni a lányának a kezit!

– Hát mellikét?

– Hát – aszongya – a... amíknek a...

– Várjál! – aszongya.

Hogy nēhogy véletlenű kimongya, hogy „amíknek a bal mejjin van a csillag”, mer akkő mindēnki mēgtuggya a titkot! Mer mindēnki előtt titok vót! Osz ha férhő is mén, maraggyon titok!

– Hát – aszongya –, a legkissebbiket!

– Hát... vóna-ē kedved hozzámēnni?

Gondókozik a királylány, hogy hát ű mēg úgy mēgbaszva nem vót sosē (mer hát még nem is vót), hát valahogy teccett vóna is nēki! De hát csak szēgín legín vót!

Erre az apja aszongya:

– Hát mid van?

– Hát, fōlsígés királyom, énnēkēm nincsen, csak a bű gatyám, mēg ami benne van!

Őssenéznek ott...

– Hát jó van – aszongya –, mi van a gatyádba?

– Mi vóna? Saját magam, mēg ami hozzávaló!

Osz monta vóna ű még tovább, de a királyné fōtette nēki a kérdést:

– Jó van, fiam! Ha mégmondod, hogy milyen anyajegy van a legkisebb lányomnak a bal mejjin, nēkéd adom a lányomat! Mēg még kapsz ēgy részt a királtságbú is. De – aszongya – úgy, hogy ez titok! Űgy mondd még!

Hát most micsinájjon a szēgín legín. Gondókozott ēgy darabig, hogy valami talpraesett választ köllene mondani, hogy mégis nē tudógyon ki a titok, aszongya hogy:

– Tudom én mind a háromét!

– No, mongyad!

Aszongya:

– Jártam, keltem,

Éjjel, nappal,

Holdvilágnál,

Basztam három

Királylánnyal!

Persze, akik ott vótak, nem értették. De a királyné, a király, no mēg a királylányok mēgértették.

Aszongya erre a király:

– Hát jó van! Mēg van felēve! Hát melliket választod?

– Hát – aszongya –, a legkissebbiket! A legfiatalabbikat!

Azét má külön nem is kérdézték, mer ű ēgybe ugyē, mēgmonta, hogy kinek milyen jegye van.

Erre oszt úgy körünéznek az udvarhölgyek, mēg akik ott vannak, hogy: „Hát ez valamit mondott!”

De ők úgy értették ám, persze, mer azelőtt ugye a népek csak éccaka basztak! Oszt akkó kapcsótak ők, hogy hát lehet azt nappá is! Ha má ez éjjē-nappā baszott, akkó ők mé nē csinálnák?!

No, ezt a jó tradíciót el is fületék, oszt csináták is!

Nézi a királyné, nézi:

– Jó furmájú gyerek ez a szégín legín...

Eccé aszongya, megszóal:

– Mondd csak, fiam! – aszongya. – Át tunnád-ē úszni az én halastavamat?

– Nagyon szívesen, királynóm, csak az a baj, hogy nem szeretém a zavaros vizet! Mer a fölsíges királyom úgy összezavarta a vizet, hogy én má abba nem fürdök meg!

Erre oszt a király énevette magát, még a királyné is:

– Nékéd adom a lányomat! Amiket választod!

Nem, ű csak a legfiatalabbat válassza!

Naagy dárídót csaptak!...

Eccé csak vége létt a lakodalomnak. Meg a mesének is...

Farkas Antal (1931, Csantavér)
Zenta, 1988

Jelek és jelképek

„... *Tudod te, hogy én ki vagyok?*

– *Hát nem tudom. Egy meztelen lány vagy...*”

„A ruhaviselet majd minden részletében jelként értelmezhető – ez a megálapítás P. Bogatyevnek a morvaországi népviseletről írt munkája óta, legalább is a kultúra szemiotikai vizsgálatában elfogadott tétel. Érvényes ez az állítás a kultúrtörténet tágabb keretei között is, gondoljunk a középkor szigorúan meghatározott viselkedési formáira, köztük a pontosan rögzített ruhaviseletre.

Ha tehát a ruházat mint jelrendszer nyelvezetként fogható fel a kultúrákban, úgy a meztelenség a jel hiányát jelenti, a jel nulla fokát, ami a rendszer egészében szintén jelentést hordoz. Vagy még jobban sarkítva a problémát: a ruházat-nyelv szemszögéből nézve a ruhátlanság már nyelvből – az adott jelrendszerből való kilépést jelenti.”

„A keresztény kultúra szimbolikájában jól ismert a meztelenség több típusának megkülönböztetése, köztük a *nuditas virtualis* és a *nudista criminalis* szembeállítás. Az előbbi az erényes meztelenség, a tisztaság és ártatlanság szimbóluma volt, míg az utóbbi éppen az erényes élet ellentéte, a bűnös meztelenség, az érzéki élvezetek és a hiúság fogalmait foglalta magába.” (Hoppál Mihály, 1987)

A „nem a ruha teszi az embert” éppen a formalista, szinte mindenben álszent polgári társadalom sokat használt mondata. A hangsúlytól és a szöveggörnyezettől függően megannyi értelemmel bír.

A mesében a háromszor egymás után viszatérő szándékos ruhaeldugás egyik

mondanivalója éppen társadalmi jellegű, sok tartalommal telített. Az általa megszűnt társadalmi különbség a királylányt s a szegény legényt egyenlővé teszi, olyannyira, hogy ezen még a királylányok szóbeli öngazolása sem segít.

A természetes helyzet, a fürdés kapcsán a lemeztelenülés, illetve a csellel való meztelenségkihasználás, méghozzá zsarolással, a lányok eredeti ártatlanságára és kiszolgáltatottságára egyformán utal. A kiszolgáltatottság fokát a többi jelkép megértése teszi érzékelhetővé.

A csellel való szeplőtlenségrablás hosszú évszázadok elterjedt gyakorlata a nomád kortól napjainkig, az erről szóló történetekben, mesékben erről általában nem elítélően szólnak, a mesélő alapállása inkább a cinkosé. (Itt is a győztes írja a történelmet. A másik fél előadásában másként szól az egész mese. A kiváltó ok megfogalmazása is más formát kap, akár el is hallgatják. Máshol kezdődik a mese.)

„... *mé van a bal mejjedën az a csillag?*

– ... *Mög azt is tudom, hogy a jobb mejjedën egy félhold van!*

– ... *De szép nap van a hasadon!*”

Fejlődésük meghatározott fázisában sok nép őshite fűződik az égitestekhez. Ma is jelképek zászlókon, zászlórudak végén vagy tornyok hegyében; népek, népcsoportok szimbólumai. Emberi jellemmeghatározók, tulajdonságjellemzők („változó, mint a holdvilág”, „holdvilágszopogató” stb.), becéző szavak több nép nyelvéen (O, sole mio! Sunce moje! Csillagom! Sőt: Csillacsám!). Nagyon sok mesében élővé varázsolvá művelnek emberi vagy ahhoz hasonló cselekvéseket: megnősül a nap, máskor sárkány falja fel, a lónak hold van a homlokán, ami a gazdájának a legsötétebb éjszakában is világít – a „hit”, az ősi vallás szimbólumát idézve, vagy csak megy, megy, vezérlő csillaga után. Az emberek jó és rossz csillagzat alatt születnek, cselekszenek, a hold babonás gyógyítások idézettje ma is („Új hold, új király!”). „... a Holdat cselekvő, ránk ható szellemi lénynek tudták kezdetben, ki betegséget és egészséget idézhetett elő. Későbbben a szellemből személyesített istent alkottak kihez fordultak betegségeikben.” (Kálmány Lajos, 1887.) „Sőt, magának a »vég«-nek is: túlvilági birodalomnak is különféle fokozatai vannak, hármás, hetes, vagy éppen ennél is rétegeztebb beosztásban.” (Dümmerth Dezső, 1989) A napot, a holdat, a csillagokat, köztük elsőként a Vénuszt a babiloniak istenként tisztelték. De akként tisztelték a szelet is. „A Szél helyét a világfán lakó Hold és Nap mellett a Csillag (Venus), mint azokkal együtt régi planétaistenség foglalta el.”

„Az ugor és altáji istenek és »istenfiak« a planétaistenségek megfelelői. A telet és az altáji sámán égbeutazásánál a Holddal a hatodik, a Nappal a hetedik égi rétegben találkozik.”

„A tatangi csángó népmese égbenyúló fáján a Hold és a Nap a babilóniak s a tatár törzsek felfogásával megegyezően van a hét felső égi rétegnek megfelelő helyen elhelyezve.”

„... a Nap az irtysi osztyákoknál is a hetedik égben kel fel, ahol Sänke, a főisten lakik.”

„Amint az erdélyi román s az ausztriai német mesében a planétákat a világnán egyénileg is megnevezett, három »asszony« vagy két »öregasszony« képviseli, az orosházi és besenyőtelki népmesében csupán névtelen »öregasszonyok« szerepelnek.”

„A planétaistenek, mint tudjuk, az emberek sorsát már a születés alkalmával előre meghatározó, legfőbb végzéseként tartják nyilván s adják tudtul az embereknek.”

„Az altáji és lebedi tatárok égi lakói között a nőket csak a Napanya... a főisten felesége és az »istenlányok« képviselik.”

„A planétaistenek közül a görög-római asztrológiában csak a Hold és a Vénusz a nő, a többi... férfi.”

„A vogul mítoszokban a »Holdvilág-öreg« ...

... a vasjugáni osztályoknál, a nyugati osztyákoknál, a voguloknál, a salymi osztyákoknál, az altáji tatároknál, a cseremiszeknél Hold-, Nap-, Csillag-, Szél-, Föld-, Vízanya stb. mítoszi alakok megjelölésére szolgáló neveket találunk.”

„Az ilyen összetett istennevekről mondja Karjalainen, hogy ezekben az »atya« és »anya«, hozzáteszem: az »öreg« alapszó, az ugor népek rendes nyelvhasználatában a tisztelet kifejezése.” (Berze Nagy János, 1958)

Az ősmagyar, életet adó istenasszony (Napasszony?) a Boldogasszony, a gyermekek oltalmazója, kereszténységbe mentett emlékét ma is híven őrzi vásári/búcsúi megfogalmazásban egy, a század elején, vagy a múlt század végén tükörre festett, nagyméretű szentkép a „Napbaöltöztetett Boldogasszony”-ról, alkalmasint éppen a lourdes-i Mária képében. Pedig: „A Nagyboldogasszony nevet Máriának nem a nép adta, hanem Szent Gellért” – megfeledezvén arról, hogy – „... a Nagyasszonynak mindvégig szüzen maradt leánya van: a Kisasszony, mi Máriának nincsen.” (Kálmány Lajos, 1885).

A kazár birodalom nagyfejedeleméről, kagánjáról (ebből a birodalomból szakadtak ki a magyarok a honfoglalás előtt), bár zsidó vallású volt, korabeli arab források alapján megtudhatjuk: „Amikor a kagánhelyettes sad kivonul, egy napkoronghoz hasonló tárgyat készítenek eléje, amelyet dob módjára szerelnek fel. Egy lovas viszi, aki előtte halad vele, miközben ő követi, serege pedig mögötte vonul, és ennek a napkorongnak a fényét figyeli.” „A napkorong-tisztelet pedig nem más, mint a tűzimádás lényege, forrása, mely az egész világot éltetőnek hitt, központinak gondolt égitestre irányul. (Dümmerth Dezső, 1989)

A nap, a hold, a csillagok tehát a pogány istenségeink, életet-halált befolyásoló urai voltak. Jeleik kitűzése (bárhová) állásfoglalás, hitvallás, szinte világnézeti hovatarozás, főleg azokban a korokban, amikor ez már nem magától értendő, hanem valami „új” fényében kérdésessé, esetleg problematikusává válik.

Mesébe kerülésük, jegyként, nem véletlen, nem is „szimpatikus díszítőelemek ügyes, ötletes használata”, még akkor sem, ha e jelek némelyike eredeti értelmét veszítve még ma is fellelhető a deszka oromfalakon s ezek felgyorsult pusztítása után vaskapukra szerelt központi korong, félgömb, egyszer, kétszer vagy többször áthúzott kör (óegyiptomi napjelkép) alakjában vagy vaskerítések sugaras, napos rácsozatában annak rég elfelejtett jeléül, hogy a „Napisten szeme őrzi a házat!” A nap kör vagy korong alakjának háromszögesítése ennek a mélyre ágyazott őshitbéli jelnek a keresztényesítése az átállások nehéz esztendeiben. (Néhányféle szentképen vagy oltárdíszben a sugaras háromszög közepén szemet is ábrázoltak, a könnyebb érthetőség kedvéért.)

(Az egészen más kérdés, hogy ez a díszítőelem mért vált szinte általánossá épp a Dél-Alföldön, olyannyira, hogy – valószínűleg a határral elválasztott szélesebb környezet ismeretének hiányában – Szeged-központúnak tartották a jelenséget. Ha T. G. elfogadta volna az ajánlatot az összes napos oromfal lefényképezéséről és keletkezési adatgyűjtéséről a városban az 1970-es években, ma statisztikai dokumentációval lenne bizonyítható, hogy a napos oromfal dísz gyakorisága a túlnyomórészt palóc eredetű Zentán valószínűleg nagyobb, de legalább akkora – volt – mint az „ö”-ző helységekben. Sőt, ez a dísz végigkísérhető Zentától Becsén keresztül, az újvidék–belgrádi régi műút összes helységekben, a már téglából épített oromfalakon Temerinen át egészen a Dél-Szerémség-beli Batajnicáig, sok-sok kérdést vetve fel e régi téglaházak építőmestereiről, mai lakóiktól teljesen függetlenül.)

A mesebeli királylányok nap-, hold-, csillagjegyeinek elképzelésekor a mai mesehallgatóban (vagy inkább olvasóban) jellegzetes alakú anyajegyek, esetleg a tetováltság képzete, valószínűsége vetődik fel. Hogy ez így van, a mesélő a koronatanú, ő is úgy kezeli: „Ez anyajegy”. Csakhogy: „A férfiak sírjából származó övek egynéhányán szőlőt csipegető galambpárt látunk – kétségtelenül keresztény jelkép. Ezeket a préselt övvereteket bizánci súlyokkal dolgozó avar vagy itt megtelepedett bizánci ötvösök készítették” – írja László Gyula (1990), s nyilván nem kételkedhetünk a szavaiban. De ha ezek az övveretek avar kori keresztény jelképek, nyilván egy olyan korból, amelyben e jelek hordásának jóval nagyobb jelentősége volt (vagy csak akkora?), mint a nyakban vastag szíjon hordott arasznyi feszületeké, akkor szinte megdöbbenő értelmet kap az 1990 márciusában Becsén a jázovai születésű öreg cigányasszony, Petrovics Pirooska ajkáról magnóra rögzített mese részlete Szép Pindorka (Tindorka, Tündörke, Tündérke) Ilonkáról, mely szerint: „A mellibe vót két buzakalász, a hóna alatt két aran kiscalamb és a mejjibű ötték ki a kiscalambok a buza-

szömet. A mejjibe süttött a Hód, a hátába süttött a Nap. Olyan szép vót az a Tündérke Ilonka!

No, viszi ű szegénkém a nagy fazekakat.”⁸

László Gyula szerint az övveretek, övdíszek száma a társadalmi rang mutatói is voltak, bizonyítják a kettős honfoglalás avar kori sírleletei. Az amulettként hordott „jel-vény”-től gazdája természetesen fürdéskor sem vált meg. A „jel”-ek szigorúan titkosak voltak. A titok súlyáról vall az a mondat is a mesében, hogy „Osz ha férhő is mén, maraggyon titok”, s ezért a királyné jelbeszéddel kéri a megfejtést. A nem beavatott jelenlévőket, a megfejtés jelbeszédének hallgatóit sikerült félrevezetni. A jelbeszéd általuk felfogott értelme, „hogy hát lehet azt nappa is”, azaz nemcsak éjjel, valószínűleg szintén nem egyértelmű részlet. Ilyen őshitbéli vagy bármilyen más gyökérből táplálkozó szokás magyarázatához eddigi ismereteink alapján nincs elég támpontunk.

A zárómotívum „másik” értelme a csantavéri eredetű mesélő előtt is világos volt, méghozzá nem írott forrásból szerzett ismeretanyag alapján, a XX. század utolsó előtti évtizedében Zentán: A víz, folyó, tó, tenger, árok és a hal jelképrendszeri értelméről már szoltunk. A halastó két értelmével is kiemeli az erotikus mondanivalót. A királyné halastárára való invitálás, felszínes szimbólumismerettel is közérthető célzás: „felhívás a keringőre”.

Roheim Géza szerint az uráli regék összehasonlító elemzése alapján „a Föld gödre, árka, kútjai, forrás-, tó- és folyómedrei egyek a női princípium ölével”, „s e regebéli átjárókon való közlekedés nemzés, illetve születés értelmű.” (Jankovics Marcell, 1987)

A folyó, a tó, a kút, stb. tehát nem is annyira szexuális, mint inkább genitális jelkép: a női belső nemi szervek jelképe. (Emese ágyékából folyam indult álmában, amely messzi, új országokat özönlött el.) A város és a vár, amelyből a királyné jönnék, a nő belső nemi része, melybe a „kis utca” vezet. (Bernháth Béla, 1986)

És ha mindennek alapján a mesét egészében, teljes, felépített rendszerében próbáljuk felfogni, úgy tűnik, a mű egy sokkal szélesebb, mélyebb, társadalmi, történelmi mondanivalót is hordoz. Ha a tóból, a meztelen, titkos pogány jeggyel ellátott királyné partra lépését azok születéseként fogjuk fel, a történet mögött húzódó társadalmi keret kezd kitapinthatóvá válni. Egy nap, hold, csillag jegyű királyfi születését vagy olyan kérőt, aki e titkos jegyekre hittel a fejét tenné (és nem csellel, zsarolással jut e titok ismeretéhez), alighanem hiába várt az öreg király. Kiegyezett tehát.

A mese e még mélyebb értelmében alighanem a vallásváltásról szól. Megosztás hatalomátmentéssel...

⁸ Burány Béla: *Kézirat*

IDÉZETT FORRÁSMUNKÁK

- Bernáth Béla: Népköltészetünk úgynevezett szimbolikájáról. *Forrás*, 1984. okt. 69–78.
- Bernáth Béla: *A szerelem titkos nyelvén*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Berze Nagy János: *Égigérő fa*. Magyar mitológiai tanulmányok. TIT, Pécs, 1958
- Burány Béla: *Szomjas a vakló*. 66 vajdasági magyar erotikus népmese. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984
- Burány Béla: *Piros a tromf*. 77 vajdasági magyar erotikus népmese. Antikva Kiadásszervező Iroda, Budapest, 1988
- Burány Béla: *A legkisebb királylány kívánsága*. 88 vajdasági magyar erotikus és obszcén népmese. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, nyomdában
- Burány Béla: Kézírtos anyag
- Dümmerth Dezső: *Álmos az áldozat*. Panoráma Könyvkiadó, Budapest, 1986
- Dümmerth Dezső: *A titokzatos jelbeszéd*. A magyar szent királyok nemzetsége. Panoráma Könyvkiadó, Budapest, 1990 (A magyarok ősvallásának nyomai)
- Hoppál Mihály: A meztelenség mint az erősz tagadása. In: Hoppál-Szepes: *A szerelem kertjében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987
- Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Budapest, 1990
- Jankovics Marcell: Erősz és Erőé. Kasztrációs komplexus a tündérmesékben. In: Hoppál-Szepesi: *Erősz a folklórban*. Erotikus jelképek a népművészetben. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987
- Jung Károly: Folklóradatok egy középkori pillérfő értelmezéséhez. In: Hoppál-Szepes: *A szerelem kertjében*. Erotikus jelképek a művészetben. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987
- Kálmány Lajos: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. Akadémiai értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XII. 9. Budapest, 1889 In: Diószegi: *Az ősi magyar hitvilág*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971
- Kálmány Lajos: Mythológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A Hold nyelvahagyományainkban. Akadémiai értekezések a nyelv és széptudományok köréből, XIV. 5. Budapest, 1887. In: Diószegi: *Az ősi magyar hitvilág*. Gondolat Könyvkiadó, 1971
- László Gyula: *Régészeti tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977 (Varázslat egy középkori falusi templomunkban. Jegyzetek a magyarszentpáli pillérfő néprajzához.)
- László Gyula: *Őseinkről*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1990 (Az avarok és a kereszténység)
- Vikár Béla: *Somogy megye Népköltése*. Budapest, Athenaeum RT. 1905

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

FILMRŐL FILMRE

Ládi István: *Mozihétköznapok*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990

Számomra, és azt hiszem, sok, régi és rendszeres Magyar Szó-olvasó számára, Ládi István a filmes itt nálunk, attól függetlenül, hogy írtak mások is rendszeresen vagy alkalmilag filmekről. Az ő írásai tanítottak sok olvasót, mozinézőt filmet nézni, az ő kritikái alapján döntöttek el sokan, melyik filmet kell, érdemes látni, s melyiket nem. Persze ez többnyire még akkor volt, amikor napilapunkban volt filmoldal, vagy legalább rendszeresebben jelentek meg filmkritikák, mint az utóbbi néhány évben. Mintha az újság is engedett volna a divatnak, s filmről elsősorban akkor ír, ha a tévében lesz vagy volt látható, különben ritkán, vagy szinte alig. Kár, mert a lapban megjelenő Ládi-kritikák nem csupán választásunkat könnyítették meg, segítettek, hanem olyan filmesztétikai szempontokat is a tartalmaztak, közöltek, amelyek a nagyközönség számára bizonyíthaták a filmek értékét vagy értéktelenségét. Ezeknek a kritikáknak nevelő, ismeretterjesztő szerepük volt. Sokan és szívesen olvasták őket, talán azért is, mert írójuk sohasem téved üres, elvonatkoztatott filozofálgatásba vagy ideologizálásba. Ládi minden megjegyzése, észrevétele, dicsérete, elmarasztalása az adott filmből s ennek kapcsán fogalmazódik meg. Számára egyetlen kiindulópont létezik, amikor kritikát ír: a film, az, amelyikről éppen ír. És az sem mellékes, hogy minden filmet a maga műfajában, a vállalt feladat, szándék keretein belül vizsgál, véleményez. Ily módon egy szórakoztató szándékkal készült film is kaphat pozitív kritikát, lehet olyan jó vagy még jobb is, mint egy művészfilm, ha az utóbbi kevésbé alósítja meg a műfaji és formai lehetőségeket, ha ön-maga színvonala alatt marad.

Ládi István filmkritikáit a biztos értékítélet, szakmai tudás, lényegre törő, pontos fogalmazás jellemzi. Lehet, hogy egyesek szerint több jellegzetesen filmszerű részlet elemzése, leírása kívántatik a filmkritikába, mint amennyit Ládi írásai tartalmaznak, de nem kell elfelejteni, hogy napilapkritikáról van szó, amelynek nagyon is korlátozottak a műfaji lehetőségei, szűkre szabott a terjedelme. Másfél-két gépelt oldalon valóban nehéz több, részletekbe menő szakmai észrevételt tenni, s az újságkritika különben is sokkal inkább a széles olvasótábor számára készül, ezért nem hiányozhat belőle némi tartalmi ismertetés, és természetes tartozéka az az eligazító szándék is, ami miatt talán a legtöbben olvassák a filmekről készülő bírálatokat. Ládi kritikái biztos iránytű a filmek iránt érdeklődő olvasók kezében. Ha a körülmények miatt olykor úgy érezzük, hogy

Ládi filmíráσαι kevésbé részletezően szakmaiak, kárpótol bennünket, hogy a kritikus jó szemmel veszi észre azokat az emberi kérdéseket, gondokat, amelyek afféle „tartalomként” a nézők számára lényegesek, legközelebbiek, amelyek a művészet nyelvén, eszközeivel képpé, történetté fogalmazódtak.

Ládi kötetbe gyűjtött, válogatott kritikáit nem filmtörténetként kell olvasni, bár annak is megteszi, annál is inkább, mert a kritikák időrendben követik egymást, tehát egyféle alakulásrajz is formálódik így az olvasóban, aki ugyanakkor azt is tudja, hogy a teljesebb filmtörténeti sorba számos jelentős, a kötetben meg sem említett film is beletartozna. De a *Mozihétköznapiok* legkevésbé akar filmtörténet lenni. Előbb olvasható saját filmemlékeink nosztalgikus visszaidézéseiként. Még inkább pedig egyszerűen csak filmekről készült írásokként, jókról, rosszakról, jelentősokről, jelentéktelenekről, amelyekből a filmet nézni tudó, a munkáját értő szakember szellemi önportréja is megmutakozik.

A kötet erényeként említhető, hogy a legkülönbébb típusú, jellegű filmekről találunk benne ismertetőt. Így is a mozikedvelőt szolgálja. Hogy pedig jól megírt, ítéletei szerint helytálló, okos elveken alapuló bírálatok Ládi írásai, mi sem bizonyítja inkább, mint az a tény, hogy túlélték a keletkezés pillanatát – az újságkritika életkora nem is egy nap, hanem csak az a néhány perc, amíg végigfutunk rajta –, évekkel, évtizedekkel később is olvashatók, nemzedékek számára van mondanivalójuk. Ahogy egykor a megjelenés pillanatában funkciójuk volt Ládi kritikáinak, melyek vagy arra biztatták az olvasókat, hogy ne mulasszanak el egy-egy filmet, vagy eltanácsolták őket a buta időöltéstől, ugyanúgy ma is van, lehet szerepük Ládi István írásainak, elsősorban általános vonatkozások, filmesztétikai jegyek alapján.

Amiként Ládi minden egyes írása jól felépített és végiggondoltságról tanúskodik, ugyanúgy köteté is következetes, pontos szerkezetű. A vallomásként olvasható, okos szerénységgel írt bevezetőt a fesztiválról – mintegy összefoglaló eseményekről – készült írások követik, majd a jugoszláv és végül a világfilmek tömbje következik, jól válogatott fényképanyaggal kiegészítve ezt a könyvkiadásunkban rendhagyó, de nagyon fontos kiadványt, amit nyugodtan ajánlhatunk minden film iránt érdeklődőnek.

Szép, jó és okos könyv a *Mozihétköznapiok*.

GEROLD László

A TRAGÉDIÁK FORRÁSÁNÁL

Branko Hofman: *Reggel is sötét van*. Európa Könyvkiadó, Budapest – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989. Fordította: Körtvélyessy Klára

Gyors egymásutánban jelent meg magyar nyelven Edvard Kocbek elbeszéléskötete, a *Félelem és bátorság* és Branko Hofman *Reggel is sötét van* című regénye, a szlovén irodalom két kiemelkedő alkotása, pótolva azt az űrt, ami az elmúlt évtizedben a szlovén irodalom aránylag permanens bemutatásában keletkezett. Pedig mint e két példa is bizonyítja, kiváló értékeket teremtett ennek a kis nemzetnek az irodalma.

Míg Kocbeket a háborús évek eseményei foglalkoztatják, és írt is a jugoszláv irodalmakban is rendhagyónak számító háborús témájú elbeszéléseket, amelyek miatt kirekesztették a politikai életből – gondoljunk csak Tűz című elbeszélésre –, addig Hofman kocbeki merészséggel az ezt követő évek eseményeinek nyomába szegődik. A negyvennyolcas időszakról van szó, amelynek ma már számos könyvbeli prezentálása van, de kevés olyan, mint ez a regény is, amely a hírhedt jugoszláv Gulagról, a Goli otokról nem riportszerűen tudósít, nem a publicisztika többnyire csak tényekre figyelő, eseményeket leíró, tehát dokumentáló szándékával íródott, hanem irodalmi módszerekkel, azok segítségével teremtett autentikusnak látszó világot, amelyben minden jelzészzerű, de éppen ezáltal a történetek túlmutatnak önmagukon.

Branko Hofman elsősorban költő és drámaíró, s ennek a jellegzetességei kimutathatók regényében is. Balladai sodrású alkotást olvasunk, amely egy lány meggyilkolása körülményeinek fölgöngyöltéséről és egy fiatal férfi ártatlan meghurcolásáról szól. E tragédiák forrásait kutatja az író, aki Vajda rendőrfelügyelő szájába adja a megítélést, hogy mindezt mintha De Sade márki rendezte volna. Minthogy valóban csak a rémregényekbe tud az ember beleképzelni olyasmit, ami itt a valóságban megtörténik. A regényben tehát mindvégig a gyilkosságról és az azzal felérő, egyenértékű kegyetlenségről van szó.

Mivel nemi erőszakot és gyilkosságot sejt a rendőrség, az olvasó képzeletében a szerelem, a pokol és a halál háromszöge rajzolódik ki, mégis mindennek a motorja a *hazugság*, s így a mű igazság és hazugság kettősségére épül. Az író mindig a lelki folyamatokra ügyel, s az esemény valójában ürügy a tudati síkok megismerésére. Csak a legjellemzőbb példát idézzük. Amikor a felügyelő kiszáll a bűntény színhelyére, és meglátja a tizenkilenc éves lányt a kötélben, akinek arcán alvadt vér, a homlokán seb, a mellén meg a föltűzött cédula az „Így jár mindenki, aki nem akar lefeküdni” felirattal, a regényben a következőket olvassuk: „A nőt látta benne, aki kedvesen elmosolyodik, amikor utat adsz neki; nőt, aki utánozhatatlan mozdulattal megigazítja a haját meg a melltartóját, amikor kilép a vízből; a nőt, aki gyermeki szemmel néz rád, nyíltan és becsületesen; a nőt, aki úgy emeli magasba a kisbabát, mint az örök élet ostyáját; a nőt, aki tánc közben bizalommal simul hozzád, odaadóan a szerelemtől és lesve kívánságaidat; a nőt, aki ingerültséggel és kötekedéssel leplezi megbízhatatlanságát és félelmét; a nőt, aki megaláz, hogy felnőjön hozzád, és felemel, ha buktál; a nőt, akinek százszor is elmagyarázhatod a rendfokozatokat az egyenruhán, hogy aztán csak kínkeservesen különböztesse meg a tábornokot a tűzoltótól, aki ellenben pontosan tudja, hajszálpontosan, hogy hány rózsza volt a csokorban, amit tíz éve küldtél neki...”

Az író tehát az „eset” helyett mindig azt a „mást” látja, s azt a „mást” tapasztalják hősei is. Mint, mondjuk, Jovan, a šumadijai paraszt is, aki mindig a tengert szeretete volna meglátni, de még alezredesként sem adatott meg neki. Csak lefokozása után, amikor bilincsbe verve elszállították a szigetre, és végigkergették a feltűzött és kegyetlenkedésre kényszerített rabok sorfala között, akik ökölrel és karóval verték, míg ő, nem tudni, életéért vagy haláláért futott közöttük, s végül elkékvült testtel és sajgó sebekkel állapította meg: „Ej, tenger, nem tudtam, hogy ilyen csodálatos vagy...”

Ugyanígyen kálváriát jár meg a regény Peter nevű hőse is, akit egykori szerelme jelent föl, hogy mára ott „bent” ennek az úgynek is csak ennyi nyoma maradjon: „A kérdést

likvidáltak.” Peter is a Goli otokra került, oda, ahol senki számára sem virradt meg a hajnal, minthogy a regény végig a címbe foglalt hajnali sötétség bűvkörében mozog. S mindaz, ami történt, mondja a regényíró, az ideológusok szerint „történelmi fordulat a szocialista kapcsolatok fejlődésében”, „akna a blokkpolitika erődrendszerében”, állítják a politikai vezetők, „ideológiai manipuláció”, vallják a stratégiák, s „az erőszak járványának” mondják a szociológusok.

Így lett több sír, mint virág – vallja a ballada írója. Mentség-e, hogy például Kováč felügyelő, Peter egykori vállalatja utólag kimondja: „A forradalmat védtük, de jobban kikészültünk, mint a fronton.” Aligha. Annál kevésbé, mert a felügyelő számára Peter csak egyszerűen „ült”, s e ténytet úgy konstatálja, mintha csak szerencsétlen véletlenről lett volna szó.

A szerencsétlen lány az élettől menekült, azt a látszatot keltve, mintha erőszak áldozata lenne, pedig érintetlenségét állapítják meg, körmei alatt ott arcának bőrszövetmintája is. Peter pedig örökre megnyomortva kerül vissza az életbe. De mindkét eset meggyőzően bizonyítja azt az írói tézist, miszerint itt minden, aminek forognia kellene, csikorog, minden, aminek szilárdan kellene állnia, inog.

BORDÁS Győző

PÁRHUZAMOS LÉT

Szélén az országútnak. Csehszlovákiai magyar költők 1919–1989. Széphalom Könyvműhely, Regio Könyvek I., Budapest, 1990

Egy új kiadói vállalkozás és egy új könyvsorozat figyelemre méltó kiadványa látott nemrégiben napvilágot. Önmagában is hiánypótló. Ugyanakkor – tudomásom szerint – az első gyűjtemény, amely arra vállalkozik, hogy egy kisebbségbe kényszerült irodalom líráját összefogja az első világháború befejezésétől napjainkig. A hasonló jellegű válogatások csak 1945-től datálódnak.

Megmérettetés, körkép, „felmutatás és kísérlet” egyszerre a *Szélén az országútnak*, miként Tóth László fogalmaz az utószóban, leszögezve, hogy van kisebbségi, illetőleg, sajátosan kisebbségi magyar, ezen belül pedig csehszlovákiai magyar psziché, ami kétségtelenül kitűnik a kötetből is. Itt olvashatjuk Görömbei András szavait: „A kisebbségi-nemzetiségi irodalmaknak alapvető közös vonásuk az, hogy nyelvükkel, kultúrájukkal, régebbi történelmi hagyományukkal s részben érzelmi kapcsolatukkal a magyar nemzeti tudathoz kötődnek, viszont létezésük állami, anyagi és részben kulturális keretét is hazájuk, az állam, amelyben élnek, határozza meg.” A fentiekből kiindulva, nem véletlenül találkozunk az egyes alkotások között önmagukért beszélő párhuzamokkal, tartalmi és formai megfelelésekkel: milyen hasonlóak a gondok, mennyire ismerősen cseng olykor még a megfogalmazás is, a gyakorta virágnyelvbe kényszerült fájdalom, melynek olvasata egy párhuzamos létben a legautentikusabb.

Itt van mindjárt a válogatás keretétől szolgáló indító és záróvers. Ölvédi László írja 1919-ben Érsekújváron: „Miben reméljünk? Tenházánkban tán, / Aki elhagyott gyá-

ván, mostohán?” Majd erre rimel Barak László *Hazakép* című verse 1989-ben: „Hazátlan vagy hát / egy létező hazában./ Hazádban, / amit egyre valószínűtlenebb / saját képedre teremtened: / a részt osztani egészre.”

A hetvenéves csehszlovákiai magyar költészet máig legterjedelmesebb összefoglalását tartjuk a kezünkben, amely mintegy négyszáz oldalon kísérli meg bemutatni ezt a sokszínű, sok megpróbáltatást túlélt költészetet. A válogató, Tóth László arra törekedett, hogy a műfajt a maga metamorfózisában, állandó változásában mutassa be, ezért kaptak helyet a részben már határesetnek számító alkotások is, mint pl. Juhász R. József *Mai magyar nyelvtana*, amely grammatikai szatíráként is olvasható, vagy Tözsér Árpád vizuális költészete.

Kövesdi László *Tájkép csata után* című versében írja 1945-ben, hogy „Döglött tankoknak büze szállong”, aztán 1968-ban Bárczi István kitűnő versében ismét „döng a föld” (*Beteg fecskék*).

Megint csak a párhuzamos lét jut eszünkbe a *Deportálásról*, szerzője ismeretlen, a keletkezés pontos időpontja úgyszintén. A tartalmából és a kötetbeli besorolásából azonban kiderül, hogy a „felszabadulás” után vagyunk. Balladás, epikus versbeszédben értesülünk a történetről. A vers a maga naiv egyszerűségében is döbbenetes. Eddig nem tudtunk, vagy csak nem akartunk tudni róla, hogy létezik ilyen líra. Hogy ez „szépirodalom-e”, azt döntse el a későbbi utókor. Hasonló jellegű szövegre nálunk is akad (egyelőre szintén anonim) példa, amely a bezdáni eseményeket meséli el, a Napló egyik számában olvashattuk.

További párhuzamokat találhatunk más „kisebbségi magyar” irodalmak felé tekintve is. Tóth László *Alkony* című verse, teljes terjedelmében idézem: „A föld isten kifordult félszeme. / Az árva üreg a láthatár legszélén, nézd, / mintha vérzene.” Csiki László *Titkos fegyverek* című regényében visszhangzik: „Kék lehetett az Isten szeme, mielőtt a világba kifolyt.”

A *Szélén az országútnak* elődjének tekinthetjük az 1979-es *Jelenlét* című antológiát, amely a csehszlovákiai magyar líra második világháború utáni fejlődéséről ad számot. Természetesen vannak megkerülhetetlen alkotások, melyeket mindkét válogatás felvesz, pl. Dénes György: *Tiszta volt a szegénységünk*, Kulcsár Ferenc: *Nyílt levél és Az idő hallgatása*, Zs. Nagy Lajos: *A kert és Isapur panasza*. A meglepő inkább az, hogy éppen az eltérő koncepció miatt, kicsi az átfedés ugyanarra a három évtizedre vonatkozóan.

Az új versgyűjtemény a teljességre törekvést eleve tagadva ugyan, mégiscsak arra vállalkozik, hogy a csehszlovákiai magyar líra gyökereit kutassa, az életművekből egy meghatározott koncepció szerint emeljen ki verseket. A kiindulási pont a már említett „psziché”, tehát mindig a belső tükör, a kisebbségi lét gyakran elfojtott világa és erendődő problematikusága. Erre a gondolatsorra fűzi fel a válogatás a legértékesebbnek ítélt „versszemeket”.

JÁTÉK ÉS SZERELEM

Gabriel García Márquez: *Szerelem a kolera idején*. Fordította Székács Vera. Magvető, Budapest, 1990

Olyan író, aki majd negyvenéves pályafutása alatt a *Száz év magánnyal* maga mögött bizonyította azt, hogy újat tud adni világirodalomnak és irodalomelméletnek egyaránt, megengedheti magának azt a feszültségmentes, nyugodt és kényelmes előadásmódot, amellyel Márquez legújabb regényét megírja. Félreteszi a formai szigor, az írói vasfegyelm és a jelentéssík-rétegezés minden nyúgét, ehelyett a mesét, az elbeszélés legkövetlenebb, legősbibb módját választja: nem mélyíti és tágitja, hanem arabeszkyszerűen bonyolítja történeteit, egymásból indítva, egymásba ömlesztve őket. De az sem zavarja, ha elkezdett történetéhez, bemutatott szereplőjéhez később nem tér vissza, hogy itt-ott belefeledkezik egy-egy epizódba, esetleg ismét, többször is utal ugyanarra az eseményre. Ezek az apró hiányosságok – akárcsak a hitelesítés mesterfogásaitól mentes, régi jó mindentudó elbeszélői magatartás – a természetes mesélőhelyzet velejárói.

A cselekmény főága Fermina Daza és Florentino Ariza ifjúkori, majd késő öregkori szerelmének története. A regény előjátékszerű indítással ott kezdődik, ahol Juvenal Urbino, a város köztisztelőben álló doktora – miközben kedvenc papagájára vadászik –, vératlanul leesik a létráról és meghal. Felesége, Fermina Daza, aki több mint ötven éven át élvezte a konvencionális, idegenek számára ideálisnak látszó házasságot, a temetésen találkozik ifjúkori nagy szerelmével, Florentino Arizával, aki ötvenegy év, kilenc hónap és négy nap óta várt arra a pillanatra, hogy Ferminát újra szabadnak lássa, és még egyszer megkérje a kezét. Az író ezután – egészen egyszerű időszerkezetet alakítva ki – a múltba lép át, a kamaszodó Ferminához és a szerelemtől lángoló ifjú, kissé esetlen hősszerelmeshez, Florentinóhoz, s onnan kíséri vissza életüket a jelenbe, ahol kisebb akadályok után végre egymáséi lesznek.

Ötven év elég hosszú idő, a boldogtalan, visszautasított szerelmes, Florentino pedig eléggé alkalmas szereplő arra, hogy az író a szerelemnek – már-már lexikonszerűen – szinte minden változatát bemutassa. Már a regény elején kontrasztként meséli el Juvenal Urbino doktor egyik rokkant barátjának, Jeremiah de Saint-Amournak az öngyilkosságát, aki már fiatalon eldöntötte, hogy hatvanéves korában végez magával, mert szerinte az öregség illetlen állapot. Saint-Amour éveken át titkos kapcsolatot tartott fenn egy külvárosi asszonnyal, aki rokkantsága ellenére is kitartott mellette, s akiról a búcsúlevélből tudomást szerezvén, Urbino doktor alaposan ki is ábrándult megboldogult barátjából. A rejtett kapcsolat – amely odáig terjedt, hogy az asszony a férfi akarata szerint annak öngyilkosságát maga készítette elő –, a szerelem lehetséges változatai közül az első a regényben, és merőben különbözik Urbino doktor házasságától. Ez a házasság ugyanis tökéletesen megfelelt az erkölcsi szabályokra, a látszatra kínosan ügyelő kisvárosi előkelőség követelményeinek, szabályos volt és mintaszerű, úgyhogy nem is a nagy érzelmi megrázkódtatások, hanem a mindennapok apró-cseprő ügyei, a kényelem és a megszokás végzett vele idővel.

Finom lélektani megfigyelések jellemzik azokat a szerelemváltozatokat is, amelyeknek története között a kapcsolatot a legényéletet élő Florentino Ariza személye teremti

meg. Mert Fermina Daza tizennyolc évesen kiadta ugyan az útját, s ő megfogadta, hogy Ferminán kívül mást nem vesz el, de apró örömök, átmeneti vonzalmak azért sohasem hiányoztak éjszakai életéből. Bordélyházi és napos szerelmek, férjüket csaló menyecskék, a házasságból felszabadult özvegyek, mohó cseléd lányok, ballépésükért kitisztított leányanyák, plátói ábrándok, útikalandok kárpótolják nagy veszteségét, míg végül, hogy a felette közben eljárt időt feledje, s mert unokahúga annyira hasonlatos volt a fiatal, iskolás Ferminához, patolgikus vonzalommal a tizennyolc éves rokonlányt hódította meg magának.

A *Száz év magány* után annyit emlegetett módszerét: a valóság „megnyújtását”, a szürreális tartományba való át-átcusztatást Márquez ezekben a történetekben – most már inkább csak eszközként – szelídebb mértékben alkalmazza. A cselekmény szintjén a történetek végeláthatatlan bonyolítását éri el vele, de a szereplőkhöz való elbeszélői viszony is ennek segítségével árnyalódik ironikusssá, humorossá vagy nosztalgikusssá. A groteszk felé hajlik el Urbino doktor halálának és temetésének leírásakor, amikor a város minden tekintélyét felsorakoztatva esővel mosatja szét a halottas menetet, vagy amikor elmondja, hogy egy művész lefestette Urbino doktor utolsó – papagáj után kapkodó – perceit, s ezt a képet azután a város minden intézménye kötelezőnek és illőnek tartotta kifüggeszteni. Általában éles, ironikus a hangja azokban a részekben, amelyekben az Urbino doktoréhoz hasonló „lassú és nehézkes” szerelmek hátterére, a kolumbiai kisváros ötvenéves történelmére utal, véget nem érő háborúival és polgárháborúival, büzös nyomortelepeivel és a régi nycsaládok összedőlni készülő palotáival. Ezért Urbinoval és a várossal szemben, ahol „megrozsdásodtak a virágok és összeragadt a só”, az élet pedig „végeérhetetlennek látszott”, Saint-Amour öngyilkosságának pártjára áll, akit ugyanott temettek el, ahol Urbinót, ugyanazon fa alatt, csak a temetőfalán kívül, ott ahol az ágak kinyúltak a szabadba.

Melegebb és megértőbb a humora a fiatal szerelmesekkel szemben. Florentino Arizát és Fermina Dazát keresztülviszi a reménykedő, megbizonyosodó és az üldözött szerelem minden meg gondolatlanságán, bolondságán és leleményességén. Florentino szerelmi kinjaiban virágszirmot eszik, kölnit iszik, a kolerához hasonló betegség üt ki rajta, s büszke arra, hogy szerelméért három napig börtönben is ült.

A középső rész múltban lejátszódó történeteinek derűsebb hangulata ellenére is érezhető azonban a regényben egy szorongóbb, nosztalgikusabb, az elmúlástól, a szerelem nélküli életkortól rettegő hangulat, melybe Saint-Amour története is beleillik. Úgy tűnik a regény elején, hogy az öngyilkosság csupán a bizonytalan regényindítás eredménye, s az író maga sem tudja, vajon maradjon-e ennél az – akár krimire is felhasználható – eseménynél, vagy induljon egy másik szálon. A regényt végigolvasva azonban kiderül az összefüggés a kezdés és a befejezés, Saint-Amour halála és az öregkori, hervadó testtel is széppé alakuló szerelem között. Kétféle választ ír meg Márquez az öregkor kérdéseire, kétféle lehetőséget gondol végig, s mindkettő a beteljesülő szerelem példája. Az öngyilkosságot előkészítő asszony és Fermina Daza újraébredő szerelme ugyanannak az életszeretnek a két pólusa. Csakhogy az író nem a tragédia, hanem az utolsó mondatokban oly szépen letisztuló elégia mellett dönt. Miközben Florentino Arizát és Fermina Dazát le-fel hajóztatja a kolerát jelző zászló alatt a Magdalena folyón, észrevétlenül mossa bele őket az időbe, tájba: „A kapitány Fermina Dazára nézett, és látta, hogy

szempilláján itt-ott már dér csillog. Aztán Florentino Arizára nézett, látta ezt a törhetetlen akaratot, ezt a rendíthetetlen szerelmet, és átfutott az agyán az a késői és döbbenetes felismerés, hogy nem annyira a halál, mint az élet határtalan.

– És mit gondol, meddig fogunk még így föl-alá hajókázni ezen a kurva folyón? – kérdezte.

Florentino Arizának ötvenhárom éve, hét hónapja és tizenegy napja megvolt rá a válasza.

– Amíg csak élünk – mondta.”

HÁSZ-FEHÉR Katalin

S Z Í N H Á Z

PROMÉTHEUSZ, OIDIPUSZ, PHILOKTÉTÉSZ...

Zömmel új, részben pedig átvett vagy hozott produkciókból állt össze a Ristic-színház ez évi szabadkai nyári évadának a műsora, a Yu Fest '90. A balkáni tragédiák alcímet viselő rendezvénysorozatban elsősorban a három görög tragédiaíró (Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész), és az európai vígjátékírás ósatyja (Arisztophanész) ismert, játszott vagy szinte soha nem játszott drámái (*Leláncolt Prométheusz, Eumeniszek, Oidipusz király, Antigoné, Aiasz, Philoktétész, Alkésztisz, Akharnaibeliek*) keltek létre. Monstre vállalkozás, amely teljes mértékben magán viselte a hasonló ristici akciók minden erényét és hibáját. Önmagában csodálatra készítő, hogy egyetlen, rövid nyári évadban ennyi új előadás kerül közönség elé, akárcsak az a lelemény, amellyel a rendezők és a szervezők fellelték a legkülönfélébb szabadtéri színjátszóhelyeket, s persze az sem mellékes, hogy ismert színészekkel (Rade Šerbedžija, Ljuba Tadić, Miodrag Krivokapić, Inge Appelt, Mirjana Karanović, Dara Džokić) és rendezők munkáival (Zlatko Sviben, Haris Pašović) találkozott a közönség. Ilyen kitüntető alkalom, sajnos, csak a szerbhorvát nyelvű produkciókat illette meg, a magyar nyelvűek a szegény vidéki rokon, a mostohagyerek keserű sorsában osztoztak. S ezzel már mintegy jeleztem is, hogy a monumentális vállalkozás előadásai közel sem voltak egyenértékű művészi színvonalon. S ez nem csak a két magyar nyelvű előadás esetében mutatkozott meg, hanem a rendezvény egészében is. Elég figyelmesen végigolvasni egyetlen kritikus, például a *Magyar Szóba* írt Bartuc Gabriella bírálatait, hogy kiderüljön: a szándék, az elképzelés, az akarás önmagában nem elég, a mennyiség eleve nem termel minőséget, Ristic – mint eddig minden évben – most is sokat markol, és keveset fog. Abban a kritikasorban is, amelyet inkább a jó szándékú megértés, a hibák helyett a fellelhető erények előtérbe állítása jellemez, amely buzgón keresi a színházi avantgardizmus nyomait, azokat a helyeket, melyekkel saját művészi szenzibilitása alapján a kritikus legkönnyebben tud azonosulni, felismerhető, hogy két produkció, a Ljubiša Ristic rendezte *Oidipusz király* és a Lazar Stojanović rendezte Arisztophanész-mű, a *Különbéke* címmel jelölt *Akharnaibeliek* felelt meg leginkább azoknak a művészi kritériumoknak, amelyek ismérvei a teljes(ebb)

értékű színházi előadásnak. A többi félbe-szerbe készült. Néhány vagy legalább egy jó színházi ötlet fellelhető ugyan bennünk, de kidolgozatlanok maradnak, hogy arról a bizonyos koncepciót hordozó balkáni tragédiák vezérelvről ne is beszéljünk, ez a legjobb előadásokban is szinte észrevétlen marad, ami nyilván elsősorban az egyes produkciók és a rendezvény egészének végig nem gondoltságából ered, blickfangos aktualizáló szervezői – ristići – ötlet, amely nélküli a kínált és várt tartalmat, vagy akár ráismerési pontokat is.

Az aktualizálás legszebben a *Különbéke* előadásában mutatkozott meg, itt a „komikus jelenetek laza struktúráját mai poénekkal tűzdelték tele”, s ily módon a közönség napjaink emberi s társadalmi visszasságaira ismert. Könnyű dolog azonban vígjátékot időszerűsíteni, hiszen ez a forma csak és kizárólag a jelenben él, létezhetsé, bonyolultabb a helyzet a tragédiákkal. A teljes, a vígjátékokhoz hasonló aktualizálás szinte elképzelhetetlen, talán mert nem elegendő a helyzetek felismerhetőségét megmutatni, hanem a tragikumot is jelen idejűvé kell tenni, s ez szinte megoldhatatlan. A vígjátéki szereplők általános érvényű jellemvonásait egyszerűbb egyik korból átvinni a másikba, lévén hogy általánosak s ilyen jellemvonásokat is képviselnek, a tragikus szereplők esetében viszont sokkal kisebbek az ilyen lehetőségek. Megtörténhet, hogy az átvitel teljes, minden nehézség nélkül sikerül, hogy kulcsa lesz a múlt a jelennek, alakok szerint is, meg eseményekben, szituációkban, illetve tragikum szemponjtából, de erre mégis igencsak kicsi az esély. Inkább meg kell elégedni néhány jelzéssel, apró utalással ahhoz, hogy a múlt jelené, az egykori történet és szereplői maivá váljanak.

Az *Oidipusz királyt* rendező Ljubisa Ristić nem elégedett meg a műfaj megkívánta szűkös, minimális lehetőségekkel. Szophoklész tragédiájára a közelmúlt romániai eseményeit szerette volna rimeltetni. Nem sikerült, nem is sikerülhetett, mert egyetlen fogódzóra bukkant a mítosz lerombolására. Csakhogy Oidipusz és Ceauşescu mítosza csillagévyire van egymástól. Igaz, hogy mindkét esetben a hatalmon levő személy bűnösségéről van, lehet szó, de a thébai király uralomra jutását megelőzően vétkezett, s uralkodóként éppen segítőszándék és az igazság kiderítése jellemzi, míg a román diktátor előélete teljesen lényegtelen, uralkodása pedig sátni bűnök sorozata. A oidipuszi mítosz lerombolása ezért tragikus, a ceauşescuié viszont méltó büntetés.

Hogy hajánál fogva előráncigált aktualizálás Ristić igekezete, hogy Szophoklész tragédiájának eseményei, szereplői semmilyen formában sem azonosíthatók a jelenlegi romániai vagy balkáni történelmi-politikai körülményekkel és figurákkal, azt mindenekelőtt az előadás bizonyítja. Tény, hogy szabadtéri előadás látványigényét kielégíti a szögesdróttal körülzárt táborban égő tüzek képe, hogy ez a zárt térség lehet akár egy világtól elzárt ország, hogy a riadt, szegényes tömeg eszünkbe juttathatja a romániai menekülteket, akikre esetleg bizonyos ruhadarabok utalhatnak is, akár csak a kísérozene részletei, de ezen túl semmi közös nincs a görög történet a mostani romániai helyzet között. Egyesenes nevétséges, ahogy a mereven járó Oidipusz-Šerbedžija (a név jelentése: dagadt lábú) körbejárja a szögesdróttal körülzárt tábor, ahogy szemléli, mi történik odabent, s ahogy a zöldbe-fehérbe öltöztetett egészségügyi személyzet operai kórossá szerveződve közli az előzményeket. Szerencsére az érdektelenül kezdődő előadás igazi emberi tartalommal telítődik, amikor a ludasi tavon át megérkezik Teiresziász, a vak jó (Ljuba Tadić), aki elsőnek mondja ki a gyilkosság vádját, mindentudó értelmiségiként

indítja el a király tragédiájához vezető eseménysort. Ettől a perctől életre kel a történet, amely többé semmiben sem emlékeztet a rendező elképzelte jelenre, csak egy örök emberi helyzet erőteljes drámai kibontása. A mű nem tűrte el a rendezői erőszakot, a színészek pedig Šerbedžija és Tadić mellett a Páasztort alakító Petar Radovanović és a Hírnök szerepében fellépő Đorđe Rusić, s részben a Kreónt játszó Miodrag Krivokapić – akiről, mivel a bankárt vagy kereskedőt idéző ruhája alapján nehéz megállapítani, miért ellenfele Oidipusznak – mindenféle rendezői koncepciótól függetlenül szerepeket és drámai szituációkat játszanak, nagyon jól. A néző színházi élményét már az sem zavarhatja, hogy Iokaszté (Inge Appelt) szerepe megoldatlan marad, hogy olykor angliai pikniket rendez Ristić a tóparti gyepre, ugráló, kerékpározó, teniszező gyerekekkel, berregve érkező autóval... Meglettünk volna ezek nélkül is, de ha már vannak, hát legyenek. Nem segítik az előadást, de nem is árthatnak neki. Bebizonyosodott: a hiteles színészi alakformálást, helyzetteremtést semmi sem győzheti le. Még a rendező sem.

Hogy milyen káros lehet a rendezői erőszak, ha nem erőteljes színészi teljesítmények szegülnek vele szembe, azt a *Leláncolt Prométheusz* és a *Philoktétész* előadása bizonyította. Lality István mesejátékként képzelte el a tüzet elrabló Prométheusz szenvedésének történetét. Az ötlet talán nem is rossz, noha a kétszáz évvel ezelőtti, archaikus Versegi-fordítást szükségtelen volt ennek érdekében elővenni, csak kidolgozatlan maradt. A rendező neveléséges ötleteivel – miközben Héphaisztosz, a kovácsok istene (Bakota Árpád) páncélba öltözve kalapácsával szorgalmasan veri az előtte levő üllőt, a háttérben felemelkedik a disznóöléskor használt rémfára emlékeztető szerkezet s rajta függ szegény Prométheusz (Árok Ferenc), aki ha arról beszél, hogy bilincsbe verték, mindig rángatózni kezd, s csörgeti láncait, vagy: Ókeanosz, a tengerek istene, hogy tudjuk, griffmadár hátán érkezett, időnként csapkodni kezd a jobb kezébe adott hatalmas szárnyformájú valamivel – nem a meseszerűséget húzta alá, hanem saját tehetetlenségét, ötlettelenségét mutatta meg. Sajnos, Aiszkhülosznak ez a műve nem is igazi dráma, a főhős csak szenved, de túlságosan is passzív, s ezért a színészek lehetősége szűkös, szinte magától kínálkozik a pátoszos szövegmondás, a szavalás menedéke meg a ripacskodás.

Üres, még látványosnak sem mondható a *Leláncolt Prométheusz* előadás a szabadkai zsinagógában.

Részben a látványosság, részben pedig némileg színvonalasabb színészi játék menti a kelebiai homokbányában színre vitt Szophoklész-tragédiát, a *Philoktétészt*. A keretjáték, akár az *Oidipusz király* esetében, itt sem funkcionál igazán. A vadászgató istenek szórakozásaként megrendezett történet, az igazságtalanul szenvedő Philoktétész, a ravasz Odüsszeusz és a becsületes Neoptolémosz izgalmas emberi konfliktusszövevénye nem kerül szerves kapcsolatba a keretjátékkal. Azzal, hogy az istenek lesznek a játék-mesterek – akik Szophoklésznál nem is szerepelnek! – a három szereplő drámája ki sem alakulhat. Nem valószínű, hogy annak a közhelynek a milliomedik újramondása, miszerint mindannyian játékszerek vagyunk az istenek, a hatalmasok kezében, megéri azt a fáradságot és pénzt, amit ebbe az előadásba beleöltek. Őszintén sajnálom Albert Jánost – akárcsak az Aiszkhülosz-előadásban Árok Ferencet –, aki önmagát nem kímélve próbál drámát játszani, élni, szenvedni, holott Vladimir Lazić rendezése, koncepciója ebben semmivel sincs segítésére.

Sebtében összehordott előadás képét idézi Lazić rendezése, akárcsak az egész rendezvénytársorozat, amely – úgy tűnik – elsősorban azért jött ki, hogy lássék, Ristic számára (ismét) szívügy a szabadkai színháztársulás, hogy miután távoznia kellett Újvidékről, bizonyítsa, Szabadka mennyire fontos számára, jöllehet a főszezon nem ezt példázta.

GEROLD László

SZENTISTVÁNNAPI BÚCSÚ PÉCSETT

Igazi vásári hangulat fogadja a látogatót Pécssett a székesegyháztól induló Kanonok utcában. A járókelők most nem a modern magyar képzőművészet reprezentáns alkotói-
nők a patinás palotákban látható kiállításaira kíváncsiak, hanem elvegyülnék a tarka forgatagban, meg-megállnak a különböző mesterségek művelői előtt, elgyönyörködnek a fazekas, a kovács, a kádár, a faesztergályos, a papírmerítő, a gyöngyfűző, a szövő, a szalmakötöző s más mesterek munkájában, mozdulataik célszerű szépségében, gyönyörű termékeikben. De van itt antikvárius és régiségkereskedő, mézeskalácsos és lacipencsenyész és ki tudja, ki mindenki.

Pécs több pontján komédiások tűnnek fel, a budapesti Térszínház társulata balladákat, meséket, mondákat jelenít meg a múlt században divatos s általuk most felélesztett képmutogatás segítségével. Mintha a mozi őst látnánk: a megelevenített történet főbb eseményei nagy papírlapokra vannak felfestve-pingálva, s miközben a kikiáltó, a játékos elmondják, eljátsszák a mesét, a képekkel illusztrálják is az elmondottakat. Aztán a Széchenyi téren óriás bábokkal eljátsszák a Bakarasz királyról szóló népmesét, s ezt követően az összegyűlt közönséggel együtt vonulnak a Káptalan utcába, s ott is a Szabadtéri Színpadhoz.

S mintha a vásár az utcáról a Színpadra költözött volna: a nézőtéren török bugyogós férfi kávét kínál, század eleji öltözékű gyerekek gyümölcsöt, édességet, mesterlegények, parasztlányok sört, üdítőt árulnak. Fenn a színpadon tűz- és kardnyelők, artísták, zsonglőrök, bűvészek szórakoztatják a körülöttük csoportosulókat és a nagyérdeműt.

Szinte átmenet nélkül folyik egybe a valóság és a játék. A színpad közepén lévő hatalmas fa ágain zenészek ülnek, délszláv zenét játszanak, az emberek zsongnak, trécselnek, helyüket keresik, esznek-isznak a nézőtéren s fenn a színpadon. Mind többen jelennek meg jelmezesen, egyesek táncolnak, mások nagy asztalok mellett mulatnak, beszélgetnek, élük az életüket. Eltűnnek a mutatványosok, s kezdődik az est fő attrakciója, Miroslav Krleža *Szentistvánnapi búcsújának* az előadása.

A darab Krležának alighanem a legfurcsább, legzavarbaejtőbb s a legnehezebben színpadra állítható műve. Nincs megfogható története, nincsenek a művet meghatározó konfliktusai, nincsenek végig jelen levő főszereplői. Életképek sora a darab. Mozaikcserepek villannak fel, s a sok részletből kell összállítani a teljes darabot. Egy adószedő vitatkozik egy gazdával, egy részeg varga a szociáldemokrácia mellett agítal, ivócimborák verekednek össze, majd békülnek ki, három asztal mellett háromféle náción dalát játsszák a zenészek s danolják a legények, kereskedők kínálják portékájukat, s vevők alkudoznak. S az életképeket időről időre egységbe fogja a kóló, s kimerevíti egy titokzatos táncos pár megjelenése, zene nélküli keringője.

Féktelen vidámság és dermedt félelem. Harsányság és csend. Népi komédia és haláltánc. Összebékíthetetleneknek tűnő rétegek egysége. Szürrealizmus. Ez Krleža drámájának lényege. Ebben a közegben a vidámság egyre inkább valami fenyegető, sejtelmes, transzcendentális állapotba fordul át. Az életet kiszorítja a halál. Egy prostituált vendége felakasztja magát, a halott megjelenik a kocsmában, s mint egy élő, fogyaszt, majd csatlakozik hozzá a szintén szerelmi bánatában öngyilkosságot elkövető barátja. Összekeveredik a valóság és a képzeletbeliség, a halott és az élő. Együtt mulat az élő prostituált és annak halott vendége, a lányba szerelmes halottat agyonveri a lány élő barátja, s a kétszeresen halott férfit targoncán tolják ki a színről, miközben a két titokzatos táncos – a halál – vezetésével az egész színpadot átfogó, félelmetes haláltánc kezdődik. De a haláltánc egyszer csak ismét átszap az életet kifejező kólóba, s megint összekeveredik minden: a játékosok maguk közé invitálják a nézőket is – akik az előadás alatt sem feledkezhetek bele a nézelődésbe, mert az éppen szabad játékosok mint árusok egész idő alatt kínálgatták árujukat –, feloldódik a hangulat, a színpadot betölti a táncosok kavalkádjá, mások a büfé körül tolongnak, kint az utcán változatlanul árulnak a kereskedők, dolgoznak a mesterek, folyik a búcsú kint és bent.

Krleža darabjában is, a Bagossy László rendezte nyári színházi előadásban is összemossódik az élet és annak művészi mása. Az előadásnak ez a legjobban megoldott rétege. A lüktető ritmusú zene (zeneszerző és szerkesztő: Kircsi László), a dinamikus koreográfia (Vidákovics Antal kitűnő munkája), a pontosan kidolgozott tömegjelenetek éltetik a produkciót, a vigalomból a második részben kibontakozó zárt epizódok viszont erőtelenebbek. Ez persze a darab belső szerkezeti problémája is, de az előadásban különösen erősek az életképek, ezért mellettük a lényeges jelenetek elhalványulnak. Másképpen szólva: a realizmus elnyomja a szürrealizmust. Holott a mű alapkaraktere épp a szürrealizmus lenne.

Fanyalgó megjegyzésem ellenére a *Szentistvánnapi búcsú* erőteljes, hatásos, jó produkció. Hozzá kell tenni: nem először játsszák ezt a Krleža-darabot Pécsen. Öt évvel ezelőtt a Tettyei-romok között, egy intim közegben lényegében a mostanival azonos koncepcióban született meg a szintén Bagossy rendezte magyarországi bemutató. Most nagy térben játszottak, s a realista elemek túltengésében talán a tágasság ellensúlyozásának igénye is közrejátszhatott.

Az igazi újdonság azonban nem a helyszínváltásból következett, hanem abból, hogy a darabot két nyelven adták elő. Háromszor szerbhorvátul, háromszor magyarul. A főbb szerepeket a két verzióban más-más színészek alakították: a szerbhorvát variánsban az eszéki és az újvidéki magyar színház néhány tagja – Vlasta Ramljak, Velimir Čokljat, Ela Budić-Halas, Anita Šmit, Ljiljana Demonja, Kočiš Kornelija, illetve Venczel Valentin (valamint a pécsi színházból Matoricz József) –, a magyarban Besenczi Árpád, Nagy Éva, Krum Ádám, Vári Éva, Kalamár Beáta, Nyáry Bernadett, Balázs Zsuzsa és szintén Venczel Valentin játszott.

Az előadás mindkét nyelven autentikusan szólalt meg. A próbák nem csupán művészi alkotó munkát jelentettek, hanem nyelvtanulást is, s ami ezzel együtt jár: a két szomszéd nép fiai-lányai közötti kollegiális, baráti kapcsolatok alakulását.

A szerbhorvát nyelvű premier napján tudományos tanácskozást is rendeztek, amelynél Bécsy Tamás egyetemi tanár, Sarosácz György múzeumigazgató, Spiró György

író, a darab fordítója, Branko Hečimović, a zágrábi Színháztudományi Intézet tudományos munkatársa, Mirjana Domini, a zágrábi Tudományegyetem munkatársa és Damir Bačić politológus tartott előadást. Az apropó a bemutató volt, a téma: Krleža munkássága, a bemutatott darab kora, e kor történelme, a soknemzetiségű területek akkori életmódja, a nemzetiségek akkori együttélésének jellemzői. A múlt faggatásából természetesen következett a jelen állapotok elemzése, s a nemzeti és nemzetiségi békés együttélés fejlesztése.

A Nyári Színház és a tudományos tanácskozás egyetértett abban, hogy a nemzetiségek kulturális értékeinek kölcsönös megismerése létfontosságú az egymás mellett élés szempontjából is. Éppen ezért azt javasolták, hogy ezentúl *minden évben július utolsó hete a nemzetiségi kultúra hete legyen*. Pécssett ebben az időben a térség nemzetiségi művészi együtteseinek, alkotó művészeinek bemutatkozó fórumát fogják megrendezni. Felhívással fordultak a köztársasági elnökhöz, az országgyűléshez, a kormányhoz, hogy támogassák ezt a javaslatot, s azt, hogy az egész országban tartsák meg ezt a rendezvényt. Felhívással fordultak a szomszéd országokhoz is, hogy azokban is szervezzék meg a nemzetiségek művészeti hetét. Az észeki színház nemcsak ebben a produkcióban volt kitűnő partner; a kezdeményezést azonnal magáévá tette, s jövőre ők is megtartják az ottani nemzetiségi művészeti hetét, amelyre természetesen hívják, várják a szomszédos magyarországi megyék nemzetiségi alkotóit is.

Ebben az indulatokkal teli, forrongó, átalakuló térségben örömmre derítő egy ilyen kezdeményezés, s biztató az összefogásból született első produkció létrejötte, művészi színvonala, sikere.

Csak egyet lehet és kell kívánni: legyen folytatása! Itt és ott. Határainkon belül és kívül.

NÁNAY István

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

A SMINK ÚJ, DE A LADY KISSÉ MÁR IDŐS

A 44. Velencei Biennáléről

Sokan fellelegeztek, amikor az előző biennálén a programot meghatározó akkoriban megválasztott igazgató, Giovanni Carandente tíz-egynéhány éves gyakorlat után szakított az egy téma köré szerveződő, sok esetben a nemzeti bemutatók karakterét is befolyásoló, központi tematikus kiállítások hagyományával, és nem kevesen úgy vélték, a téma kényszerétől előzékenyen megszabadított seregszemle képes lesz megújulni, új, izgalmas tartalmakat hozni. Carandente ugyanis akkoriban, 1988 tavaszán elhatározta, hogy a biennálénak visszaadja egykori nemes tradíciótszeteletét, úgy véelve, hogy e fennállásának századik évéhez közeledő rendezvény a maga patinás, a XX. századi képzőművészet megkerülhetetlen nagyságainak neve által fémjelzett múltjával már önmagában véve is egyedülálló a világon, s nem versenyezhet vele semmilyen más kiállítás. Most, alig két év elteltével az a sanda gyanúnk, hogy ez volt Carandente egyik nagy tévedése. Némi kárörömmel figyelem az olasz kritikusok biennálével kapcsolatos észre-

vételeit. Többen ugyanis azt jósolják, hogy így a 95 éves múltra visszatekintő biennále nem éri meg a századik születésnapját. S okként nem az arrafelé is apadó anyagi juttatást hozzák fel, hanem elsősorban azt a megkerülhetetlen és kellemetlen igazságot, hogy a világrangú seregszemle immáron semmi igazán újat nem tud felkínálni a jelenlegi szervezési, válogatási gyakorlat szerint, s ezáltal mind kevésbé tud kiválni, felülemelkedni a világ többi, hasonló képzőművészeti rendezvényein.

A kötött, egyesek számára éppenséggel iránytűként, netán mankóként odavetett témától gondosan megszabadított biennále sem érte el a kívánt hatásfokot. Igaz, támpontként, kóbor nemzeti szelektorok megtévesztésére azért „sugalltak” egy témát. Mégpedig olyant, amibe, ha nagyon akarjuk, minden belefér. Így lett azután az idej biennále orientációt sugalló „alcíme” a Művész és a Tér. Indoklasként pedig arra hivatkoztak, hogy a ma művésze részt kér a térből. A bemutatott anyag ezzel szemben azt sugallja, lehet ugyan, hogy a ma művésze részt kér a térből (miért épp a térből ne kérne?), de arra már kevésbé gondol, hogy mit is kezd vele, ha történetesen megkapja az olyannyira áhított teret. Nem tudja, mindenesetre abból a megfontolásból indul ki, hogy a művészi megnyilvánulásra immáron a teret is szabad birtokolva a hagyományosan értelmezett kép vagy szobor a legkevésbé sem alkalmas. Ezután születtek azután az objektok, installációk, ambiensek és a hasonló terminusokba beszorított akarmik. A smink új, de a lady kissé már, bizony, idős, azaz ezek az „újként” árult dolgok sem éppen olyan újkeletűek, s éppen emiatt a biennále, legalábbis tér tekintetében (sem) nem sok újat hozott.

Téma tehát nincs, de azért központi kiállítás, ha másként nevezik is, van. Az Ambiente Berlin tekinthető akár a két évvel ezelőtti Ambiente Italia folytatásának is. A tárlat ötlete valamikor a berlini fal ledöntése előtt született meg, s a fennálló ideológiai korlátok lerombolását volt hivatott a képzőművészet eszközeivel előrejelezni egy olyan város „érzékeltetése” révén, ahol a szigorú megkötöttségek, áthághatatlanak tűnő korlátok között jött létre egy kozmopolita kultúra. Csakhogy a helyzet időközben sokat változott, a fal is ledőlt, egyebek is történtek, s az itt szereplő, több országból verbuvált művész jórészt a téma sugallatára létrejött alkotása, éppen azért, mert nem valamiféle belső igény hívta őket életre, idejétmúlttá vált, mint ahogy bizonyosképpen az Ambiente Berlin is az. Kivétel Walter Stöhrer, aki ideológia ide, fal oda, megpróbált „csak” képet festeni. S az idő őt igazolta...

Apropó, képet festeni. Noha a biennále továbbra is Európa- és USA-központú, az idén már mindinkább egyenrangú partnereként illet számolni az olyan „fejletlenekkel”, mint Ausztrália vagy az afrikai országok, amelyek immár nem holmiféle megmosolyogtató egzotikumként voltak jelen, hanem ottlétük, fogadtatásuk (Nigéria és Zimbabwe első ízben vett részt a biennalén, s azon nyomban díjat is kapott) szégyenlősen ugyan, de sejtet valamit a századvég megváltozott szenzibilitásából. Mintha a biennalén elvértve felbukkanó tendenciák azt sejtetnék, hogy a kigyó saját farkába készül harapni. Mintha már nem keltené olyan oszlatlan elismerést a művészet határainak elmosása, mintha a szakma már nem esne ekstázisba, ha képzőművészet gyanánt ismeretelméleti demonstrációs anyagot kap, mintha már nem örülnének annyira a pusztá látványörömet keltő tiszta színviszonylatoknak, mintha a konceptualista ötletek is idejétmúltakká váltak volna. Mintha most már lassan a többiek lennének a sor. A festőkön, szobrászokon, akik valamilyen, még csak ezután néven nevezendő irányzat képviselőiként arra vállalkoz-

nak, hogy festenek, mintáznak, sőt, horribile dictu, ábrázolnak, netalán szimbolizálnak. Csakhogy az európai és amerikai művészeti piacon baj van. Itt a festők és a szobrászok már rég leszoktak az efféle maximális programok teljesítéséről. Ők az utóbbi időben a látvány egésze helyett megelégedtek annak egy szeletkéjével. Honnan vegyenek hát az új idők művészetelméletének kreálói most egyszerre olyan festőket és olyan szobrászokat, akik nem dőltek be az elmúlt évtizedek avantgárd vagy éppen művészettemető esztétikáinak? Mi sem természetesebb hát, mint hogy az afrikaiak, ausztrálok, ázsiaiak felé fordulnak (a művészet történelme is csak önmagát ismétli), akik az európai általános művészeti csömör idején is megmaradtak romlatlanoknak, s olyan megkapóan csökönőseknek, hogy továbbra sem akarnak mást, „csak” képet festeni és szobrot mintázni...

Mindez azonban még csak a jövő lehetséges irányát sejteti. A jelen lényegesen tarkább és konfúzabb. A fényes és zajos attrakciót ezúttal például az amerikai Jenny Holzer jelentette. A katalógus szövege gondosan kihangsúlyozza, hogy Holzer az első nő, aki egymagában képviseli az USA-t a biennálén, mire a művésznő egy interjújában nem felejtette el kijelenteni, hogy nő mivolta többre kötelezi, mint az, hogy az USA-t képviselheti, vagy az, hogy egy olyan neves művésztől vehette át a stafétát, mint Jasper Johns. Holzer installációi tökéletesek, ez szent igaz. S tökéletesen beilleszkednek az amerikai pavilon általa átrendezett terébe. Ez az átrendezés pedig abban nyilvánult meg, hogy Holzer több nyelven mondatokat vésett a pavilon tőkéletes, tükörfényes márványpadlójába, s ezt ravasz fényeffektusokkal láthatóvá is tette az egyébként teljesen sötét termekben, míg egy másik teremben ugyanezeket a lényegében semmitmondó mondatokat zuhatagot formázó elektromos szalagújságok révén kürtölte világgá. Mondom, mindez roppant precízen kivitelezett, s ez a végtelen precizitás, a legapróbb hiba hiánya teszi Jenny Holzer művészetét rideggé és egy csöppet visszataszítóvá.

Van, aki szerint a biennále egyértelműen a német és az olasz művészet jegyében zajlik, amiben van is valami, annál is inkább, mivel az elmúlt évtizedben (s az idei év egy évtized utolsó, összegező éveként is szemlélhető) éppen az olasz és a német művészet nyújtotta a legtöbb izgalmat. Az olaszok bemutatta anyag változatlanul jó, a biennálén látottak legjobbjainak egyike, a németek viszont, noha művészpárosuk, Hilla és Bernd Becher díjat is kapott, csalódást okoztak, fotósorozatuk triviális és művészeti szempontból érdektelen. A Kis képek Németországból olcsó dolog, amely a kortárs művészetbe annyi újat hozó művészet kedvelőit nemigen igézi meg. Az, ami egy-másfél évtizeddel ezelőtt elkápráztatta a világot, ma kiábrándítóan lehangoló. Erről leginkább Konrád György a közelmúltban egy galéria megnyitásán elhangzott szavai jutnak eszünkbe: „A művészetre ránehezedik a hülyeség gravitációja. Mindenekelőtt a művésze...”

Ha változásokról és nyomasztó élményekről van szó, akkor itt kell szólni a szovjet pavilon anyagáról is. A Rauschenberg nekünk, mi Rauschenbergnek reménykeltő címet viselő tárlat egyetlen gondolatot sugall, azt, hogy a szovjet művészet talán még soha nem volt ilyen olcsó és felszínes, mint most, a peresztrojka idején. A nyugati művészet utánzásának halovány kísérlete kiábrándító és életképtelen kísérlet bármiféle felzárkózás irányába.

Csoda azért történt, de valamivel arrább, az angol pavilonban, ahol a fiatal indiai származású szobrász, Anish Kapoor hatalmas, belül üreges, indigóval besötétített vörös

homokkő tömbjeivel töltötte ki a rendelkezésére álló teret. A világosság, a fény hiányát kínálja fel élményként annak, aki egy pillantást vet e kőtömbök vagy az ugyancsak indigóval színezett hatalmas félgömb belsejébe. Kapoor számára ez a biennále nemcsak a 2000-díjat, hanem a világhírt is egyértelműen és teljesen megérdemelten meghozta.

És mit kínált a 44. Velencei Biennalén Jugoszlávia? Nem sok jót. A katalógusban Fondazio per la Cultura della Serbiaként szereplő intézmény úgy találta, hazánkat ezúttal Filo Filipović belgrádi festő képviselheti leginkább. Nem ez az egyetlen tévedésük. Hogy ki ez a Filo Filipović, a hazai viszonylatokban sem a legjobbak között számon tartott festő, s milyenek a művei, az voltaképpen most már édes mindegy. Ami nem mindegy, az az, hogy belső megosztottságunkat e téren is illusztrálандó, kulcs szerint, köz-társaságoként választják ki a biennále jugoszláv pavilonjában szereplő alkotókat, s a jelenlegi viszonyok között hiú ábránd abban bízni, hogy egyszer, ha már rajta a sor, a szerb szlovént, a horvát szerbet, a Crna Gora-i macedónt választ... Addig viszont változatlanul magas szintre inauguráljuk a csúcsdilettantizmust, miközben féllalomban tartott lelkiismerettel egészen mást képzelünk magunkról.

NÁRAY Éva

Józef Szajna (Lengyelország)

KRÓNIKA

SZTRUGAI KÖLTÉSZETI ESTÉK – Első jelesebb jubileumát, fennállásának huszonötödik évfordulóját ünnepelte a Sztrugai Költészeti Esték elnevezésű rendezvény, amelyen az idén negyven ország mintegy száz költő vendége volt jelen. A közönség találkozott az Aranykoszorú idei nyertesével, a spanyol Justo Jorge Pardonnal is. A költészet lényegéről a díjazott a következőket mondta: „A versnek ma acélszárnyú pillangónak kell lennie. A költészetnek a levegő könnyedségével kell röpkölnie, de azzal a szilárd elszántsággal, hogy megragadja a témát.” Itt került sor a mai angol költészet bemutatására is, amelyről értékelést Vladimir Cvetković professzor adott, ő mutatta be a nemrég megjelent mai angol költészetet prezentáló kötetet is.

DOBRICA ČOŠIĆ NJEGOŠ-DÍJAS – Az ország legrangosabb irodalmi elismerését, a Njegoš-díjat, amelyet háromévenként, leginkább az egész életművet is figyelembe véve ítélnek oda, Dobrica Čosić belgrádi író kapta a Hazug éveknek fordítható *Zla vremena* című regénytrilógiájáért. Az író szinte első regényétől, az ötvenes évek derekán megjelent *Majd megvirrad már* (Daleko je sunce) címűtől mindmáig a szerb nép sorsával, múltjával és jelenével foglalkozik. Ez a témája az *Oldódás* (Deobe) című trilógiájának is, amely 1963-ban Herceg János fordításában jelent meg magyar nyelven. Tavaly jelent meg Vujičić Stojan fordításában a *7 nap Budapesten*, amely az 56-os forradalom eseményeit mutatja be az író személyes tapasztalatai alapján.

DEÁK FERENC ÚJABB DÍJA – Mint már beszámoltunk róla, Deák Ferenc *Határ* című, az újvidéki Neoplanta Filmvállalat készítette

filmjének forgatókönyve első díjat nyert az idei országos fesztiválon. A forgatókönyvíró most újabb díjat kapott, ezúttal a Vrnjačka Banja-i forgatókönyv-fesztiválon. Második díjjal Nebojša Pajkočot, harmadikkal pedig a Borislav Pekić–Goran Paskaljević szerzőpárost tüntették ki. A legjobb irodalmi adaptáció díját Bata Čengić kapta Ranko Božić Egy kis emberség című művének filmes átültetéséért.

AZ ÜZENET DÍJAI – Az 1989. évi Üzenet-díjat a folyóiratban megjelent legjobb szépprózai alkotásáért Szathmári Istvánnak ítélte oda a Dudás Károly, Szekeres László és Szilágyi Károly összetételű bírálóbizottság. A legjobb kritika, illetve tanulmány kategóriájában két egyenrangú díjat osztottak ki Mák Ferencnek és Vajda Gábornak. A zsűri módosította a díj szabályzatát is, amelynek értelmében a munkásmozgalm-történeti tematikájú írások helyett a jövőben a történettudomány, a szociológia, a szociográfia, a nyelvészet stb. tárgyköréből készült munkákat díjazza.

ELHUNYT DERVIŠ SUŠIĆ ÉS JOŽE JAVORŠEK – Szeptember 1-jén Tuzlan elhunyt Derviš Sušić ismert bosznia-hercegovinai író és publicista. 1954-ben jelent meg *En, Danilo* (*Ja, Danilo*) című regénye, amelyet azután meg négy regénye követett. Valamennyiben a boszniai ember életét, életérzését fogalmazta meg, akárcsak az 1960–73 között írt hat drámát tartalmazó ciklusában is, amelyek közül többnek a filmváltozata is elkészült. Munkásságáért a legnagyobb országos elismerésben, AVNOJ-díjban részesült.

Ljubljanában hetvenéves korában elhunyt Jože Javoršek (polgári nevén Jože Brejc) költő,

próza- és drámaíró, irodalomtörténész és műfordító. Gazdag és szerteágazó irodalmi munkásságából költszetekt, drámaírói munkásságát és tanulmányait emeli ki az irodalomtörténet. A francia irodalom kiváló ismerője volt, Molière-ről írt monográfiáját több nyelvre is lefordították. Számos színház történeti tanulmányt is írt. A szlovén intellektuális próza jeles képviselőjeként tartjuk számon.

AZ ALTERNATÍV MŰVÉSZETEKRŐL A NOVÝ ŽIVOTBAN – A nyolcvévi szerkesztés után posztjáról önként leköszönt szerkesztő, Vit' azoslav Hronec a jugoszláviai szlovákok irodalmi folyóiratától egy alternatív művészeti számmal vált meg. Eddigi munkájáról és erről a nagy érdeklődést kiváltó számról a következőket nyilatkozta: „Új tartalmat akartam adni a *Nový život* folyóirat nevének, hiszen ez a szókapcsolat ma már egészen mást jelent, mint negyven évvel ezelőtt, amikor a folyóiratot alapították. Ma a világmindenség civilizációjának a részei vagyunk, elsősorban a tájékoztatási eszközök jövőtáborából. Ezért e szókapcsolatnak nem lehet csupán ideológiai töltete, hanem magán kell viselnie a civilizációs és kulturális jegeket is. Ezt az új helyzetet a kornak megfelelő művészeti irányzattal próbáltuk definiálni – az alternatív világlátással. Felhívásunkra több mint száz művész jelentkezett a világ minden tájáról. Közreműködésükkel próbáltuk meghatározni az új világot, az új életet, mely a huszadik század végének jellemzője. Voltaképpen az új művészet olvasókönyvét kapta kezébe az olvasó.”

NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁSOK – Augusztus folyamán Újvidéken megtartották A Modern Nyelvészet és Irodalom Nemzetközi Szövetségének kongresszusát. A nyolcnapos tudományos tanácskozás mottója a világ nemzeti irodalmainak ismeretése volt. Az UNESCO védnöksége alatt és az Újvidéki Egyetem Delszláv Nyelvek és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének szervezésében megrendezett értekezleten számos világhírű író életműve került feldolgozásra. A kongresszuson negyven ország mintegy kétszáz szakembere vett részt.

Augusztusban Belgrádban is nemzetközi tudományos tanácskozást tartottak hatvan ország több mint hatszáz tudósának részvételével. A fordítók XII. világkongresszusának fő témája a műfordítás mint alkotótevékenység volt. A

résztevők számos fordításméleti kérdést megvitattak, de nem hanyagolták el a gyakorlatiakat sem. Idén első ízben szó volt a bírósági tolmácsolás szakmai nehézségeiről, valamint a fordítók jogi, szociális és anyagi helyzetéről is. A tanácskozáson számos nemzetközi díjat is elismerést is odaítéltek. A legfiatalabb műfordítóknak járó elismerést a belgrádi Gordán Marčić érdemelte ki ógörögből, latinból és franciából áültetett munkáiért.

ÜLÉSEZETT A FORUM KÖNYVKIADÓ ALKOTÓK GYÜLÉSE ÉS KIADÓI TANÁCSA – A mind nehezebbé váló gazdálkodási feltételek és a piacgazdálkodásra való fokozatos áttérés szabta követelmények a jövőben minden bizonnyal kihatással lesznek a Forum Könyvkiadó munkájára – hangzott el az Alkotók Gyűlése és az új kiadói tanács október eleji értekezletén, amelynek központi témája a középtávú – azaz az elkövetkező négy évre szóló – és a jövő évi kiadói keretterv megvitatása volt. Vajon a változó körülmények lehetővé teszik-e, hogy az elkövetkező négy évben is mintegy 250 címszó jelenjen meg, s ennek kétharmad része jugoszláviai magyar ún. élő irodalmi alkotás, elsősorban szépirodalom és értekező próza, és hogy ezzel párhuzamosan szép számban lássanak napilágot művelődéstörténeti tárgyú könyvek, folyamatos legyen ezentúl is a néphagyomány, a fordításirodalom, az ifjúsági és gyermekirodalom publikálása, sőt egyetemi tankönyvek és ismeretterjesztő munkák is kiadásra kerüljenek? Ezt ebben a pillanatban senki sem tudja biztosan, mert a társadalmi támogatás csökken, s máris kérdéses néhány sorozatnak az eddigi ütemben történő gyarapítása. Várhatóan az Életmű, a nemrégiben újraindult Symposium, valamint az elsőkötetesek Gemma sorozatában nem lesz fönnakadás, s bővül a társadalomtudományi is, amely szélesebb látószögéből kívánja ezentúl áttekinteni valóságunkat – hangoztatta az ülésen Bordás Győző főszerkesztő.

A most megválasztott új kiadói tanács – akárcsak az Alkotók Gyűlése –, támogatja a kiadót abban, hogy részben állami támogatással, részben saját erejéből folyamatosan jelentesse meg a jugoszláviai magyar alkotók műveit, s céljának érdekében indíton igényes kommersziális sorozatot, elfogadta a jövő évre szóló tervet, amely mintegy ötven kötet megjelenítését tűzte ki célul, valamint a Híd és a Létünk jövő évi koncepcióját is.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Brasnyó István: *Bestiárium* (versek)
Fehér Ferenc: *Akác és márvány* (versek, Magvető–Forum)
A lehetséges változat (A jugoszláviai román költészet antológiája)
Bata János: *Korom* (versek és műfordítások)
Délszláv hőseinek Székely Jánosról (Vladislav Jankulov előszavával és Jung Károly utószavával)
Varga Zoltán: *Szökés* (Regény és elbeszélések)
Kalapis Rókus: *Kis keleti nők nincsenek* (kispróza)
A varázsszobor (Fiatal prózaírók antológiája)
EX évkönyv 1990
Danilo Kiš: *A holtak enciklopédiája* (regény, II. kiadás, Európa–Forum)
Branko Hofman: *Reggel is sötét van* (regény, Európa–Forum)
Mirko Kovač: *Égbéli jegyespár* (elbeszélések)
Gerold László: *Száz év színház* (tanulmány)
Ládi István: *Mozihétköznapok* (filmkritikák)
Mák Ferenc: *A magam iskolája* (kritikák)
Kosztolányi Dezső: *Nyelv és lélek* (esszék, Szépirodalmi–Forum)
Varga Zoltán: *Későn okosan?* (esszék)
Jung Károly: *Hiedelemmondák és hiedelmek* (tanulmány)
Ágoston Mihály: *Rendszerbomlás?* (nyelvművelő írások)
Kalapis Zoltán: *Festők nyomában* (képzőművészeti riportok, tanulmányok)
Balla Ferenc–Hegedűs Antal: *Az egészség szolgálatában* (tanulmány)
Jovica Aćin: *Elhajlások* (esszék)
Brasnyó István: *Mit szerettek?* (gyermekvers)
Mátyás Király országlása (meséskönyv)
Bicskei Zoltán: ... *Kanizsára* ... (esszé rajzokkal)
Jovan Pačić: *Bácskai népöltözékek* (27 akvarell a XIX. század elejéről; képzőművészeti mappa)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Kalapis Zoltán: Átmeneti időszak (történelmi riport)* 1016
Burány Béla: A középkori eredetű magyar erotikus népmesék két nyelven beszélnek (tanulmány) 1036

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Gerold László: Filmről filmre (Ládi István: Mozibétköznepok)* 1054
Bordás Győző: A tragédiák forrásánál (Branko Hofman: Reggel is sötét van) 1055
Kontra Ferenc: Párhuzamos lét (Szélén az országútnak. Csehszlovákiai magyar költők 1919–1989.) 1057
Hász-Fehér Katalin: Játék és szerelem (Gabriel García Márquez: Szerellem a kolera idején) 1059

S z í n h á z

- Gerold László: Prométheusz, Oidipusz, Philoktétész* 1061
Nánay István (Budapest): Szentistvánnapi búcsú Pécssett 1064

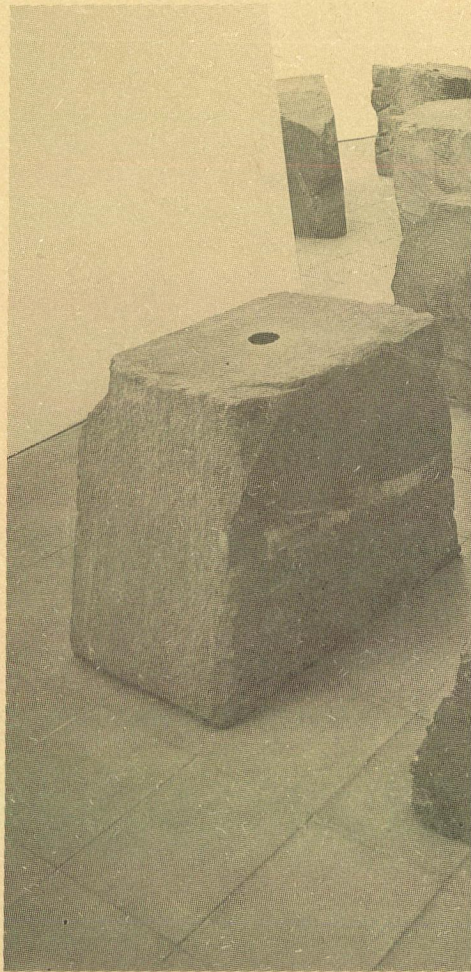
K é p z ő m ű v é s z e t

- Náray Éva: A smink új, de a lady kissé már idős (a 44. Velencei Biennáléről)* 1066

KRÓNIKA

Sztrugai költészeti esték; Dobrica Ćosić Njegos-díjas; Deák Ferenc újabb díja; Az Üzenet díjai; Elhunyt Derviš Susić és Jože Javoršek; Az alternatív művészetekről a *Nový život*ban; Nemzetközi tudományos tanácskozások; Ülészett a Forum Könyvkiadó Alkotók Gyűlése és Kiadói Tanácsa 1071

Számunkat a Velencei Biennále anyagával illusztráltuk

Anish Kapoor (Nagy-Britannia)

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1990. október. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 100,00 dinár, fél évre 50,00 dinár. Egyes szám ára 10,00, kettős szám ára 20,00 dinár; külföldre egy évre 200,00 dinár, fél évre 100,00 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken. YU ISSN 0350-9079.